

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ÖZEL ALANDAKİ ÖZEL İLİŞKİLER: EVLATLIK KURUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYANIN ADI SOYADI

DİDEM ÇOŞKUN

DANIŞMANIN ÜNVANI ADI SOYADI

PROF. DR. AYŞE DURAKBAŞA

OCAK, 2009

MUĞLA

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TEZ ADI

ÖZEL ALANDAKİ ÖZEL İLİŞKİLER: EVLATLIK KURUMU

HAZIRLAYANIN ADI SOYADI

DİDEM ÇOŞKUN

Sosyal Bilimleri Enstitüsünde

“Yüksek Lisans”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih :

Tezin Sözlü Savunma Tarihi :

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ayşe Durakbaşı

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Önal Sayın

Jüri Üyesi :Yard. Doç. Dr. Gökçen Ertuğrul

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Nurgün Oktik

OCAK, 2009

MUĞLA

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün/...../..... tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre, Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi Didem Çoşkun'un "Özel Alandaki Özel İlişkiler: Evlatlık Kurumu" adlı tezini incelemiş ve aday 09./01./ 2009 tarihinde saat 13:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ayşe Durakbaşa

Üye

Prof. Dr. Ayşe Durakbaşa

Üye

Prof. Dr. Önal Sayın

Üye

Yard. Doç. Dr. Gökçen Ertuğrul

YEMİN

Yükseklisans tezi olarak sunduğum “Özel Alandaki Özel İlişkiler: Evlatlık Kurumu” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....

ADI SOYADI

İMZASI

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ		
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU		
YAZARIN	MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.	
Soyadı :		
Adı :	Kayıt No:	
TEZİN ADI		
Türkçe :		
Y. Dil :		
TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlilik
O	O	O
TEZİN KABUL EDİLDİĞİ		
Üniversite :		
Fakülte :		
Enstitü :		
Diğer Kuruluşlar :		
Tarih :		
TEZ YAYINLANMIŞSA		
Yayımlayan :		
Basım Yeri :		
Basım Tarihi :		
ISBN :		
TEZ YÖNETİCİSİNİN		
Soyadı, Adı :		
Ünvanı :		

TEZİN YAZILDIĞI DİL :	TEZİN SAYFA SAYISI:
TEZİN KONUSU (KONULARI) :	
1.	
2.	
3.	
TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :	
1.	
2.	
3.	
4.	
Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.	
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.	
1.	
2.	
3.	
Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.	
1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☐
Yazarın İmzası :	Tarih :/...../.....

ÖZET

Evlatlık kurumu özel alanda hapsediğu için çok yakın tarihe kadar bu alandaki birçok ilişki gibi sorgulanamaz ve daha da önemlisi “doğallaştırılmış” ve görünmez olmuştur. Bu çalışma ev içindeki görünmez kılınan birçok emek formlarından bir tanesi olan evlatlık kurumunu görünür kılmaya yardımcı olacaktır. Daha da önemlisi doğallaştırılmış olan ev içi birçok ilişkinin sorgulanmasına da önemli katkılarda bulunacaktır. Bu çalışma ev içindeki kadınların (Hanım ve hizmetli) tahakküm ilişkileri, orta ve üst-orta sınıf kadınların kendi öznelliklerini bu ilişkiler bağlamında nasıl kurdukları, dolayısıyla orta sınıf pratiklerine dair önemli birçok soruya cevap verecek ve çok sık rastlanmayan veriler elde ederek literatüre katkı sağlayacaktır. Bu çalışma, Muğla’da ev içi ilişkilerin sosyal tarihini Cumhuriyetin farklı kuşaklarını kapsayarak incelemektedir. Araştırma verileri ev hanımları, evlatlıklarla büyüyen kızlar ve evlatlıkların kendileriyle yapılan görüşmelere dayanmaktadır.

ABSTRACT

The *evlatlik* (pseudo-adopted servants) phenomenon, mostly because the subject is confined to the private sphere, like most other relations in the domestic realm, have become unquestionable and more importantly, "naturalized" and invisible. This study will help the *evlatlik* phenomenon which is an other form of domestic labor that is made invisible, to be spotted and made visible. Significantly, it will contribute to the questioning of many domestic relations. This study will provide answers to questions about power relations between the women of the home (lady and the servant), how the middle and upper-middle class women have built their subjective identity in this context and contribute to literature by obtaining some data that are hitherto not encountered much in this issue. The study covers the social history of the domestic relations in Mugla, among a number of generations of the Republic. The research material is based on interviews conducted with the housewives (ladies), and daughters who have grown up with the *evlatliks* and *evlatlik* servants themselves.

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans tezinin konusunun belirlenme sürecinde birkaç neden birlikte etkili olmuştur. Öncelikle lisans eğitimim sırasında Muğla’da geleneksel olarak yapılan sözlü tarih atölyelerine katılmaya başladım ve bu atölye çalışmaları benim tarih yazımı üzerinde düşünmeme vesile oldu. Bu sözlü tarih atölyelerinden haberdar olmamın sebebi ise dördüncü sınıfta Ayşe Durakbaşa’dan almış olduğum alan araştırması dersidir. Bu derste geleneksel sosyolojik araştırma yöntemlerinin dışında sosyoloji ile tarih arasındaki ilişkiyi ve tarihin de yalnızca yazılı kaynaklarla oluşturulamayacağını öğrendik. Katılmış olduğum bu sözlü tarih atölyelerinde Muğla’daki yerel tarihçilerin Muğla’nın yerel tarihine ilişkin çalışmalarını gördüm ve atölyelerde onları dinleme fırsatım oldu. Genelde Muğla üzerine yapılmış olan bu yerel tarihçilerin çalışmaları Muğla’nın sosyo-ekonomik ve folklorik temellerini inceliyordu. Benim genel ilgi alanım olan kadın üzerine yapılmış olan çalışma yoktu. Bu aslında Muğla’ya özgü bir durum değildi. Çünkü tarih yazımındaki genel eğilim toplumsal cinsiyeti göz ardı eden bir eğilimdir.

Bu çalışma konusunun belirlenme aşamasında etkili olan diğer bir neden lisans eğitiminin son yılında yürütücülüğünü Ayşe Durakbaş’ın yaptığı “Türkiye’de Taşra Burjuvazisinin Oluşum Sürecinde Yerel Eşrafın Rolü ve Taşra Kentlerinde Orta Sınıflar” adlı projede çalışmaya başlamamla ilgilidir. Bu çalışma’nın alanı içerisinde Muğla’da vardı. Bu proje kapsamında eşraf aileleri ile yapılan birçok görüşmelere tanıklık etme şansına sahip oldum. Bu görüşmelerde evlatlıklar üzerine de konuşuluyordu. Aslında evlatlıkların edebiyatta ve Türk sinemasında hep karşımıza çıkan ve gündelik hayatımızda zaman zaman tanıklık ettiğimiz, ama hiç düşünmediğimiz bir konu olduğunu Ayşe Hocayla yaptığımız sohbetlerde sık sık konuşmaya başladık ve buradan hareketle yüksek lisans tezimi bu konu üzerine yapmaya karar verdim.

Evlatlıklar üzerine yapılan bu çalışma sosyal tarih alanında yapılan çalışmaların toplumsal cinsiyet perspektifi taşıma ihtiyacından yola çıkmıştır.

Dolayısıyla bu çalışma sosyal tarih ile toplumsal cinsiyeti Berktaş'ın da dediği gibi keşiştirmeyi hedeflemiştir. Berktaş'a göre “kadın tarihi ile sosyal tarih, kadınları tarihsel özneler olarak kabul ettikleri oranda birbirleriyle örtüşürler ya da keşişirler” (Berktaş, 2006: 25).

GİRİŞ	14
1. KURAMSAL TARTIŞMALAR	18
1.1. Kadın Emegi Tartışmalarında Önemli Bir Nokta: Marksizm ve	18
Feminizm Üzerine Bir Tartışma	18
1.2. Ev İçi Karşılıksız Emek Üzerine	27
1.2.1. Ev İşinin Kadınca İlişkileri.....	31
1.3. Kamusal/ Özel Alan	35
1.3.1. Osmanlı’da Nasıldı?.....	36
2. ÖZEL ALANDA ÖZEL İLİŞKİLER: CARIYELİKTE EVLATLIK KURUMUNA GEÇİŞE TARİHSEL BİR BAKIŞ	39
2.1. İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik	39
2.2. Osmanlı’da Kölelik ve Cariyelik	42
2.2.1. Osmanlı’da Kölelerin Sağlanması.....	42
2.2.2. Osmanlı’da Cariyelerin Hizmet Alanları	45
2.3. Köleliğin Kaldırılması	46
2.3.1. Kanunlarla Köleliğin Kaldırılması	46
2.4. Kırım Savaşı ve Kafkas Göçleri	48
2.5. Evlatlıklar	50
3. TÜRKİYE’DE ÖZEL ALANIN SOSYAL TARİHİNE İLİŞKİN GÖZLEMLER	57
3.1. Osmanlı Ailesi	57
3.1.1. Aile ve Hane Terimleri	57
3.1.2. Osmanlı Sarayı ve Hane Yaşantısı	59
3.1.3. Osmanlı Ailesi ve Hane Yapısı	61
3.2. Modernleşme Hareketlerinin Ev ve Aile Hayatına Etkileri	65
3.2.1. Yeni Sınıflar, Yeni Pratikler	68
3.2.2. “Modern” Ev Kadınları ve Evlatlıklar	70
3.2.3. Ev İşinin Rasyonelleşmesi	74
4. MUĞLA’DA KÖLELER, CARIYELER, HİZMETLİLER	76
4.1. Köleler	76
4.2. Hizmetçiler	77
4.3. Köle Satışları	78
4.4. Muğla’da Sosyal Yaşam	80
5. MUĞLA’DA EVLATLIKLAR	82

5.1. Alan Araştırması, Yöntem ve Veriler	82
5.2. Muğla’da Evlatlık Verme – Alma Geleneği.....	86
5.3. Ev İşinin Örgütlenmesi: Kadınlar Arası İş Bölümü.....	90
5.4. Aile Üyeleriyle Evlatlıklar Arasındaki İlişkiler	92
5.5. Aile Bağları: Evlatlık ve Emektarlık	95
5.6. Sadık Kızlar, Vefalı Kızlar.....	98
5.7. Modern ev kadını destekçisi.....	99
5.8. Büyüyen Küçük Kızlar: Yaşam Güzergâhları	101
5.9. Evlatlık Kurumuna İlişkin Tepkiler: Gerilimler, İç Çatışmalar	102
6.SONUÇ	107
KAYNAKÇA.....	111

GİRİŞ

“Özel Alanda Özel İlişkiler” gibi bir başlık aslında ironik bir başlık olarak okunmalıdır. Çünkü ev içi alanın “özel alan” olarak tasarlanması ve kadının “doğal” yatkınlıklarından dolayı bu alana ait olarak görülmesi tamamen kültürel bir konumlamadır. Dolayısıyla aslında özel alandaki “özel”, “mahrem”, “duygusal” görünen ilişkiler başka boyutlarıyla hiç de “özel” değildir. Bu çalışma, “özel alan”ın tarihsel arkaplanını okumayı ve toplumsal yapının diğer alanlarıyla “özel alan”ın ilişkisini irdeleyerek, “özel alanı” sosyolojinin konusu olarak işlemeyi hedefleyecektir.

Feminist Tarih çalışmaları, “özel alan”ı doğal ilişkiler alanı olarak algılanmaktan kurtarıp, toplumsal, tarihsel ilişkiler alanı olarak analiz etmeyi başarıyor. Bu çalışma, feminist yaklaşımlardan yararlanarak kadın tarihini, “özel alan”ın tarihini ve bu alandaki ilişkileri, ev kadınlığı tarihini, ev içi emeği, anlamaya çalışacaktır.

“Özel alan”ın kutsal ve dokunulmaz olarak tasarlanması bu alandaki ilişkilerin irdelenmesine de engel olmuştur. Feminist tarih araştırmalarının yaygınlaşmasıyla aile içerisindeki birçok ilişki sorgulanmaya başlanmıştır. Araştırmamız kapsamında “evlatlık kurumu”nu da feminist eleştirel yaklaşımlardan yararlanarak incelemeye çalıştık. “Evlatlıklar”, dilimizde genellikle “besleme” ya da “büyütme” diye nitelenen, aileye küçük yaşlarda alınan, aile bireylerine kan bağı ile bağlı olmadığı halde ailenin birer üyesi olarak görülen ve çoğu zaman ev içi hizmetlerde çalıştırılan çoğunlukla kız çocuklarıdır. Evlatlıklar ailenin nüfusuna geçmediği ve mirastan pay almadığı halde kurmaca akrabalık ilişkileriyle, “akrabalık kodu”yla (Duben, 2002) aile üyelerine bağlıdır. Özbay, evlatlıkları birçok ekonomik ve sınıfsal ilişkiyi içinde barındırdığı için başlı başına bir kurum olarak, “evlatlık kurumu” olarak ele almaktadır (Özbay, 1999).

Çalışmanın konusu olan “evlatlık kurumu”, daha çok “modern” dönemde karşımıza çıkan “evlat edinme” pratiğinden farklıdır. Bu farkı anlamak önemlidir.

Çünkü “evlat edinme” “yoluyla” eve gelen çocuklar ailenin nüfusuna geçirilirler. Diğer aile bireyleri gibi ailenin soyadını alırlar ve miras hakkı gibi birçok hukuksal haktan da yararlanırlar. Evlat edinilen çocuklar “evlatlıklar” gibi o evin “kızı gibi” ya da “oğlu gibi” olmazlar, oğlu ya da kızı olurlar. “Evlatlık kurumu” nu anlatırken ele alacağımız “evlatlıklar” ise bu haktan çoğu zaman yoksun oldukları gibi, “kurmaca akrabalık” bağlarıyla aileye bağlılıkları ise çoğu zaman sadakatle hizmete dayanır. Eve “alınan” evlatlıkların çoğu zaman kız çocukları olduğu görülür. Erkek evlatlıklar ise ev içi hizmetlerden ziyade, daha çok “kamusal alan”a ait (kâhyalık) hizmet alanlarında “kullanılmaktadırlar”; aynı zamanda evdeki erkeklerle ilişkileri ön plandadır. Bu çalışma “ev içi” alanın, “özel alan”ın tarihi üzerine yapılan toplumsal cinsiyet çalışması olduğu ve kadınlar arası ilişkiler üzerinde yoğunlaşacağı için sadece “kız evlatlıkları” ele almıştır.

Özel alanın sorgulanmaya başlamasıyla birlikte ev içi görünmeyen karşılıksız emek, kadın emeği feminist kuramcılar tarafından tartışılan konular olmuştur. İlk bölümde feminist kuramcıların kadın emeği üzerine yapmış oldukları tartışmalara yer verilecektir. Bu tartışmalarda önemli bir nokta kadınların ortak ezilmişliği üzerinde durmalarıdır. Evlatlıkların konumu ise bu tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda önemli bir noktada yer almaktadır. Çünkü üst orta sınıf ve orta sınıf ailelerde evlatlıklar ev içerisinde önemli hizmet alanlarında çalışmaktadırlar. “Bizden biri¹” gibi olarak anlatılan evlatlıklarla emek üzerinden nasıl bir ortak ezilmişliği paylaştıklarını anlamak önemlidir. Özellikle farklı sınıf konumlarından dolayı bu ezilmişliklerin nasıl farklılaştığını, evin hanımı ve evlatlıklar arasındaki iş bölümünü anlayabilmek için “kadın emeği”, “ev içi emek” tartışmaları bu çalışmanın temel kuramsal tartışmalarını oluşturmaktadır. Özel ve kamusal alan tartışmaları, sanayileşme ve modern toplumun getirdiği toplumsal dönüşümlerle birlikte bu alanların nasıl farklılaştığına dair tartışmalar, kadınlar için tasarlanmış olan özel alanın tarihselliğini anlamak için önemli gördüğümüzden bu bölümde yer alacak konulardır.

¹ Asiye Hanım’ın annesinin büyüttüğü evlatlık kızlardan bahsederken kullandığı “bizden biri gibi oldu” vurgusu yapılan birçok görüşmede çok sık rastladığımız bir vurguydu.

Sosyal tarih çalışması olarak okunabilecek olan bu çalışmada evlatlık kurumunun tarihsel köklerini de anlamak önem kazanmaktadır. İkinci bölüm daha çok tarih içinde evlatlık kurumunun köklerini aramayı amaçlamaktadır. Evlatlık kurumunun tarihi oldukça eskidir. Çünkü eve evlatlık almak geleneksel toplumlarda oldukça yaygın olarak kullanılan bir pratiktir. Tezin ikinci bölümünde cariyelik, kölelik ve bu müesseselerin evlatlık kurumuyla olan ilişkileri üzerinde durulacaktır. İslam Hukukunda evlatlıkların konumuna değinildikten sonra bu pratiğin Cumhuriyet dönemine uzantısına bakılacaktır. İkinci bölüm daha çok cariyelik ve de evlatlıklar ve bunların aile içindeki hizmet alanları ve ilişkileri ile sınırlı tutulmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde Türkiye’de “özel alanın” sosyal tarihi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Osmanlı dönemindeki aile yapısı, bu ailelerde hizmetçi, cariyeye, köle kullanımlarına bakmak önemlidir. Hizmetçi, cariyeye, köle kullanımı daha çok Osmanlı’nın ileri gelen ailelerinde görülmektedir. Bourdieu’nun belirttiği gibi, başlangıçta soylu olan bir pratiğin daha sonra toplumun statü arayışı içindeki diğer katmanları tarafından benimsenmesi söz konusudur (Bourdieu, 2006: 17). Osmanlı Saray yaşantısı ve hane yaşantısı ileri gelen aileler tarafından taklit edilmektedir. Osmanlı Saray yaşantısı kendi içerisinde Enderun ve Harem gibi kurumları barındırmaktadır. Bu uygulamalar farklı formlarda saray dışına taşarak günümüze kadar gelen geleneksel birçok örüntünün arka planını oluşturmaktadır. Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan modernleşme çalışmaları aile hayatını ve kadınların konumlarını da etkilemektedir. Cumhuriyet Türkiye’si’yle birlikte daha da pekiştirilen yeni sınıflar, yeni pratikler söz konusudur. Resmi ideolojinin çerçevesinde yeni kadın kimlikleri oluşmaktadır. Bu değişimlerin içinde evlatlık kurumu da değişen kadın kimlikleri ve sınıf pratiklerinden de nasibini alarak farklı farklı formlarda karşımıza çıkmaya devam etmektedir. Tüm bunlar ve evlatlık kurumunun Cumhuriyet’in orta sınıfları için önemi üçüncü bölümde tartışılan konulardır.

Dördüncü bölümde Muğla’nın sosyal tarihi içerisinde evlatlıkların yeri anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde Muğla’da köle kullanımı, hizmetçi

kullanımına ilişkin belgelere bakılacak, Muğla'nın sosyal yaşantısı içinde evlatlıkların yeri anlaşılmaya çalışılacaktır.

Son bölümde yapılan sözlü tarih görüşmeleri, Muğla'ya ait 122-123-124 nolu Şer'iyye Sicilleri ve Muğla'ya ilişkin yerel tarihçilerin yapmış oldukları çeşitli sosyal tarih çalışmalarından yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında dokuz tane sözlü tarih görüşmeleri yapılmıştır. Üç tane kadın evlatlıklarla, üç tane evlatlık büyüten kadınlarla, üç tane de bu konuda fikir sahibi olan ve çeşitli tanıklıkları olan insanlarla görüşülmüştür. Şeriye Sicillerine bakılırken ise daha önce yapılmış olan transkripsiyonlardan yararlanılmıştır. Muğla üzerine yerel tarihçilerin yapmış oldukları çalışmalar da Muğla'nın sosyal yaşamı üzerine fikir sahibi olmamızı sağlamıştır. Son bölüm olan beşinci bölümde tüm bunlardan elde edilen veriler sunulmaya çalışılacaktır².

² Erdoğan Keleş (2002) XIX. yy Ortalarında Muğla'da Aile Yapısını 122-123-124 numaralı Muğla Şer'iyye sicillerine dayanarak incelemiştir.

1. KURAMSAL TARTIŞMALAR

1.1. Kadın Emeği Tartışmalarında Önemli Bir Nokta: Marksizm ve Feminizm Üzerine Bir Tartışma

Kapitalist sistem artık değer sürecinde ev içi emeğin katkısını gündeme getirmiştir ve ilk olarak feminist literatür içinde kadın emeği tartışmaları öncelikle Marksist paradigma içinde gerçekleşmiştir. Sosyalist feministler Marksist paradigmanın eksiklerini feminist analizle gidermeye çalışmışlardır ve bu doğrultuda ev kadınının emeğinin, emeğin kapitalist pazara sunumunda rolü ve kapitalist toplumda “yuva” ideolojisinin ideolojik meşrulaştırma işlevi vurgulanmıştır. Çalışmada ilk olarak Marksizm’in feminizme yaptığı katkılar üzerinde durduktan sonra, Hartmann’ın Marksizm ve Feminizm eleştirilerinden yola çıkarak, feminizm açısından Marksizm’in ve de kendi içinde feminizmin patriyarka tanımı ve bu tanımdaki kör noktalara değinilecektir.

“Marksizm’in kategorileri cinsiyet körüdür. Erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerin sistematik niteliğini özgül olarak yalnızca feminist çözümleme ortaya koyar. Gene de feminist çözümleme kendi başına yetersizdir, çünkü feminist çözümleme tarih körüdür ve yeterince maddeci olamamıştır (Savran & Tuna, 1992: 129)”.

Heidi Hartmann “Marksizm’le Feminizmin Mutsuz Evliliği” adlı çalışmasında Marksizm’i cinsiyet körü, feminizmi de tarih körü olarak eleştirmiş ve bu çalışmasında Marksist feminist çözümleme için yeni çıkış noktası bulmaya çalışmıştır. Çünkü ona göre toplumdaki kadının konumunu daha iyi anlayabilmek için Marksist çözümlemeden, özellikle patriyarkanın toplumsal ve tarihsel bir yapı olarak tanımlanmasından yararlanmamız gerekmektedir. Hartmann, birçok feminist teorilerin patriyarka tanımlarını gözden geçirerek ve Marksizm’in maddeci çözümlemesinden yararlanarak, patriyarkanın maddi temeline dikkat çekmeye çalışmaktadır. Marx ve Engels “kadın sorununu” temel bir referans noktası olarak

almamaktadır. Ancak birçok feminist haklı olarak bu teorinin feministlere yarayacak şekilde tadil edilip edilemeyeceği üzerinde düşünmüşlerdir. Çünkü Marx ve Engels'in teorileri modern durumun çeşitli yönlerini çözümlmek için geliştirilmiş devrimci teorilerdir. Donovan burada önemli bir soruna dikkat çekerek, Marx ve Engels'in teorilerinin belirli koşullar dizisi için geliştirilmiş olduğunu ve bu teorileri alıp onu bir başka duruma uygulamanın ya da ikinci duruma uyması için değiştirmenin metodolojik zorluklara neden olabileceğini söylemiştir. Ve dahası, zaten bu teoriler erkeklere özgü ve erkeksi koşullarda geliştirilmişlerdir, dolayısıyla kavramların kadınlara uygulanmasında da bazı kuşkular uyandırabilir. Ama bu teorilerin Marksist teorinin, Feminist Teorinin, Marksist Feminist teorinin gelişmesinde merkezi önem taşıyan katkılar yaptığını da belirtmek gerekmektedir (Donovan, 1997: 129).

Marx'ın merkezi görüşlerinden biri, genellikle tarihsel materyalizm olarak adlandırılan kültür ve toplumun köklerinin maddi ve ekonomik koşullarda yattığını savunan maddeci görüşüdür. Engels bunu *Komünist Manifesto*'ya yazdığı önsözde şöyle belirtmiştir:

“Her tarihsel dönemde varolan üretim ve değişim biçimi ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal örgütlenme, o dönemin politik ve düşünsel tarihinin üzerinde yapılandığı ve açıklanabildiği temeli oluşturur (Engels, aktaran Donovan, 1997: 130)”.

Marx bunu Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı'nın önsözünde ise şöyle ifade eder:

“ Maddi yaşamın üretilme tarzı toplumsal, politik ve genelde entelektüel yaşam sürecini koşullar. İnsanların varlığını belirleyen şey, onların bilinçleri değil, tam tersine bilinçlerini belirleyen şey toplumsal varlıklarıdır (Marx, aktaran Donovan 1997: 130)”.

Marx ayrıca bir toplumdaki egemen ideolojinin, yöneten sınıfın (ki bunlar onun döneminde ve çağdaş toplumda kapitalistlerdir) ekonomik çıkarları tarafından belirlendiğine inanıyordu. Ve Marx maddeci determinizm düşüncesini tekrar ederek “yöneten düşünceler başta maddi ilişkilerin ifadesinden başka bir şey değildir” der (Donovan 1997: 131).

Yönetilen sınıf olan proletarya, yöneten sınıf ya da burjuvaziye karşı bilinçlenir. Ama burada bizim için önemli olan iki sınıf arasındaki karşıtlıktır. Bu bağlamda, Marx’ın sınıf kavramı önemlidir. Marx, yönetilen sınıf olan ve üretim araçlarının hiç birine sahip olmayan, iş gücünü satarak yaşayanlardan oluşan proletarya, yöneten sınıf olan ve de üretim araçlarının sahibi olan burjuvaziden bahseder ve bu iki sınıfın karşıtlıkları üzerinde durur. Marx’a göre sınıf, ekonomik olarak birçok birlikteliği paylaşıp paylaşmamakla ilgilidir. Sınıf bilinci, egemen sınıfın ideolojisine karşıtlık diyalektiği içinde biçimlenir görünmektedir. Doğru sınıf bilinci, sınıf üyelerinin dünyayı ezen sınıfın çıkarları açısından değil, kendi gerçek sınıf çıkarları perspektifinden görmelerini gerektirir. Egemen sınıfın düşüncelerini eleştirmeden özümsemek “yanlış bilinç” anlamına gelir. Donovan’a göre Sosyalist feministler her zaman ifade etmeseler bile, aslında kadınlar ve proletarya arasında bir benzerlik kurarak; benzer biçimde erkek ve yönetici grup çıkarlarına hizmet eden “yanlış bilinç” ya da “erkekle özdeşleşen” ideolojileri açığa çıkarma sürecinde, kendi ezilmişlik durumlarının doğru bir bilincini geliştirme yönünde kadınları teşvik eder (Donovan, 1997: 133).

Ayrıca Marx’ın modern endüstriyel kapitalizm çözümlemesini yaparken kullanmış olduğu *yabancılaşma* ve *praksis* düşüncesi ve *değer belirleme* teorileri de feminizmi önemli derecede etkilemiştir. Yabancılaşma, endüstri kapitalizmin yaratmış olduğu işçinin emeğine yabancılaşması sürecini kapsar. Çünkü işçinin ürettiği parça hakkında hiçbir fikri yoktur, o parça üzerinde hiçbir söz hakkı yoktur ve zaten genellikle ürettiği parçanın en son halini bile görme şansı yoktur. Bu nedenle ürün işçiye yabancı bir şey haline gelir. Burada Marx’ın önemle vurguladığı şey de işbölümüne işaret etmesidir. İşçi, sürekli rutin bir şekilde aynı işi yapar ve bu

da yabancılaşmanın önemli etkenlerinden birini oluşturur. Marx yabancılaşmamış komünist bir dünya tasavvur eder, bu tasavvurdaki önemli kavram ise praksis³ yani “devrimci eylem” dir. Praksis insan eylemine işaret eden bir terimdir. Eylemin dönüştürücü niteliği ile yine eylemin düşünce üzerindeki önceliğine vurgu yapar (Marshall, 1999: 600). Marks’ın feminist teoriyi etkileyen diğer kavramı ise ‘ekonomik değer teorileri’ dir. “Kullanım değeri” kavramı genel olarak kişinin, kendi grubunun üyeleri tarafından ve genel olarak kullanım için üretilmiş maddelerin değerine göndermede bulunur. Yemek pişirme, örgü örme ve dokuma gibi ev işlerinde kullanım değeri olan maddeler üretilir. Değişim değeri kavramı; değişim için üretilen maddelere aittir” (Donovan, 1997: 141).

Marks ve Engels’in teorileri kadınlar üzerinden düşünülerek yazılmış teoriler değildi, ama modern durumu ve modern endüstriyel kapitalizm çözümlemesi yapan teorilerdi. Ve bu çözümlemeleri daha çok “emek” üzerinden yapıyorlardı. Donovan’ın daha önce de yazıldığı gibi aslında sosyalist feministlerin kadınlar ve proletarya arasında benzerlik kurarak Marksın bu modern durumu anlamak için kullandığı emek teorilerini ortada Marks ve Engels’in de görmediği kadın emeği için kullanmışlardır. Mesela yabancılaşma; kısacası işçinin emeğine yabancılaşma sürecini anlatmak için kullanılmaktadır. Bir kadının ev içindeki emeği söz konusu olduğunda yabancılaşma kavramı, bu emek biçimini nitelemek üzere kullanılmıştır, bu sürecin kadın tarafından yaşanması düşünülmüştür. Dolayısıyla Marx’ın teorileri ve kavramlarının feminizme önemli katkıları olmuştur. Özellikle ev emeği tartışmalarında, yani kadının emeğini görünür kılmak açısından temel katkıları vardır. Başta da belirtildiği gibi Marx kadını referans noktası olarak ele almamaktadır. Buradaki temel sorun, aslında bu katkının farkında olmadan yapılması ve bir çok düşünürün yaptığı hataya düşüp kültürel kurulmaları görmezden gelmesi ya da gerçekten görmemesidir. Çünkü Marx ev emeğini bir tahlil konusu sayılmayacak biçimde doğallaştırmıştır (Savran, 2004: 30).

³ Ayrıca Donovan praksisin devrimci eylem olarak da yorumlanabileceğini belirtmektedir. Donovan, a.g.y. s. 138.

Çağdaş kadın hareketi Marksist teoriler çerçevesinde “kadın sorununu” yeniden düşünmeye başlamıştır. Bu nedenle, çağdaş sosyalist feminizmin temel ilgi alanı kapitalist toplumda evin ve ev içi emeğin rolünü belirlemek olmuştur. Bu bağlamda bir diğer tartışma alanı, ücretliler olarak kadınların üretim tarzları ile doğrudan ilişkileri ile ilgilidir. Diğer tartışma konusu kadın ve sınıf arasındaki bağıdır. Ev ve ailenin, ideolojik toplumsallaşmadaki rolü sorunu da önemli bir tartışma konusunu oluşturmuştur (Donovan, 1997: 145-146).

Piyasada dolaşıma girmediği için görmezden gelinen emek çağdaş kadın hareketinin önemli bir hareket noktası olmuştur. Kapitalist toplumdaki evin rolünü belirlemek de bu açıdan önemlidir. Çünkü ancak bu yolla ev içindeki görünmeyen emek görünür hale gelebilir. Bundan dolayı piyasada ücretli çalışan kadınlar kadar, ev içinde emeği görmezden gelinen kadının konumu çağdaş kadın hareketinin üzerinde durduğu bir konudur.

Engels’in Marx’ın notlarından yararlanarak kaleme aldığı *Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtına bakıldığı zaman, aile içindeki aile baskısının kaynağında, erkeğin, varislerinin kendi çocukları olmasını güvence altına almak için kadının bedenini, cinselliğini, giderek tüm kimliğini denetlemesinin yattığını ileri sürer. Bu, burjuva aileleri için geçerli olan bir çıkarsamadır. Çünkü işçi ailesi, özel mülkiyetten yoksun olduğu için işçiler arasında aile her an çözülmeye hazırdır. Engels’in teorisi burjuva ailesi için kısmen geçerli olsa bile işçi ailesini, dolayısıyla işçi sınıfına ait bir kadının sömürülmesini açıklamakta tümüyle yetersiz kalır. Savran şöyle bir soru sorar, işçi ailesini toplumsal bir yapı olarak tahlil edebilmek ve işçi sınıfı içindeki erkek egemenliğinin yaslandığı maddi temeli açıklayabilmek için Marksizm’den yararlanılabilir mi? Bu sorunun cevabını da şu şekilde vermektedir: Bir koşulla: “Marksizm’in kimi yönetsel önermelerini, tarihsel maddeciliğin iskeletini oluşturan kimi kavramlarını eleştirel bir biçimde genişleterek” der. Bu kavramların başlıcaları ise yeniden üretim ve emek kavramlarıdır. Marks ve Engels’in maddeci tarih anlayışının formüle edildiği yapıtlarında, işçi sınıfı içindeki erkek egemenliğiyle ilgili bazı ipuçları bulunabilir. Mesela; Engels, *Ailenin, Özel*

Mülkiyetin ve Devletin Kökeni'nde toplumlara belirleyen iki tür ilişkiden söz eder: “ Yaşamı üretmek, hem işle kendi öz yaşamını hem de üreme yoluyla başkalarının yaşamını üretmek (...). Bu noktada artık çifte bir ilişki olarak görülmektedir, bir yandan doğal bir ilişki olarak, öte yandan da toplumsal bir ilişki olarak...” Maddeci anlayışa göre, tarihteki egemen faktör, son tahlilde maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ama bu üretim ikili bir tabiata sahiptir. Bir yandan, yaşama araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan şeylerle bunların gerektirdiği aletlerin üretimi; diğer yandan bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Böylece yeniden üretimde toplumsal yapıların belirlenmesinde önemli bir maddi temel olur. Kadınların ezilmesini, farklı üretim ilişkileri çerçevesinde oluşan farklı yeniden üretim süreçlerini, yani farklı aile-hane biçimlerini açıklayabilecek bir teorinin yapı taşlarını, bu yeniden üretim kavramının çerçevesinde aramak gerekir. Ama Marx ve Engels aileyi tahlil ederken sadece üretim ilişkilerine ve özel mülkiyete gönderme yapmakla yetinir. Böylece işçi ailesinin varlığını sürdürmesinde çok önemli olan emek gücünün, yeniden üretimini gözden kaçırmış olur. Marx, ücretli emek ve sermayenin ve bunlar arasındaki ilişkinin yeniden üretilmesi sürecini toplumsal yeniden üretim olarak kavramsallaştırır. İnsanların yeniden üretiminden de sınırlı sayıda da olsa bahseder. Marx'ın anlatımında üretim ve yeniden üretim iç içedir ve bunlar ücretli emek ve sermaye ilişkisi bağlamında ele alınır. Burada gözden kaçırılan önemli nokta ise, emek gücünün yeniden üretilmesi ve insanların üretimi, gelecek kuşakların doğurulması, bakılması ve de yetiştirilmesidir (Savran, 2004: 25-26).

Delphy, Kadın Kurtuluş Hareketi'nin doğumundan bu yana, Marksist bakış açısının hareketin dışında geliştirilmiş- geleneksel komünist partilerde ve onların dışındaki sol gruplarda ortak ifadesini bulan- bir çizgi tarafından temsil edildiğini ve hareketin içinde bu parti ve gruplardan gelen kadınlarca yaygınlaştırıldığına dikkat çekmektedir. Bu çizginin teorik açıdan olduğu kadar, stratejik açıdan da hareket içinde yer alan kadınlar topluluğuna genel olarak yetersiz görüldüğünü söylüyor. Çünkü bu çizgi;

- Kadınların ortak ezilmişliğini açıklamıyor
- Odak noktası olarak, kadınların ezilmesini değil, bu ezilmenin proletarya üzerindeki sonuçlarını alıyor.

Delphy'e göre; gerçekten tarihsel maddecilik, toplumsal uzlaşmazlıkların sınıfsal kavramalar temelinde tahliline dayanır. Sınıfların kendileri de üretim sürecindeki konumlarına göre tanımlanırlar. Oysa bir yandan tarihsel maddeciliğin bu ilkelerinin kadınların kadın olarak durumlarının incelenmesine uygulandığı iddia edilirken, öte yandan da kadınlarla üretim arasındaki özgül ilişkilerin tahlili, yani bir sınıfsal tahlilin geliştirilmesi ihmal edilmektedir (Savran-Tura, 1992: 76). Delphy'nin Marksist feminizme getirdiği bu eleştiriler aslında daha önce bahsedilen ve Marksizm'e getirilen eleştirilerin devamı niteliğindedir.

Marksist feminizmin bakış açısına göre; kadın temel üretici fakat ikincil tüketicidir. Kadının özgürleşmesi için çocukların yetiştirilmesinden ve ev işlerinden kurtulması gerektiğini savunurlar. Bunun yolu ise, ev işlerinin sosyalleştirilmesinden geçmektedir. Ev içi üretimin üretici bir faaliyet olmadığı görüşüne karşı çıkarlar. Bu görüşe göre; kadının üreticiliği, erkeğin üreticiliğinin temelidir. Sermaye birikiminin de temelinde kadının ev içi üretiminin yattığını savunurlar. Kadının ücretli işçi haline getirilmesi projesi ile sınıfsız topluma geçiş için işçi sınıfına katılmak hedeflenmektedir.

Genel olarak Marksist çözümleme, sorun olarak kadının erkeklerle ilişkisinden çok, kadınların ekonomik sistemle olan ilişkisini ele almıştır. İlk Marksist feminist yaklaşımlar ev işini görmezden gelip kadınların iş gücüne katılmasını vurgularken daha sonraki yaklaşımlar ev işini öyle vurguluyorlar ki, kadınların işgücü piyasasındaki mevcut rolünü gözden kaçırıyorlar. Genel olarak Marksist yaklaşımın düştüğü hata ise kadınların işçi sınıfı kategorisine dâhil etme ve kadınların ezilmesini, sırf ezilmenin bir başka yönü olarak anlama çabasında

olmasıdır. Marksist çözümlemenin odağı sınıf ilişkileridir ve kadın- erkek ilişkilerinden bahsedilmemiştir.

Marksizm aynı zamanda, toplumsal çözümlemenin bir yöntemi olarak da görüldüğü için daha önce bu yöntemi kullanarak feminist kuramcılar açıklamalar yapmışlardır. Mesela; Juliet Mitchell ve Shulamith Firestone, Marksist Feminizm için yeni yönler önermektedirler. Bu önerilerdeki patriyarka tanımlarına bir göz atalım. Mitchell, kadınların bütün işlerini üretim saymamaktadır. Sadece piyasa işi üretim olarak tanımlanmaktadır ve yeniden üretim, cinsellik ve çocuk bakımını düzenleyen patriyarkanın hiçbir maddi temeli yoktur. Firestone ise, maddeci çözümlemeyi patriyarkayla ilişkilendirerek, Marksizm’le feminizm arasında bir köprü kurar. Firestone’un maddeci çözümlemesi, Mitchell’in ki kadar muğlâk değildir. “Cinselliğin diyalektiği” der Firestone, temel tarihsel diyalektiktir ve patriyarkanın maddi temeli, kadınların türün yeniden üretimini sağlarken yaptıkları işlerdir. Kadınların konumunu çözümlemede Marksizmin kullanılması ve patriyarkanın maddi bir temelini varlığının gösterilmesi bakımından Firestone’nin çalışmaları önemlidir. Ama çalışmaları biyoloji ve yeniden üretimi fazlaca vurgulamaktadır (Savran & Tura, 1992: 138-139).

Hartmann’ın patriyarkayı şöyle tanımladığını görüyoruz: “Yararlı bir biçimde maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında, onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan bir karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizisi”. Patriyarkanın maddi temeli, erkeklerin, kadınların emek gücü üzerindeki denetimidir. Bu denetim, kadınların ekonomik bakımdan gerekli üretken kaynaklara ulaşmalarını engelleyerek ve kadınların cinselliğini kısıtlayarak sağlanır. Erkekler denetimlerini, kadınlardan kişisel hizmet görerek, ev işi yapmak ya da çocuk yetiştirmek zorunda olmayarak, cinsellik için kadınların vücutlarını kullanarak, kendilerini güçlü hissedip güçlü olarak uygularlar (Savran&Tura, 1992: 146). Tek eşli evlilik, kadınların cinselliğini erkek hazzına ve üremeye yönelik cinsellik biçiminde kısıtlar. Ancak bu kurumun getirdiği denetleme ve kısıtlama, iki ayrı sistemin-üretim ve toplumsal cinsiyet sistemlerinin- tarihsel

olarak özgül bir eklemlenme biçimini ifade eder. Yoksa bütün toplumlarda bir ekonomik üretim sistemi, bir de insanların cinsellik, akrabalık ve bakım ilişkilerini düzenleyen cinsiyet-toplumsal cinsiyet sistemi vardır. Birbiriyle eklemlenmiş olan bu toplumsal sistemlerin her ikisi de değişkendir ve bunların baskıcı olmayan, eşitlikçi sentezleri de tarihsel olarak mümkündür. Hartmann'ın teorisinde en önemli noktalardan bir tanesi kapitalizm ve patriyarka arasında kurmuş olduğu ilişkidir. Ona göre kapitalizm ile patriyarka arasında mantıksal bir bağlantı yoktur. Kapitalizmin patriyarka üzerinde yükselmesi her iki sistem açısından da mantıksal bir gereklilik taşımaz. Bu eklemlenme tarihsel bir olgudur. Patriyarka ile kapitalizm birbirini besleyebilir de birbiriyle çelişebilir de (Savran, 2004: 44). Ama kadınların karşılıksız ev emeğinden hem kapitalizm hem de bütün erkekler yarar sağlar.

Kadın hareketinden önce gerek Marksist gerekse egemen görüşten toplumbilimciler için patriyarka, erkekler arasındaki bir ilişkiler sistemi anlamına geliyordu; bu sistem, hiyerarşinin atfedilmiş karakteristikleri izlediği feodal ve bazı feodalizm-öncesi toplumların siyasal ve ekonomik ana hatlarını oluşturuyordu (Savran & Tura, 1992: 141). Erkek egemenliğinin ve cinsiyetçiliğin sistematik ve nesnel niteliğini ifade etmek için 1970'lerin feminizminde patriyarka kavramına başvuruluyordu. Bu kavrama, çok özgül bir kapitalizm öncesi toplumsal ilişki biçimini ifade ettiği ve kapitalizmin yanı sıra başlı başına bir üretim tarzını ima ettiği için itiraz edildi. Patriyarka kavramını böyle kullananlar oldu, ama kapitalizmden tümüyle soyutlayarak tahlil edilemeyecek, ama kapitalist ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmamış emek ve üretim süreçlerine dayalı, kendi sistematik eğilimleri ve dinamikleri olan, tarihsel olarak kapitalizm tarafından devralınmış, döndürülmüş ve onun maddi temeliyle eklemlenmiş bir patriyarka kavramı da pekala mümkün (Savran, 2004: 39).

Marksizmin, feminist literatüre hiç de azımsanmayacak, çok önemli katkıları olmuştur. En genel anlamıyla, kadının ezilmesinin maddi temelini gözler önüne serilmesinde temel katkısı olmuştur. Fakat gerek Marksizmin kendisi, gerekse Marksizmin içinden kopup gelen Marksist literatürde kadının ezilmesi, proleterin

sermaye tarafından ezilmesinin gölgesinde kalmış kadının hem patriyarka hem de kapitalist sistem tarafından iki kere ezilmesini görememiş cinsiyet körü olmuştur. Feminist literatür ise, özgül olarak kadının konumunu gözler önüne serer, fakat kendi içinde özellikle kadının ezilmesini gözler önüne sererken en çok yararlı olacak patriyarka tanımında kendi içinde yukarıda da belirtildiği gibi özellikle tarihsel olarak bazı yanılgılara düşmektedir. Bundan dolayı da feminizm de tarih körü olarak eleştirilere maruz kalmaktadır.

1.2. Ev İçi Karşılıksız Emek Üzerine...

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi, iş yerinin haneden ayrılması ev içi alanın dokunulmazlığını beraberinde getirmiştir. Ailenin kutsal, dokunulmaz ve görünmez “doğasından” dolayı aile içindeki ilişkiler doğal, sorgulanamaz ilişkiler olarak kalmıştır. Erkek daha çok kamusal alana yakıştırılırken, kadın ise daha çok eve ait olarak tasarlanmıştır ve emeği bu dokunulmaz alanda kaldığı için yakın tarihe kadar söz konusu bile olmamıştır.

Daha önce de tartışıldığı gibi, kadın emeği tartışmalarına, daha genel olarak feminizme Marx’ın teorileri ve kavramlarının önemli katkıları olmuştur. Özellikle ev emeği tartışmalarında, yani kadının emeğini görünür kılmak açısından farkında olmadan temel katkılarda bulunmuştur. Feminist teoriler kadının karşılıksız emeği konusunda hemfikir olmakla beraber bu emeğin kapitalist üretimin dışında kalıp kalmaması ve üretim mi, yoksa yeniden üretim mi olduğu konusunda hemfikir değillerdir.

Ev Emeği, en genel anlamıyla, kadınların yakınları için harcadıkları karşılıksız emek olarak tanımlanabilir (Savran, 2008)*. Kapitalist üretim tarzında olsun ya da olmasın “sosyalist” toplumlar da dâhil olmak üzere, mevcut tüm

* Gülnur Savran 2008 Kadın Emeği Kurultayı’nda yaptığı konuşmasında “ev emeği”, “bakım emeği”, “ev işleri” gibi kavramların tanımlarının feminist politikanın önünü açması açısından önemli olduğunu vurgulamıştı.

toplumlar, çocukların yetiştirilmesi ve ev içi hizmetlerinde kadınların karşılıksız emeğine dayanmaktadır. Bu hizmetler mübadele alanından dışlanmış oldukları için de değer taşımazlar. Bu hizmetlerin karşılığında kadınların ellerine geçen, yaptıkları işten bağımsızdır ve onun karşılığı olarak sunulmaz; yani yapılan işin karşılığı olarak hak edilen bir ücret gibi değil, bir bağış gibi verilir. Kadın ve kocası arasındaki ilişki bağlamında düşünüldüğü zaman (karşılıksız emek sadece evlilik ilişkisi içerisinde olmuyor), kocanın tek yükümlülüğü –ki bu da kuşkusuz kendi çıkarıdır- karısının ihtiyaçlarını karşılamak, başka bir ifadeyle onun emek gücünün bakımını sağlamaktır” (Delphy, 1992: 74).

Feminist tartışmalarda yeniden üretimin ev işlerini basitleştirdiği ve doğallaştırdığı, ev içindeki emeğin üstünü örttüğü, tarih dışı bir kategori haline getirdiği vurgulanmaktadır. Bir yandan da bu kavramın tarihselleştirilip somutlanabilir bir kavram olduğu belirtilmektedir.

Kapitalizm patriyarkayı ve “ev içi”ni kamu dışı, “doğal” yatkınlıklar olarak kuruyor ve bu açıdan görünmez kılıyor. Kadının ev içinde görünmeyen emeği kapitalist pazarda doğrudan bir dolaşıma girmediği için “değersiz” kabul ediliyor ve üretim olarak görülüyor. Ama aynı zamanda piyasada dolaşan “emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan emeği sağlayarak kapitalist sistemin ayakta kalmasına ekonomik katkıda bulunmaktadır” (Molyneux, 1992: 94).

Harrison somut bir örnekle şöyle anlatmaktadır. “Emekçinin karısı, kapitalist kesimde artık-değer biçiminde ortaya çıkan bir emek harcadığı halde emeğinin karşılığında sadece geçimini sağlar. Ev işinden bu kapitalist kesime bu artık emek aktarımını sağlayan mekanizma kapitalistin ödediği ücretlerin emek gücü değerinin altında olmasıdır. Bunu mümkün kılan ise, ev kadınının, harcadığı emek sayesinde emek gücünün değerini düşürmesidir; ev kadınının evde sunduğu hizmetler, piyasada satın alındığında geçim maliyetini şişirecek ve dolayısıyla son tahlilde ücretleri etkileyecek hizmetlerdir. Ev işi tarzının varlığının sermaye üzerinde başka etkileri de vardır, ama bunlar çift yanlıdır: ev işi, bir yandan kadınları işi gücünün dışında

tutarak erkek işçilerin pazarlık gücünü yükseltir, öte yandan da aynı pazarlık gücünü düşürme potansiyelini taşıyan bir yedek kadın sanayi ordusu yaratır” (Molyneux, 1992: 99).

Üretim/yeniden üretim tartışmalarının ortasında olan bir diğer tartışma ise Molyneux’un da Harrison’a getirmiş olduğu değer biçimine bürünmeyen somut emeğin, nasıl olur da kapitalist kesimde bir ek değer olarak ortaya çıkardığı tartışmasıdır (Molyneux, 1992: 99-100).

Kapitalist olmayan ev içi emek (yani kapitalist olmayan yapılar) kapitalizme verimli bir toprak sağlar; daha doğrusu, sermaye bu tür yapıların kalıntılarından beslenir ve bu kapitalist olmayan çevreler birikim için vazgeçilmez olmasına karşın, kapitalizm yine de bu yaşam ortamını ortadan kaldırma pahasına onu yiyip bitirerek ilerler. Tarihsel bakımdan, sermaye birikimi, kapitalist ekonomi ile onlar olmaksızın varlığını sürdüremeyeceği kapitalizm öncesine ait üretim yöntemleri arasında bir tür metabolizmadır; bu gerçeklerin ışığında onları çürütür ve asimile eder. Bu yüzden sermaye ne kapitalist olmayan yapıların yardımı olmaksızın birikebilir ne de kendisiyle yan yana varoluşuna tahammül edebilir. Yalnızca kapitalist olmayan yapıların sürekli ve tedrici olarak çözülmesi sermaye birikimini olanaklı kılar (Luxemburg, aktaran Werlhof: 29).

Werlhof kapitalist olmayan ev içi emeğin aslında tam da kapitalist üretim ilişkilerine nasıl katkıda bulunduğunu anlamaya çalışmıştır. Evde çalışan kadınların kendi bakış açılarından hayatlarını sürdürmelerine hizmet eden şeyin, aslında sermayenin bakış açısından işgücünün yeniden üretimi olduğunu belirtmiştir. “Kapitalist-olmayan” dedikleri bu ilişki (kapitalist olmayan çünkü ücretli emeğin dışında) yani yaşamın (sermaye için potansiyel- meta olan işgücünün) ücretsiz, kullanım değerine yönelik geçimlik çalışmayla (yeniden) üretilmesi, tam da ücretli emek ilişkisinden farklı olması nedeniyle sermaye için çok elverişlidir. Sermaye, herhangi bir bedel ödmeden ya da riske girmeden, geçimlik üreticilerin emeği, sermayenin ücretli emek ya da başka biçimlerde kullanılabileceği işgücüne dönüşmektedir. Sermayenin “gerçek” değer kazanma ya da birikim sürecinin

başlaması sadece tam da bu temel üzerine gerçekleşir. Bu temelin üretimi ve aralıksız olarak yeniden üretimi bu yüzden bir tür ilk birikim sürecinin devamına tekabül eder ki ister birinci dünya-üçüncü dünya arasındaki makro ilişki isterse de kadın erkek arasındaki mikro ilişkiye dair olsun karakteristik olarak aynıdır. İşgücünün (yeniden) üretilmesi için kadınların yaptığı bu geçimlik işler, tam anlamıyla ve hepsinden daha önemlisi, ücretli emeğin ifasının ön koşuludur. “Kapitalizme bütünlük içinde bakılırsa, bu ilişkiler yalnızca ekonomik olarak değil, aynı zamanda birikim ilişkileri açısından da vazgeçilmez olarak nitelenip, dikkate alınmalıdır. Sırf ücretli emek ilişkisi biçiminde var olmadığından dolayı bugüne kadar hatalı olarak “ekonomi dışı” ve hatta “doğal” addedilmiş ve bu nedenle tarihsel değişimlerden her zaman bağımsız görülmüştür. Kadın emeği buna çok iyi örnektir: Çocuk doğurma, büyütme, erkeğin gıda, cinsellik ve iletişim ihtiyacını doyurma” (Werlhorf, 2008: 32-33).

Kadın emeği tipik olarak ister ailenin içinde isterse dışında olsun, ilk birikimi sürdüren alanda bulunur. Kapitalist üretim ilişkilerinin bu kısmı sermaye birikiminin temelidir. Bir taraftan ücretli emek ilişkisinin mantıksal/çelişkili tamamlayıcı, öte yandan bireysel noktadan hareketle yalnızca işgücünün değil, aynı zamanda genel olarak insan yaşamının kişisel yeniden üretiminin de temelidir (Werlhorf, 2008: 44).

Tekrar üretim ve yeniden üretim tartışmalarına geri döndüğümüzde yeniden üretim kavramının, çok katmanlı, çok karmaşık, çok boyutlu bir süreci, ev içi emek sürecini çok basitleştirdiği, doğallaştırdığı ve üretimle karşıtlığı için de ele alındığında yeniden üretimin, “üretim olmayan”, “emek olmayan” olarak kurulduğu, dolayısıyla buradaki emeğin üstünü örttüğü eleştirileri vardır. Savran Klasik Marksizm söz konusu olduğunda bu eleştirilerin doğruluğunu kabul etmektedir. Çünkü Klasik Marksizm’de yeniden üretimin soyun ve emek gücünün yeniden üretimi anlamında kullanıldığı, bu kategorinin doğal alana, sosyal teorinin dışına itildiğini ve tarih-dışı bir kategori haline getirdiğini kabul etmektedir. Ama yine de somutlaştırılabilir, tarihselleştirilebilir bir kategori olduğu için kullanılabilir bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Hatta Savran, somutlaştırmanın, yani içini açmanın, ne tür emekler, ne tür işlevler içerdiğini görmenin, yeniden üretimi emek

harcama süreci olarak görmenin kavrama farklı işlevler yüklediğini ve geniş perspektifler sunduğunu belirtmektedir: “Aslında söz konusu olan bütün bir toplumun ayakta kalması, kendini idame ettirmesi, sürekliliği. Yeniden üretim kavramının bu kullanımında kadınların ev içinde yaptığı bütün işler bir araya toplanıyor ve bu işlerin devasa niteliği de ortaya çıkıyor. Yani toplumsal bir yeniden üretimden söz ediliyor” (Savran, 2007: 79-95).

1.2.1. Ev İşinin Kadınca İlişkileri

Ev içi emek kapitalist toplumlarda özel ve kamusal alanın ayrışmasıyla birlikte tamamen kadına özgü bir emek türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ev işi aslında kapitalizm öncesinde de vardı ve kapitalizm öncesinde de ev işleri vardı ve bu işlerle yine kadınlar ilgilenmekteydi. Osmanlı döneminde eşraf ailelerine mensup kadınlar ev işleri için yardım almaktaydılar. Osmanlı dönemindeki büyük konaklarda birden fazla çalışacak kadına ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı konak içerisinde eşraf kadınının ve evde çalışan kadınların harcadıkları emek formları farklılaşmaktadır. Eşraf kadını da orta sınıf ve üst orta sınıf Cumhuriyet kadını da kendi öznelliklerini evde çalışan kadınlar üzerinden kurarlar ve prestijli konumlarını pekiştirirler. Burada “eşraf kadını” ve “Cumhuriyet kadınıyla” anlatılmak istenen: o kentin ya da kasabanın ileri gelen ailelerine mensup kadınlar anlatılmak istenmektedir. Ekonomik sermayenin yanında, sosyal sermaye sahibidirler’ (Durakbaşı, Karadağ, Özsan, 2008: 14). Cumhuriyet kadınıyla ise daha çok resmi ideolojiyi benimsemiş yine çoğunlukla kentin ileri gelen ailelerine mensup kadınlar anlatılmak istenmektedir. Çoğu zaman Osmanlı’daki eşraf ailelerinin Cumhuriyet döneminde de devamlılığı olduğu söylenebilir.

Ev kadınlığı alanların ayrışmasıyla birlikte tamamen modern dönemde oluşmuş bir kategoridir. Hizmetçilik, profesyonel ev işçiliği de kapitalizmin değişik aşamalarında karşımıza çıkan farklı emek formlarıdır. Kadının kamusal alanda çeşitli şekillerde gözükmeye başlamasıyla birlikte ev işlerini yapacak olan ücretli ev işçilerine olan ihtiyaç da artmıştır. Cumhuriyet döneminde kadınlar, kamusal alanda

ücretli işlerde çalışmaya başlamıştır, ama aynı zamanda gönüllülüğe dayanan birçok kuruluşlarda ve siyasi partilerde de kendilerini göstermeye başlamışlardır. Bu süreçte orta sınıf ve üst orta sınıf ailelerde “özel alanda” farklı karşılaşmalar ve farklı ayrışmalar da meydana gelmiştir. Mesela yuva işi ve ev işi bu ayrışmalardan bir tanesidir (Bora, 2005). Daha sonra bu ayrım üzerinde durulacaktır. Bir üretim faaliyeti olarak ev işi, ekonomik boyutları dışında çeşitli toplumsal örüntüleri ve sınıfsal yapıları içinde barındırmaktadır. Kadın erkek ilişkilerinin dışında, kadınlar arası ilişkileri de anlamaya imkân vermektedir.

Leonore Davidoff ev işini şöyle kavramsallaştırmıştır; “ev işi, ev kadını gibi birçok faaliyet ve tavrı kapsayan çok genel bir terimdir. Çağdaş toplumlarda her iki terim de faaliyet ya da kişi başka herhangi bir şekilde sınıflanmadığında başvurulan artık kategoriler olma eğilimindedir. Burada şuna vurgu yapmak yerinde olacaktır, bir çok kadın da ev işini iş olarak görmeme eğilimindedirler. Buna karşılık, bu terim evrensel ya da doğal değildir. Yani, “ev kadınlığı” kadınların “doğal” eğilimleri ve özelliklerine bağlanmaktadır, ama aslında bu tarihsel bir konumdur. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte ev ile iş yeri birbirinden ayrılmıştır. Bu topludaki kadın ve erkeğin toplumsal iş bölümdeki konumlarını da farklılaştırmıştır. İşyerinde üretim ve kamusal alan, özellikle erkek emeğine dayanırken, ev; ev içi emek ve aile kadına özgü özel alan olarak belirlenmiştir. Çoğunlukla kadınlar tarafından üretilen ev işleri ücretli emek sürecinin dışında kaldı ve ev içi emek kapitalistleşemedi. Buna rağmen kapitalist sanayileşmenin içinde ev içi emek, ailenin ve özellikle gelir getiren bir işte çalışan erkeğin yeniden üretmesine katkıda bulunmanın en önemli faktörü oldu. Dolayısıyla ev ekonominin dışında bir “yer” olarak algılanmaya başlandı. Feminist tarihçilerin belirttiği gibi daha önce, yani tarım ekonomisinin esas olduğu dönemlerde de ev işleri ve çocuk bakımı yine kadınlar tarafından yürütülmüş olsa da, ev ile çalışma mekânı arasında bir ayrışma olmadığı için “ev kadını” kavramı henüz gelişmemiştir. Ev dünya’nın pisliklerinden uzak, masum ve temiz bir yer olarak tasarlanmıştır ve bu erkeklerin “dış” dünyaya açılırken kadın ve çocukları bu temiz yerde bırakmaları, içinde yaşadığımız kültürün en belirleyici ve güçlü örüntülerinden biridir (Bora, 2005: 60). Kadınların gerçek deneyimleri ne olursa olsun, her şeyden önce birer “ev hanımı” olarak tasarlanmaları,

bu tipin bir ideal olarak güç kazanması, her kadının özneliliğinin kurulmasında son derece önemli bir etken oldu (Bora 2005: 60). Feminist kuramcılar, cinsiyet eşitsizliğinin temelinde kadının doğaya ait erkeğin kültüre ait olduğu düşüncesinin yattığını öne sürmüşlerdir. Kadınların doğaya daha yakın olduğu varsayımı onlara kültür ile doğa arasındaki sınırı belirleme işlevi de vermiştir. Temizleyerek, düzenleyerek, düzeni koruyarak... Davidoff da ev işini en temel anlamıyla şu şekilde anlatmaktadır; “ ev işi faaliyetlerden, insanlardan ve malzemedan anlamlı örüntüler oluşturarak yakın çevrede düzen sağlayıp sürdürmekle ilişkilidir” (Davidoff, 2002:147).

Sanayileşmenin ve teknolojinin ilerlemesi ile beraber ev işi de birçok yönden azalıyor veya önemsizleşiyor. Bunun nedeni, işyeri ve evin kesin olarak birbirinden ayrılması, kadının giderek daha çok işgücüne katılması ve dolayısıyla ev içi işlere ayıracak zamanının azalmasıdır. Buna karşılık o zamana kadar alışagelmış sakin, huzurlu ev konforunun da bozulmaması için evdeki işlerde daha çok emek tasarrufuna yönelik makine ve teknolojiler kullanılmaya başlandı. Öte yandan el emeğine olan gereksinim de zorunlu olarak, belli ölçüde devam ediyor (örneğin çamaşır makinelerine konular, alınır, asılır, toplanır v.s.). Bu noktada orta- üst sınıf aileler, özellikle kadınlar ev dışında çalışmaları durumunda, ev halkının dışında bu hizmeti belli bir ödeme karşılığında, dışarıdan muhtemelen yine kadın çalışanlardan sağlama yoluna gidiyor. Böylece ev, ev işi için sağlanan ücretli emek ile işveren kadınların zaman zaman bulduğu bir işyerine dönüşüyor. Evde ev işlerini yapmak için gelen, ücretli çalışan bir kadın ve bu talepte bulunan, işveren konumunda olan başka bir kadın “özel alan”da karşılaşıyor. Tabii ki sadece ev dışında çalışan kadınlar böyle bir emek satın alma yoluna gitmiyor. Orta sınıf ve üst orta sınıf “Ev kadınları” da eve yardımcı alma eğiliminde olabiliyorlar.

Anlaşılacağı gibi ev ve ev işi sadece ‘emek’ boyutu ile değil, ev içindeki farklı ilişkilerin anlaşılabilmesi için de önemli bir ‘alan’ teşkil etmektedir. Tabii ki Davidoff’un da belirttiği gibi aynı zamanda ideolojik boyutuyla da ele alınmaktadır; çünkü ev işi aynı evde bulunan işveren ve ev hizmetinde çalışan kadın açısından

farklı anlamlar taşımaktadır (Davidoff: 2002). Evdeki hizmetli kadınlar ‘bedensel’ işleri yaparken, ‘evin hanımı’ ise eve ilişkin daha zihinsel faaliyetlerle (evin dekorasyonu, aileyi bir araya getirmek, yemeklerin hazırlanması) ilgilenmektedir. Bora yuva işinin, kuşaklar boyunca ailenin tarihini, aynı zamanda toplumsal tarihi kurmayla ilgili bir şey olduğunu ve orta sınıf kadınlığının üretilmesinde önemli olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda ev işinin evdeki hizmetliye devredilmesinin önemli bir rolü olduğunu çünkü yuva işinin o şekilde sürdürülebilmesinin, “çalışanın” ev işini yapmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Yani, orta, orta üst sınıf kadınların “yuva işi” anlayışlarının önemli bir bölümü, ev işinin devredilmesiyle mümkün hale gelebiliyor (Bora, 2007: 85).

Evlatlıkların ev hizmeti ve çocuk bakımı için varlıklı aileler tarafından eve “alınan” genç kızlar olduğu üzerinde durulmuştu. Evin ve ev işinin farklı kadınlar için nasıl farklı anlamlar ve deneyimler yarattığını, bu kadınların kendi öznelliklerini inşa etme ve anlamlandırma süreçlerine nasıl katkıda bulunduğunu anlamaya çalışmamızda, genel olarak özel alandaki birçok ilişkinin sorgulanmasında, evlatlık kurumu başlı başına büyük bir kaynak oluşturmaktadır.

Evlatlık kurumu, özel alanda doğallaştırılmış, dokunulması zor olan alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurum kendi başına bize birçok şeyi gösterme imkânına sahiptir. Özellikle ev içindeki tahakküm ilişkileri, kadınlar arasındaki maddi ve manevi ilişkiler kısacası aile içindeki özel ilişkiler hakkında birçok şey söylediği gibi, aynı zamanda Özbay’ın da belirttiği gibi, Türkiye’de modernleşme tartışmalarına bir de bu açıdan bakılmasında yarar vardır. Çünkü cinsiyetçi toplumsal kurallar nedeniyle kamusal alana çıkamayan ve özel alana “ait olan” evlatlıklar aslında farkında olmadan hemcinsleri olan orta sınıf kadınların ev içindeki işlerini hafifleterek kamusal alanda kendilerini var etmelerine yardımcı olmuş, bir lokomotif görevi üstlenmişlerdir (Özbay, 2003: 105-118).

1.3. Kamusal/ Özel Alan

Kamusal ve özel alanların ayrı ayrı alanlar olarak algılanmaya başlanmasında sanayileşmenin önemli rolü olmuştur. Sanayileşmeyle birlikte geleneksel üretim tarzı artık yerini daha farklı bir üretim tarzına bırakmıştır ve ev ile “iş” arasına mekânsal bir ayrılık da yaratmıştır. Özel yaşam alanı, duygunun, merhametin, özverinin sembolü olan kadının alanı olarak tanımlarken; kamusal alan, rasyonelliğin, sözleşmenin, mübadelenin gerçekleştiği bir erkek alanı olarak tanımlanmıştır.

Erken modern dönemi inceleyen tarihçiler, toplumun bütün düzeylerindeki hanelerin hem “kamusal”, hem de “özel” olduğunu vurgulamışlardır. Üretken çalışma, politik karar verme, şenlik, tören, bunların tümü, insanların yaşayıp yemek yediği yerde gerçekleşmekteydi; ev mekânı ile sokak ya da köyün ortak alanı arasındaki ayırım kesin bir şekilde tanımlanmamıştı. Ayrı ve özel bir yaşam anlayışı modern dönemdeki kadar belirgin değildi. 16. yy.’dan itibaren bu örüntü yavaş yavaş değişmeye başladı (Davidoff, 2002: 210).

Antik Çağa kadar uzanan özel ve kamusal ikiliği hep mevcuttu. Savran Antik Çağa kadar uzanan kamusal, özel ikiliğinin modern dönemle hiçbir ilgisinin olmadığını hatta bir tersyüz olma durumu olduğunu belirtmiştir. Çünkü modern öncesi toplumsal örgütlenme öyledir ki aile ve ev içi üretim dünyası birbirinden ayrılmamıştır. Dolayısıyla içsel dünya ve mahremiyet daha geniş anlamda “özel”in içinden ayrılıp başlı başına bir dünya oluşturmaz. Modern ikilikte, patriyarka ve özel mülkiyetin zorlamalarına karşın “özgürlük” dünyası olarak algılanacak olan bu dünya aslında zorunluluğun alanıdır (Savran, 2004: 111). Davidoff’a göre ise, Yunanlılardan beri kamusal mekân değilse bile kamusal alan nosyonu mevcuttu ve erkeklikle arasında çok sıkı bir bağ vardı. Asıl olarak tarih boyunca bu ikilikteki uygulamalardaki farklılıklar ne olursa olsun, erişkin reis, dış dünyaya karşı ailenin ve hanehalkının temsilcisiydi. Kamusal alan nasıl tanımlanırsa tanımlansın bağımsızlığı ve eyleyciliğe sahip olmaya dayanıyordu. Bunlar erkeklikle özdeş tutulan niteliklerdi ve erkeğe özgü ayrıcalıklı bir statünün esaslı bir bileşeniydi (Davidoff, 2002: 211).

1.3.1. Osmanlı'da Nasıldı?

Bireyselliğe yer vermeyen geleneksel Müslüman toplumunda, kimlik, kaynağını cemaatten alır ve toplumsaldır. Müslüman cemaatin toplumsal cinsellik açısından en belirleyici özelliği kadın ve erkeğin yaşam mekânları, devingenlikleri ve üstlendikleri roller açısından birbirinden net bir biçimde ayrı tutulmalıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Müslüman toplumu iki ayrı alt evrene bölmüştür: askeri, dini ve iktidar ilişkilerinin hâkim olduğu, erkeklere ait dış evren ile aile, cinsellik ve ev içi yaşamı kapsayan iç dünya. Bu bölünme, toplumsal alanı özel alandan ayıran net bir biçimde ayıran en önemli bir faktördür. Yaşam alanını böylece ikiye bölünmesinin toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından en önemli sonucu, iki cinsin birbirinden işlevsel ve fiziksel olarak net çizgilerle ayrılmış olması. Bu çerçevede içerisinde, erkeğe her iki evrende de vatandaşlık hakkı tanınırken, kadına sadece özel alan tahsis edilmiş oluyor. Böylece kadının ümmet içerisindeki konumu belirsiz kalıyor, çünkü kadın dini açıdan erkekle eşit algılanmasına rağmen, müminler cemaatinin yaşamına katılımı, toplumsal yapı ve kurallar tarafından şartlandırılmış ve önemli ölçüde kısıtlanmış oluyor. Hemen belirtmemiz gerek ki, iç dış alanlar arasındaki adı geçen ayrılık, batı kapitalist toplumlarında geçerlilik kazanan özel-kamu alanı farklılığı ile eşdeğer değildir. Zira Müslüman toplumlarda özel ve kamusal alanlar arasında gözetilen ayırım, kendi içerisinde bir hiyerarşik önem farklılığı taşımamakta ve özel, yani ev içi yaşam alanı harem yani kutsal, dokunulmaz kabul edilmektedir (Saraçgil, 2001: 36).

Osmanlı sistemi: padişahın evi, saray, devlet ile eş anlamda, iktidar, padişahın içteki hakimiyetinin bir uzantısı görünümünde olduğu gibi, imparatorluğun toprakları da onun mülkü, idari ve askeri kadrolar onun kuralları, boyunduruğu altındaki halklar onun şahsi hizmetkarları konumundalar. Hükümet, teorik olarak padişaha ait olan zenginliklerin idaresi demek olduğu gibi, sarayın, yani padişahın yaşadığı evin organizasyonu da, devletin organizasyonu ile eşdeğerdi. Bu yüzden, bütün idari ve askeri personelin sembolik, bir ölçüde de gerçek mekanı gene saray (Saraçgil, 2001: 37).

Burada iki farklı durum var gibi gözükmetedir. Patrimonyal düzende özel-kamusal olmadığı gibi ev içi alan, politikanın merkezinde konumlanmaktadır. Bernard Lewis'in etkin bir şekilde tanımladığı gibi, Müslüman toplumunda iktidar ilişkileri, mekânsal alanda yalnız dikey değil, aynı zamanda da yatay bir biçimde temsil edilmektedir. Merkezi bir iktidar çevresinde batılı metaforların tersine, otorite yukarı doğru çıktıkça değil, içeriye doğru hareket ettikçe, yani hükümdara fiziksel olarak yaklaştıkça büyür. Bu yüzden, hükümdara yaklaşmak katı kurallara bağlanmış ve hükümdardan kendisi ile diğerleri arasında fiziksel ve duygusal bir mesafe koyması istenmiştir (Saraçgil, 2001: 37).

Modern anlamda kamusal ve özel alan ayrışmasının Osmanlı'dan gelen bir süreklilik mi, yoksa bir kopuş mu, olduğu üzerine tartışmalar yürütülmektedir. Bu tartışmalara çalışmada ayrıntılı olarak yer verilmeyecektir. Ama şunu söylemek gerek ki ister süreklilik ister kopuş olsun yaşanan değişimin İslami ataerkillikten, batılı ataerkilliğe ya da ulus-devlet ataerkilliğine geçiş olduğu belirtilmeli. Savran, Osmanlı'dan devralınan ataerkillik biçiminin de belli bir sürekliliği olduğunu söyler. Çünkü Savran'a göre eski ataerkillik ve biçimini belirleyen sadece İslamiyet ve onun hukuku değildir. Ortadoğu toplumlarındaki partiarka biçiminin özgüllüklerinin İslam öncesinden gelen ve tüm Akdeniz havzasında geçerli olan toplumsal cinsiyet düzeninden kaynaklanmaktadır (Savran, 2004; Kandiyoti, 1997; Tillion, 2006). Tillion buna Kuzenler Cumhuriyeti adını vermiştir (Savran, 2004: 116-117). Ama Osmanlı toplumunu düşünürken İslamiyet'in baskın bir şekilde etkili olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu İslami kurallara dayanarak varlığını kurmuştu ve hukuk sistemini belirlemiştir. Tarım ekonomisinin hâkim olduğu toplumda mekânsal ayrışmalar, ev ile iş yerinin belirgin şekilde ayrışmaması hem ev kadınlığı kavramının gelişmesine olanak sağlamadığı gibi, özel alan sınırlaması da yapılmıyordu. Osmanlı İmparatorluğunda kentlerde, Ortaylı'ya göre mahalle önemli bir birimdi. Çünkü ailenin içinde bulunduğu mahalle sosyal ve kültürel bir birimdir ve aileyle etnik-dini aynı zamanda hukuki bir bağı vardır. Mahalleler kadınları sıkı sıkıya denetler, aynı zamanda içine de alır. Ama aynı zamanda da politik- kamusal bir anlamı vardır mahallenin. Mescit, kahve gibi "toplantı ve tartışma mahalli olup

kamuoyunun oluştuğu merkezlerden kadınlar dışlanır. Bunun yanı sıra, mahalleyle bir süreklilik içinde olan haneler bağımsız çekirdek ailelerden oluşmaz. Kadınların ev-içi üretimi birlikte yaptıkları, dayanışma içinde oldukları topluluklardır bunlar. Geniş aileler şeklinde yaşayan bu ortamlarda haneler arası geçişlilik vardır. Yatıya, yemeğe bir başka haneye gitmek yaygındır (Savran, 2004: 119). Burada mahalle kadınlar için geniş bir özel alan, hem de kadınlar için “kamusallık mekânı” (aktr. Savran 2004:121).

Savran’a göre, özel/kamusal ikiliğini modern dünyadaki konumunu özgüllüğu içinde kavrayabilmek ancak kavramlar dünyasına hapsolmadan, üretim, yeniden üretim çalışma, emek dünyasını da göz önüne alarak mümkündür. Özel / kamusal ikiliğinin modern biçimi, ev-içi, aile ev emeği kavramlarını doğallaştırmaya ve evrenselleştirmeye çok elverişlidir. Bir yandan, aile, ev işi, birlikte yaşama, yakınlık kolaylıkla toplumsal ilişkilerin karşıtı olarak, yani doğal olgular gibi sunulabilir. Bu da kadınların özel alanda maruz kaldıkları baskı ve ezilme biçimlerinin doğallaştırılması demektir. Öte yandan, kapitalizmin mübadele değeri/kullanım değeri, toplumsal üretim/tüketim gibi ikiliklerine tekabül ettiği ölçüde, özel/kamusal ikiliğinin bu toplumsal yapıdaki kökleri çok derindir. Kadınların yaptıkları işlerde tarih boyunca belli süreklilikler saptamak mümkünse de bu tarihsel sürekliliği, aynı ev-içi ve ev emeği kavramlarıyla ifade etmek patriyarkanın çeşitli biçimleri arasındaki farklılıkları görünmez kılacağı için önemli bir sakıncayı barındırır (Savran, 2004: 112).

2. ÖZEL ALANDA ÖZEL İLİŞKİLER: CARIYELİK TEN EVLATLIK KURUMUNA GEÇİŞE TARİHSEL BİR BAKIŞ

Geleneksel toplumlarda, özel alanda yani aile içinde, aileye kan bağı ile bağı olmayan ama bir o kadar da aileye mensup kişilerin bulunması çok yaygın şekilde karşılaşılabileceğimiz bir örüntüdür. Tarihsel olarak düşünüldüğü zaman kölelik ve cariyelik buna örnek olarak gösterilebilir. Eve gelen “gelinler”, evlatlıklar ise hala süregelen, daha yakın tarihten verilebilecek örneklerdendir (Özbay 2007: 15). Ailenin, kutsal, dokunulmaz ve görünmez “doğasından” dolayı bu ilişkiler de doğal, sorgulanamaz ilişkiler olarak kalmıştır. Feminist literatürdeki çalışmalar, özellikle sosyalist feministlerin de çabalarıyla ev işleri, emek tartışmaları ile ilgili çalışmalar bu ilişkilerin sorgulanmaya başlamasına neden olmuştur. Bu bölümde ilk olarak genel olarak cariyelik ve kölelik üzerinde durduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu bağlamında, İslam hukukuna göre kölelik ve cariyelik kavramları üzerinde durulacak, kölelik ve cariyeliğin Osmanlı toplumunda ne anlama geldiği, hangi hizmet alanlarında var oldukları ve bu kurumların nasıl kaldırıldığı üzerinde durduktan sonra evlatlıklara geçilecektir.

İslam hukukunda evlatlıkların konumuna değindikten sonra bu pratiğin cumhuriyet dönemine uzantısı değerlendirilecektir. Tüm bunlar kadın emeği tartışmaları kapsamında ele alınacaktır. Dolayısıyla bu bölümde daha çok cariyelik ve de evlatlıklar ve bunların aile içindeki hizmet alanları ve ilişkileri ile sınırlı tutulmaya çalışılacaktır.

2.1. İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik

İslam hukukunda kölelik müessesesini ifade etmek için *rık* veya *rıkkıyet* kelimeleri kullanılıyordu. Köle erkeklere *rakik*, *abd*, *memlük*, *esir*, *kul* denirken,

kadın köleler için *rakika*, *memlüke* veya *cariye* tabirleri kullanılıyordu (Akgündüz, 1997:115).

Kölelik üretim ilişkileriyle yakından ilişkilidir. İnsan emeğine duyulan ihtiyaç köleliği doğurmuştur. İlk çağlarda mal ya da hizmet üretmek aşağılayıcı sayılmıştır. Üretim genellikle tutsaklar, köleler ve alt tabaka tarafından yapılmıştır. İlkçağ ve ortaçağ'da dünyanın hemen hemen her yerinde, savaş esirleri ya öldürülmüş, ya köle olarak kullanılmış, ya da fidye karşılığında serbest bırakılmıştır. Arabistan'da zenciler ve savaş esirlerinin köle olarak alıp satılmasının karlı bir iş olarak görülmesi kölelik sistemini geliştirmiş ve bu ticaret karlı bir iş olarak esir tüccarını, yani bu işin ticaretini yapıp geçimini bu yolla kazanan bir meslek sınıfını ortaya çıkarmıştır (Şen, 2007: 5-6).

Akgündüz, İslamiyet'in gelmesiyle birlikte kölelik şartlarının çok daha insani boyutlar aldığını vurgulamaktadır. "İslamiyet köleliğin sebeplerini hafifletmiştir, köleliği kaldırmak için çeşitli teşviklerde bulunmuştur, hür ana ve babadan doğan Müslüman bir insanın her halükarda köle statüsüne getirilmesi kesinlikle yasaklanmıştır, köle azad etmek manen teşvik edilmiş ve köleleri buldukları ailenin fertleri gibi kabul etmiş ve korumuştur". Hatta öyle ki Akgündüz İslam Hukukundaki kölelik müessesesini, esirlik ve kölelikten hürriyete geçiş safhası olarak vasıflandırmıştır, çünkü köleliği istisna bir müessese haline getirmiştir (Akgündüz, 1997: 114).

İslam dünyasında diğer dinlerde görülmeyen kölelik biçimleri olmuştur. Hem din, hem de devlet işleyişiyle uğraşan halifelerin hizmetindeki bir köle, azat edildikten sonra oldukça yüksek mevkilere çıkabilmiştir. Bu uygulamanın bir sonucu olarak köle askerlik, yalnızca İslam dünyasında askerlik kurumunun en üst düzeyini oluşturmuştur. Aynı nedenlerden dolayı, Arap efendilerin köleleri de askere alınmıştır. Sonraki yıllarda kölelerin doğrudan doğruya asker olarak yetiştirilmeleri kararlaştırılırken, IX. yüzyılın ortasında Müslüman olmayan genç kölelere hem

askerlik hem de dini eğitim verilmesi, İslam dünyasına özgü bir askeri politika olmuştur.

Hakan Erdem de, çalışmalarında kölelerin durumunun İslamiyet'in gelmesiyle diğer batı ülkelerine göre daha iyi olduğu konusunda Akgündüz ve Şen'le hem fikirdir. Erdem, “gerek yabancı, gerek yerli Osmanlı toplumunu gözlemleyen birçok kişi Osmanlı'da kölelik düzeninin başka yerlerdeki karşılıklarından temelde farklı olduğu görüşündeydi. Redcliffe'nin sözleri: “Türkiye'de bir köle, Amerika'da bir zencinin tersine, bir yük hayvanından ya da tarım kölesinden ziyade bir ev hizmetçisidir. Görünüşe bakılırsa kötü muamele görmemektedir. Erkeğin kazançlı ve onurlu bir konuma yükseldiği olur; kadının payına ise, bazı saray gözdelerinin ya da varlıklı bir devlet görevlisinin haremde rahat, hatta lüks bir hayat düşebilir”. Erdem de bu görüşe katılarak Osmanlı kölelerinin büyük çoğunluğunun ev dışı işlerde ya da bir üretim sektöründe istihdam edilmediğini savunmaktadır (Erdem, 2004: 85–86). Şen de, Osmanlı'da kölelik olarak sözü edilen kurumları kavrayabilmek için geleneksel batılı görüşün ötesine geçmek gerektiğini söyler. Ve en büyük köle talebinin ev hizmetlerinde çıktığını belirtmektedir (Şen, 2007: 10.) Akgündüz özellikle harem konusunda da birçok yanlışya düşüldüğünü özellikle vurgulamaktadır ve “haremi” girilmesi yasak olan yer manasında kullanılmaktadır (Akgündüz, 1997: 203). Mesela padişahın evi, mahremi ya da devlet görevlisinin haremi gibi... Akgündüz'ün burada bahsettiği yanlış “haremi”in sadece Padişahların eğlence yerleri olarak algılanmasıdır.

İslamiyet kölelere ve cariyelere güzel, iyi muameleyi emretmiştir. Aileye hizmet eden kölelere nasıl muamele edileceği konusunda ise Kur'anda şöyle geçmektedir:

“Biraderleriniz olan köleleriniz, sizin hizmetkârlarınızdırlar. Yüce Allah, onları sizin tasarrufunuza verdi. Bu sebeple eli altında köle bulunduran her insan kölesine yediğinden yedirmeli ve giydiğinden

giydirmelidir. Onlara tahammüllerinin üzerinde iş teklif etmeyiniz. Ayrıca onlara teklif ettiğiniz işlerde yardımcı olunuz” (Akgündüz, 1997: 147).

Akgündüz, Şen ve Erdem İslamiyet’te kölelere diğer dinlerden daha “toleranslı” davranılmasını emrettiğinden dolayı, kölelerin daha “özgür” olduğunu vurgulamışlardır. Ama aslında bu “özgürlüğün” de kendi içinde çok tartışmalı bir söylem olduğunu kabul etmekte yarar vardır. Çünkü ev işlerini küçümseyerek ev işlerinde çalışan kölelerin (daha çok kadınların) diğer kölelere göre daha iyi şartlarda çalıştıklarını kabul etmek problemlidir. Ayrıca bu durumda da bir özgürlükten söz etmek mümkün değildir.

2.2.Osmanlı’da Kölelik ve Cariyelik

2.2.1. Osmanlı’da Kölelerin Sağlanması

Osmanlı’nın köleci bir toplum olmadığı yaygın bir söylemdir. Ama kölelik üzerine yapılmış olan çalışmalar, Osmanlı’da köle kullanımının yaygın olduğunu göstermektedir (Erdem, 2004; Şen, 2007, Akgündüz, 1997, Toledano, 2000). İslamiyet köleliğin şartlarını “hafifletmiş” olsa da, köle kullanımını yasaklamamaktadır. Osmanlı devletinde her türlü üretim faaliyeti, diğer sanayi öncesi devletlerde olduğu gibi insan gücüne dayanmaktadır. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için sürekli ve düzenli bir köle girişi gerekmektedir; köle emeği yalnız devletin donanmasına değil, büyük imar ve taşımacılık sektörüne de insan gücü sağlamaktadır (Şen, 2007; 14).

Osmanlı’da 15-16’yüzyılda köleler başlıca iki kaynaktan sağlanıyordu. Bunlardan en önemlisi savaş tutsaklarıydı. Osmanlı’nın Rumeli’de sürdürdüğü savaşlar, çok sayıda savaş esirini köle pazarına aktarıyordu. Klasik olan diğer kaynak da “satın alma” yoludur (Şen, 1994: 171).

Daha önce de değinildiği gibi Osmanlı'da daha çok ev hizmetinde kölelerin varlığından söz edilmekteydi (Erdem 2004: 85–86). Ama az da olsa özellikle Bursa'da sanayi ve ticari alanda kullanılan kölelerin varlığına değinmek gerekir. Şen, Bursa'nın 15. ve 16. yüzyıllarda sanayi merkezi olduğu düşünülürse ipekçilik, kadifecilik, kemha (broker), dokumacılığı ve havluculuk gibi iş kollarında sayısız köle işçisinin çalıştığını söyler (Şen, 1994: 171).

Tanınmış İslam ve Ortadoğu uzmanı Bernard Lewis Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme döneminde kölelerini, fetihler ve kaçırma yoluyla elde ettiğini ve böylelikle birçok Balkan Hıristiyan'ının Osmanlı'nın hizmetine girdiğini belirtmektedir. Osmanlı uygulaması olan devşirmenin, kırsal bölgelerdeki Hıristiyan nüfustan erkek çocukların devşirmesi olduğunu açıkladıktan sonra, bunun, fethedilen vilayetlerden yeni köleler elde etmeyi kolaylaştırdığını belirtir ve askeriyede ya da devlette çalışmak üzere yetiştirilen devşirmelerin, hizmetçi ya da uşak olmadığını vurgular. Lewis ayrıca, Osmanlı vezir ve askeri komutanlarının, uzun bir süre bu yolla yetiştirilmiş kişilerden oluştuğunu belirtir. Osmanlı'nın Avrupa'daki gelişmesinin durma noktasına geldiğini ve 17.yüzyıl'ın sonlarında gerilemeye başladığını ifade eder. Kuzey Afrikalı denizciler tarafından getirilen Avrupalı tutsakların, köle nüfusun artmasına pek katkıda bulunmadığını, böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kölelerini başka yerlerden elde etmek zorunda kaldığını ve sonuç olarak, Kafkaslara, Gürcüler'e ve Çerkezler'e ve bölgedeki diğer halklara yöneldiğine dikkat çeker. Ruslar Kafkasya'yı fethedince köle kaynakları azalmıştır. 19. yüzyılda beyaz kölelerden olan Osmanlılar giderek daha fazla Afrika'ya yönelmeye başlamışlardır (Lewis, aktaran. Durugöl, 2008: 2-3).

Toledano'ya göre 1830'ların sonunda Osmanlı toplumunda asıl köle nüfusu erkek ve kadın, Afrikalı ve beyaz, ev ve kul/ harem kölelerinden oluşmaktaydı ve bunların büyük çoğunluğu kadın, Afrikalı ve ev işlerinde çalışırken; erkek, beyaz kadın ve kul/harem köleleri küçük bir azınlıktı. Gene Toledano'ya göre Osmanlı toplumunda köle üretimi yapılmasında sosyal ve hukuki duruma dayalı, köle nüfusu fetih, devşirme ya da ticaret yoluyla sağlamak zorundaydı. 19. yüzyılın seçkin

haneleri için tek köle kaynağı köle ticaret ağıydı (Toledano; aktaran, Durugöl, 2008:3).

19. yüzyılda ise daha öncekilerden farklı olarak savaş yoluyla değil, Kuzey Afrika ve Kafkasya'dan ihraç edilen köleler vardı. Kuzey Afrika'dan “zenci”, Kafkasya'dan (Gürcistan, Çerkezistan ve Abazya) ise “beyaz” köle getiriliyordu. Osmanlı'da zenci cariye ve gulam ticaretini yapanlar, ellerindeki köleleri Anadolu ve Rumeli'de pazarlayabilmek için Trablusgarp ve İstanbul gümrüklerine, “reftiye ve amediyye vergilerini öderdi (Şen, 1994:172-173). Kafkasya'dan gelen Gürcü, Çerkez ve Abaza asıllı köleler ise Müslüman tacirler tarafından deniz yoluyla İstanbul'a taşınıyordu.

Kafkasya'dan 1855 yılından sonra Osmanlı topraklarına yapılan kitlesel göçler de köle ticaretini önemli ölçüde etkilemiştir, çünkü bu göçler aynı zamanda Osmanlı'nın köle ticaretini kaldırmaya çalıştığı döneme denk gelmektedir. Kırım savaşından sonra (1853–1856) özellikle de 1859'dan sonra çok sayıda Kafkasyalı'nın göç ettiği bilinmektedir. Bazı Kafkas kavimlerinde kendi çocuklarını satmak gibi bir âdetin varlığı birçok kaynakta yer almaktadır (Saydam, 1996: 45).

Osmanlı devleti de İslam hukukuna dayalı olarak yönetilen bir devlet olduğu için bu dönemdeki kölelik ve cariyelik sebepleri yine İslam Hukukuna dayanmaktaydı. Akgündüz XVII. Yüzyılın Şer'iyeye Sicillerini inceleyerek bu dönemdeki kölelik ve cariyelikle ilgili bazı çıkarsamalar yapmıştır. Buna göre Osmanlı toplumunda İslamiyet'in aldığı tedbirler neticesinde, kölelik ve cariyelik müessesesi zengin ailelere ve konaklara has bir adet olarak devam etmiştir. Ve ancak şehirlerde köle ve cariyeler görünür olmuştur (Akgündüz, 1997: 181). Erdem de özellikle Geç Osmanlı İmparatorluğunda, 1839 sonrası dönemde kölelere olan talebin en büyük bölümünü kentli sınıfların oluşturduğunu ve kölelerin büyük çoğunluğunun ev hizmetçisi olarak çalıştığını vurgulamaktadır (Erdem, 2004: 85).

2.2.2. Osmanlı'da Cariyelerin Hizmet Alanları

Topkapı Sarayı'nın haremde valide sultan, şehzadeleri, kızları, hanımları, harem ağaları ve en kalabalık grubu oluşturan cariyeler bulunmaktadır. Cariyelerin saraya gelişleri farklı yollarla olmakla birlikte ilk cariyeler ise genellikle satın alınarak getirilmiştir. Sadece padişah değil, padişahın kız kardeşleri, eşleri ve devlet adamları da cariyeler satın almış ve konaklarında “terbiye etmiştir” (Şen, 2007: 32).

İslam hukukunda cariyelerin iki kısma ayrıldığını görüyoruz: birinci grup, sahiplerinin sadece günlük çalışmalarından istifade edebildikleri; bunun dışında onunla cinsel ilişki kurmalarının yasak olduğu cariyelerdir. Akgündüz bu gruptaki cariyeler için şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Bugünkü evlerde çalışan hizmetçi kadınlardan, hatta kadrolu hizmetli kadınlardan farkı yoktur. Sabahleyin erkenden efendisinin evine gelir. Orada temizlik yapar, yemek pişirir, bebeğini büyütür. Bu tip cariyelerle sahibi olan erkeklerin münasebeti sadece hizmet akıbetindeki gibidir. Cariye de olsa bu kadın efendisine haramdır. Zaten çoğunlukla bu cariyeler, kendileri gibi köle olan kişilerle evlenirler. İkinci gruptaki cariyeler bir nevi eş durumundalardır. Cinsel ilişki kurduğu eşinden başkasına haramdırlar. Erkekler bu cariyelere de kendi eşleri gibi muamele etmek zorundalardır. Çocuk sahibi oldukları zaman da başkasına satılamazlar. Hür adamın çocuğunu doğurduktan sonra özgürlüklerine kavuşurlar ve beylerinin vefatından sonra hürriyetlerini elde ederler. Hür kadınlardan farkları, nikâh akdi yapılmadığı sürece, dörtten fazla kadınla evlenme sınırının içinde olmayışıdır. Bu cariyelerle, nikâh yaparak tamamen eş durumuna getirmek de mümkündür. Ancak Hanefi mezhebi olmak üzere, Kur'anın konuyla ilgili ayetine dayanan çoğu hukukçular, hür kadın varken, bu çeşit cariyelerle nikâh yapmayı tavsiye etmemişlerdir (Akgündüz, 1997: 32–33). Ayrıca Akgündüz bu gruptaki cariyelerin Osmanlı Haremindeki azlığına vurgu yapmaktadır. Ama diğer taraftan Erdem, Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle Osmanlı yönetici sınıfının evlerde çalıştırmak üzere ve de eş seçmek için köle talebinde bulduklarını vurgulamaktadır (Erdem, 2004: 129).

2.3. Köleliğin Kaldırılması

2.3.1. Kanunlarla Köleliğin Kaldırılması

Akgündüz, köleliğin kaldırılması için yapılan kanuni değişiklikleri şu şekilde kronolojik bir sıraya sokmuştur:

- 1847 tarihli Fermanla köle ticaretini yasaklayan hukuki bir düzenleme ortaya konuldu,
- 1847 yılında Sultan Abdülmecit'in İrade-i Seniye'si ile İstanbul Esir Pazarları kaldırıldı,
- 1857 tarihli fermanla da Afrika köle ticareti bütün Osmanlı ülkesinde yasaklandı.
- 1880'de köle ticaretinin ilga edilmesi için Osmanlı İngiliz Anlaşması imzalandı ve Osmanlı Devleti köle ticareti yasağına katılmış oldu (Akgündüz, 1997: 183–184).

Ancak bu kanunların kabul edilmesi ve uygulanması aslında o kadar kolay olmamıştır. Çünkü şeriat köleliği tanıyordu ve onaylıyordu. Osmanlı İmparatorluğu gücünü şeriaten alıyordu ve şeraitin kendisinin de değişmez olduğu düşünülüyordu. Osmanlı zaten köle ticaretine karşı önlemlerin çoğunu İngilizlerin diplomatik girişimlerinin sonucunda almıştı. Akgündüz'e göre XIX. yüzyıldan itibaren Batı'da köle ticaretinin yasaklanmaya başlaması ve köle ticaretini yapan sadece Osmanlı Devleti olmasın, hem de Osmanlı'nın yıpranmaması için 1847'de bir girişimde bulunmuştu. Erdem ise bu girişimi şöyle değerlendiriyor: Resmi belgelerde Esir pazarının kapatılmasının nedeninin “padişahın hayırseverliği” olarak geçtiğini belirtiyor. Ama Toledano ise “batılılaşan bir başkent in ortasında, açık köle ticaretinin artık zamanın görüşleri ile uzlaşmaz diye değerlendirilmiş olabileceğini vurguluyor. Toledano aynı zamanda Osmanlı'nın İngilizlere “iyi niyetlerini ve dostluklarını” gösterme arzularının da bunda payı olmuş olabileceğini söylüyor (Toledano, aktaran Erdem, 2004: 127).

Osmanlı devlet adamları bir yandan İngiltere'yle olan ilişkilerini düşünüyor, bir yandan da köle temininin akışına zarar vermeden nasıl devam ettireceklerini düşünüyorlardı. Çünkü daha önce de değinildiği gibi kölelere en büyük talep evlerde köle hizmetinden yararlanan ve eşlerini çoğu kez onlar arasından seçen gene Osmanlı yönetici sınıfından geliyordu (Erdem, 2004: 129).

Osmanlı köleliği, Osmanlı yönetiminin kölelik karşıtı politikalarından ve onları bu doğrultuda harekete geçiren İngilizlerin müdahalesinden oldukça bağımsız olarak ve sıkı bir uygulamadan ziyade, çoğunlukla gelenek ve adetlerin şekil verdiği birtakım kurallara göre işlemeye devam etti. Bu geleneklerden biri, bir kölenin belli bir hizmet süresinin ardından azat edilmesini teşvik ediyor; diğeri kötü muamele gören ya da haddinden fazla bir süre tutulan bir kölenin kaçmasına göz yumuyordu. Ne zaman ki bu gerekçelerle kaçan kölelerin bir bölümü İngiliz konsolosluklarına ve bir dereceye kadar diğeri yabancı konsolosluklara sığınarak onların arabuluculukları sayesinde azat olmayı sağladılar (Erdem,1997: 235).

Azat edilen kölelerin istihdamı da o dönem için önemli bir sorun teşkil ediyordu. Erdem, o dönemdeki bürokratik yazışmalara bakarak, devletin şöyle bir tasarı geliştirdiğini yazmaktadır: İstanbul dışındaki azatlı köleler belli merkezlerdeki misafirhanelerde ağırLANacaktır. Mesela İzmir'de ve Aydın vilayetindeki büyük bir misafirhaneye gönderileceklerdi. İzmir misafirhanesinde ağırlandıkları sırada azatlı erkekler meslek okullarına, esnaf taburlarına ve askeri bandolara kaydedilecekler, kadınlar ise ücretli hizmetkâr olarak Müslümanların evlerine yerleştirileceklerdi. Ancak, "bunların çoğu" birbirleriyle evlendirilecek ve daha sonra Aydın vilayetinin iç kesimlerine tarıma elverişli "boş kamu arazilerine" yerleştirilecekti. Bu tasarının büyük bir kısmının başarılı olduğu gene yazışmalardan anlaşılmalıdır. Aralarında zaten evli ve çoktandır yerleşik olanların da bulunduğu tüm azatlı Afrikalıları İzmir'e gönderdikleri anlaşılmalıdır. İzmir'e getirilen eski kölelerin ve sonunda Aydın vilayetinin iç kesimlerinde toprağı işlemek üzere iskân edilenlerin sayısı bilinmediğinden, bu tasarının ne denli başarılı olduğuna ilişkin bir değerlendirme

yapmak zordur. Ne var ki, günümüz Türkiye'sinde tarımla uğraşan zenci toplulukların yalnızca eski Aydın vilayeti topraklarında ve Küçük Menderes ovasında Bayındır, Tire ve Torbalı gibi kasabalar ve çevresinde bulunduğu kaydedilmelidir. Yeniçiftlik, Yeniköy, Hasanköy gibi bu zenci köylerinden bazılarının isimleri, buraların bilhassa azatlı zencilerin yerleşimi için kurulmuş olduğunu ve tasarının sonra da yürütüldüğünü akla getirmektedir (Erdem, 2004: 226).

Güneş; “İzmir’de Zenciler ve Zenci Folkloru” adlı çalışmasında İzmir zencilerinin Afrika kökenli olduğunu ve esir ticareti ile satın alıma ya da korsanlık yoluyla Osmanlı topraklarına getirilenlerden olduğunu belirtmektedir. 19. yy’ın sonlarına doğru köleliğin kaldırılmasıyla, azat edilen köleler önce devlet tarafından hazırlanan misafirhanelerde barındırılmıştır ve geçici olarak kendilerine işletmeleri ve yerleşmeleri için toprak verilmiştir. 1890’larda Aydın valisinin Dâhiliye Nazırı’na sunduğu ayrıntılı bir raporda İzmir’in çevresinde azatlı erkek kölelerin ilkokula, Bahriye’nin sanayi alaylarına veya askeri bandolara gönderildiğini belirtiyordu. Azatlı kadınlar Müslüman evlerine hizmetçi olarak yerleştiriliyordu (Güneş, 1999: 5).

Son yapılan çalışmalar sadece Aydın, İzmir değil Türkiye’nin birçok yerinde Afrikalı vatandaşların benzer şekillerde yerleştirilip yaşadığını göstermektedir (Durugöl, 2008)⁴.

2.4. Kırım Savaşı ve Kafkas Göçleri

Kırım ve Kafkasya’nın sosyo-ekonomik yapısında köle ticaretinin önemli bir yeri vardır. Kırım’daki Altınordu devletinde kölelik, Karadeniz’in kuzeyinde sürekli savaş halinde oldukları devletlerden esir aldıkları erkek, kadın ve çocukları satma eğiliminden doğmuştur. Esir tüccarı savaş esirlerinin dışında, özellikle İslam

⁴ Bkz. Tarih Vakfı’nın yürüttüğü ve 2008 Ağustos ayında bitmiş olan “Sessiz Bir Geçmişten Sesler: ‘Afrika Kökenli Türk’ Olmanın Dünü ve Bugünü Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması.

ülkesinde oldukça talep gören Kafkas kabilelerinden de köleler satın alınmıştır. Kırım'da satılan ve Avrupa'ya gönderilen kölelerin büyük bölümü de Anadolu'da pazarlanmaktadır. Bizans döneminde başlayan köle ticareti Selçuklular zamanında da devam etmiştir. Sivas köle ticaretinde önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Genellikle Trabzon'dan, kısmen de Samsun'dan Sivas'a gönderilen köleler Yabancı Pazarı'nda satışa çıkarılmıştır. Altınordu Devleti'nde kölelik (savaş esirlerinden seçilen köleler) üretimde kullanacağı eleman almaktan çok bir ticari mal sayılmıştır. Kafkas Kabilelerinden de toplanan köleler daha çok İslam ülkelerinde pazarlanmıştır (Şen, 2007; 20-21).

Kırım ile Karadeniz'in kuzeyi, kölelerin toplandığı pazar merkezidir. 1470'lerde Kefe üzerinden İstanbul'a gönderilen ticari mallar arasında Azov (azak), Çerkez, Gürcü ve Rus köleler önemli yer tutmaktadır. Bu ticaretten alınan vergiler, Osmanlı hazinesinin Kırım limanlarından sağladığı en önemli geliri oluşturmuştur (Şen, 2007: 22).

Kırım Yarımadası'ndaki esir ticareti, doğrudan Kırım Hanlığıyla ilgili değildir. Burada dönemin şartları ve Kırım'da yaşayan toplulukların içinde sosyo-ekonomik şartları anlamak çok önemlidir. Çünkü dönemin şartlarından dolayı Kırım'da yaşayan toplulukların esir ticaretine yatkın oldukları birçok yerde vurgulanmaktadır (Saydam: 1996, Şen: 2007, Erdem: 1997, Akgündüz: 1997). Kırım'ın kuzeydoğu ve kuzeybatısına genel olarak aşiret yapısı egemendir. Aşiretler arası rekabet ve Kuzey Kafkasya'nın ekonomik bakımdan kendine yetememesi gibi nedenler, esir ticaretinin sürekliliğini sağlar. Bu bölgenin esir ticaretini besleyen coğrafi özelliği, divan (meclis) kayıtlarında da görülmektedir (Şen, 2007: 25).

Kırım Savaşı ile gelen kitlesel göçler ise Osmanlı'da köleliğin kaldırılma dönemlerine denk gelmiştir ve konulan yasaklar “zenci köle ticaretinin yasak olduğu” üzerineydi. Dolayısıyla Afrika'dan gelen zenci göçleri kapsamaktaydı ve Kırım Savaşı ile birlikte bu ticaret yeniden canlanmıştır (Saydam, 1996: 44). 1857 yılında zenci köle ticaretini yasaklayan karar alınırken: Çerkezistan'dan gelen göçmen köleleri bu kapsamın dışında tutuldu. Bunları zenci kölelerin durumuyla

karşılaştırmamış, dolayısıyla da Çerkez köle ticaretini yasaklamamıştı. Bu karar Osmanlı ülkesinde köle ticaret yasağının takipçisi olan İngiltere sefirine bildirildi ve böylece bu göçler Osmanlı ve İngiliz ilişkilerinden ayrı tutularak devam etti (Şen, 1994: 176).

Rus baskısından kaçan Çerkez ve Abazalar ilk olarak Trabzon, Samsun ve Amasya gibi şehirlere yerleştiler ve buralara “esir pazarı” kurduruldu. Burada satılan köleler ya göçmenlerin ellerindeki kölelerdi ya da fakir göçmenlerin çocuk ve akrabalarıydı. Bu dönemde yetim ve kimsesiz kalan göçmen çocuklarının sayısı artmıştı. Devlet de bu çocukların köle tüccarlarının eline geçmesini istemediği ve “problem” olarak ortada kalmalarını istemediği için kız çocukları “Muhacirin Komisyonu’nun girişimiyle talep eden ve “hüccet” harcını ödeyen ailelere evlatlık olarak verilmeye başlandı. Erkek çocukların ise askeri okullara veya sanayi bölüklerine yerleştirilmişti. Çerkez köle ticareti 1862 yılında yasaklanmıştır ama “el altından” satışlar devam etmiştir ve 1871 yılında ikinci kez yasaklanmıştır (Şen, 1994: 176–179).

2.5.Evlatlıklar

Tarihsel olarak kölelik gibi bir deneyimi olan bir toplumda köleliğin kaldırılmasına rağmen bu pratiğin çeşitli şekillerde dönüşerek kendini var ettiğini söyleyebiliriz. Köleliğin kaldırılmasından önce, “tercihen çok küçük yaşlarda tüccarlara satılan kızlar, yaşlarına ve fiziki özelliklerine göre farklı kullanımlar için ayrılırlardı. Küçük, beyaz ve güzel olanlar aile reisinin cinsel ihtiyaçları için yetiştirilmek üzere odalık olarak; diğerleri ise ev işlerinde kullanılmak için pazara getirilirdi. Daha önce de bahsedildiği gibi köle ticaretinin İngilizlerin zoruyla yasaklanmasından sonra köle, avrat pazarları kalkmıştır, ama el altından satışlar Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir” (Neyzi, 1985: aktaran, Özbay, 2002).

Köleliğin kaldırılmasından sonra Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi ele alındığında evlatlık kurumunun tarihsel varoluşu incelendiğinde aşağıdaki gibi bir gruplandırma yapabiliriz.

1. Savaş dönemlerinde kimsesiz kalan kız çocuklarının aileler tarafından alınması
2. Kırım ve Kafkas göçlerinin evlatlıklar üzerindeki etkisi
3. Tehcir Çocukları
4. Fakir ailelerin çocuklarını varlıklı ailelerin yanlarına vermesi.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda kimsesiz kalan, öksüz ve yetim düşen çocukların koruma altına alınması ve bakılması aslında Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş olan Darü'l-eytam Müdüriyeti'nin sorumlulukları arasındaydı. Ama uzun süren savaşlar ve de iç karışıklıklar bu çocukların sayılarının artmasına neden olmuş ve müdüriyetin çabaları ve olanakları yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine 1917'de Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi çeşitli yardım kuruluşları ortaya çıkmıştır. Yardım kuruluşları arasında Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi de vardı. 1915'de Osmanlı Devleti'nin Ermeni Tehcirine karar verip hemen uygulamaya sokması Anadolu'da yaşanan kargaşa nedeniyle çok sayıda çocuk başkent İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştır. Çok sayıda çocuk ancak geçici olarak bakılabileceğinden daha farklı çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. Bu amaçla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti genel müdürü İsmail Hakkı Bey, 12 Temmuz 1917 günü bir dilekçe ile Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuş ve yardım istemiştir. Dilekçede cemiyetin bu kadar çok çocuğa bakamayacağı, ama kendi düşüncelerine göre bu çocuklar Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında bulunan ticarethaneler, imalathaneler, çiftlikler gibi üretim yapılan yerlerde ve evlerde ev içi hizmetlerde çalıştırılabilirlerdi. Cemiyet bu çocukların barınabilecekleri ve çalışabilecek kurumlara yerleştirmeleri ve evlatlık veya besleme olarak evlere alınmaları konusunda Dâhiliye Nezaretinin aracılığını rica ediyordu. Çocuklar işyerlerinde ve evlerde çalıştırılmak koşuluyla cemiyetin bu teklifi kabul edildi ve hemen uygulamaya konuldu. Dahiliye Nezareti çeşitli kuruluşlara 25 Temmuz 1917 günü gönderdiği bir yazısında şöyle diyordu (Karakışla, 1999: 46-47).

“Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin kendi himayesine iltica eden zükür ve inas (erkek ve kız) yetim ve bi-kes (kimsesiz)etfalin (çocukların) terbiye ve istihdamlarına hasr-ı ehemmiyet etmekte(önem vermekte) olduğundan etfal-i mezkürenin (bu çocukların) ticarethanelere darü's-sinaalara (sanayi işletmelerine) çiftlik sahiplerine ve dahili hizmetlerde hanelere emr-i kabullerinde (kabul edilmelerinde) mazharı-ı rağbet olmaları (talep görmeleri) için icab edenler nezdinde teşvikat ve tergibat-ı lazıme iflası (gereken teşvik ve özendirilmelerin yapılması) tavsiye olunur” (aktaran, Karakışla, 1999: 46-47).

Kırım Savaşı'ndan sonra yaşanan göçler ve bu göçlerin köle ticaretine etkileri üzerinde daha önce durulmuştu. Saydam, Kafkas Kavimlerinde kendi çocuklarını satmak gibi bir âdetin varlığından söz etmektedir. Gazeteye ilan verilerek yakınlarını satmaya çalışan göçmenlerden bahsediyor ve en çok da çocukların satıldığını belirtiyor. Saydam, bazı dilekçe ve mahkeme kayıtlarına da çalışmasında yer veriyor. Mesela İzmir'de Çerkes kabilelerinden bir kişi, kızını bir başka göçmene satıp parasını almış, fakat daha sonra kızını teslim etmemiş ve parayı da iade etmemiştir. Taraflar arasında şiddetli kavgalar ortaya çıkmış ve yetkililer araya girmiştir (Saydam, 1996: 46).

Uzun süren savaşlar ve bu sırada 1915 yılında tehcir meselesi kimsesiz kalan Ermeni evlatlıklar konusunu da karşımıza çıkarmaktadır. Son dönemlerde Ermeni konusunun daha rahat bir şekilde konuşulmaya başlanması bu konudaki birçok anı ve araştırmanın yapılmasına neden olmuştur. Yazılan anı kitabı ve çalışmalar bize birçok ipucu sağlamaktadır. Daha önce bahsedildiği gibi kimsesiz ve yetim kalan çocuklar Kadınları Çalıştırma İslamiyesi himayesine alınıyordu. Başyurt, kitabında bu çocukların arasında birçok Ermeni çocuğun da bulunduğunu belirtmektedir. (Başyurt, 2006: 47). Piyasaya çıkan kitaplarda evlatlık verilmiş öyküleri anlatılmaktadır. Fethiye Çetin gibi kimisinin anneannesinin zorla alıkonulduğu (Çetin, 2005), kimisinin de kaçırılan genç kadınların evlatlıklar olduğu, kimilerinin de komşulara bırakılan ‘emanet çocuklar’ olduğu anlatılarda geçmektedir. Palalı'nın nenesi ise kendisi gibi yetim kalmış çocuklarla Müslüman ailelere dağıtılıyor (Palalı,

2005). Başyurt, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan 'şifreli gizli' telgraflarından bahsetmekte ve bu telgraflar da Ermeni yetimlerin hali vakti yerinde olan ailelere evlatlık verildiğini doğruladığını belirtmektedir. Bab-ı Ali Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyesi tarafından Halep Valisi Bekir Sami Bey' e gönderilen 9 Ağustos 1915 tarihli şifreli telgrafta, "erkekleri olmayan Ermeni ailelerinin büyük şehirlere gönderilmemesi, kimsesiz Ermeni çocukların İslam Karyelerine dağıtabileceği" belirtiliyor" (aktaran Başyurt, 2006: 36).

Kışlalı da, Özbay da evlatlık verme uygulamasının Müslüman çocuklar için, o dönemki şartlar göz önüne alındığında yaygın bir pratik olduğunu ve aslında işlevsel bir şey olabileceğini de vurguluyorlardı. Sadece Ermeni çocuklara özgü bir pratik olmadığı belirtilmelidir. Bu dönemlerde çok fakir aileler çocuklarına bakamayacakları düşüncesiyle daha varlıklı ailelere çocuklarını vermişlerdir. O dönemdeki şartlar düşünüldüğü zaman yoksulluk gibi önemli nedenlerden dolayı insanların yakınlarını satmak zorunda kaldığı düşünülebilir. Çünkü bu hayatta kalmak için geliştirilmiş bir strateji olabilir. Böylelikle hem "sattığı" çocuğu ya da akrabası hayatta kalacak hem de kendi için biraz para kazanacaktır.

Ferhunde Özbay çalışmasında İslam Hukukunda evlatlıkların konumu üzerinde dururken şunları belirtmektedir: "İslam Hukuku evlat edinmeyi yasaklamıştır, yasal bir statü vermeden kimsesiz çocukları besleyip büyütme sevap sayılmış, hatta bu çocukların "ahretlik", "besleme" gibi adlarla anılması uygun görülmüştür. Kölelere karşı İslam hukukundaki yumuşaklık besleme olarak eve alınan çocuklara karşı da bulunmaktadır. Bu çocukları besleyip, evlendirmek ve yeni yaşamlarını kurabilecekleri maddi olanakları sağlama gereği üzerinde durulmuştur. Ancak miras hakkının kaldırılması ve evlatların ensest kurallarının dışında tutulması, evlatlık uygulamalarını köle kullanımına benzer bir düzeye indirgemıştır. Osmanlı sayımlarında bu konuda farklı uygulamalar olduğu kullanılan terimlerden anlaşılmaktadır. Kimileri sayımda "manevi evlat" diye geçerken, diğerleri besleme, ahretlik, evlatlık diye belirtilmektedir" (Özbay, 2002: 27).

Abdurrahman Kurt da “Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi” adlı çalışmasında evlatlıklarla ilgili olarak birçok veri elde etmiştir. Nüfus sayımından elde ettiği verilere göre varlıklı aileler, kendilerine hizmet etmek üzere, daha çok fakir aile çocuklarını velileri ile anlaşarak belirli bir ücret karşılığında icarlamışlar (kiralamışlar) ve bir nevi iş akdi diyebileceğimiz muameleyi kadıya tescil ettirmişlerdir. Bu şekilde aileye alınan çocuklara “besleme”, “ahretlik”, “manevi evlat” gibi isimler verildiğini belirtmektedir (Kurt, 1998: 80).

Özbay ise Osmanlı’daki siyasi ve ekonomik düzenin sürekliliği olmuş olsa idi, köle kullanımının ücretli hizmetçiliğe dönüşümünün hızlanabileceğini söylemektedir. Ama sürekli iç ve dış savaşlar, kıtlık, üretimin yavaşlaması, salgın hastalıklar gibi siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar sanayileşme ve Batılılaşma çabalarını büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. Bu koşullarda gelişemeyen orta sınıf, Batı’da olduğu gibi, sanayileşme ile birlikte hızla ücretli yatılı hizmetçi kullanımına geçememiştir. Buna karşılık, Osmanlı son döneminde yaygınlaşmaya başlayan küçük yaştaki kimsesiz, fakir, köylü kız çocuklarını evlat alarak, onlar ev işleri ve çocuk bakımında kullanmak kurumsallaşmıştır. Evlatlıkların, ev işlerinde köle kullanımından ücretli hizmetçi kullanımına geçişte, bir *ara kurum* olarak ortaya çıktığını ileri sürenler vardır (Neyzi, 1985: aktaran, Özbay, 2002). Evlatlık olarak yaygın bir şekilde kız çocuklarının verilmesi ise Özbay’ın da belirttiği gibi tamamen cinsiyetçi toplumsal değerlerden kaynaklanmaktadır. Bu değerler kadınların kamusal alanda var olmalarını yadırgadıkları gibi onların temel işlevlerinin ev içindeki uğraşlar olması gerektiğidir. Dolayısıyla kız çocuklarının ev kadınlığının inceliklerini öğrenecekleri orta sınıf ailelere teslim edilmeleri çok doğru çözüm olarak görülmüştür. Özbay evlere gelen evlatlıkların aynı zamanda kadınların kamusal alanda var olmalarını destekleyici bir işlev gördüğünü de belirtmektedir. Özbay, evlatlıkların onur kırıcı bir statü olarak görülmediğini eklemektedir ve tam tersine aslında hayır niyetiyle evlere getirildiği için hassas bir muamele ile karşılaştıklarından bahsetmektedir (Özbay, 2003). Ama orta sınıf pratiği olarak düşünüldüğünde de eve hizmet için gelen evlatlıkların bir taraftan da statü göstergesi olarak değerlendirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Daha önce Osmanlı'nın son dönemlerinde kölelerin azatlık yoluyla serbest bırakıldığı, daha doğrusu Osmanlı'da kölelik kurumunun ortadan kalkması için hangi aşamalardan geçtiği üzerinde durmuştu üzerinde durulmuştu. Değişik kanunlarla desteklenmiş gibi gözükse de aslında içten içe İslam hukukuna dayalı olan bir toplumda bunun gerçekleşmesinin biraz çetrefilli olduğu söylenebilir. Köleliğin birden bire ortadan kalktığını varsaymak yanlış olacaktır. Ferhunde Özbay'ın da belirttiği gibi toplumda kölelik ve cariyelik kendilerini değişik şekillerde yeniden üretmişlerdir. Evlatlık kurumu bunlardan bir tanesidir denebilir. Aslında evlatlıkların, ev işlerinde köle kullanımından ücretli hizmetçi kullanımına geçişte, bir *ara kurum* olduğunu söylemek biraz daha üzerinde düşünülmesi gereken bir iddia. Çünkü köleliğin yasal olduğu dönemlerde de hem köle, hem de köle olmayan yardımcılarının evde çalıştığı Muğla üzerine yapılan bu çalışmada, Şeriye Sicillerinde görülmüştür. Ayrıca düşünüldüğü zaman Müslüman olan, savaşlarda yetim ve öksüz kalan çocukların köle olarak alınmaları İslam hukukuna göre “desteklenen” bir şey değil. Kölelik sistemi sürerken, Müslüman kimsesiz kalmış çocuklar ve yoksul ailelerin çocuklarının da daha varlıklı aileler tarafından yanlarına alındığı söylenebilir.

Özellikle azat edilen kölelerin o dönemdeki şartlar göz önünde bulundurulduğunda aile yanlarına çocuklarını para karşılığı verdiğini düşünmek pek de mantıksız olmasa gerek. Belirli yerlerdeki sığınma evlerine gönderilmiş olan Afrika kökenli azatlıkların çocuklarının da evlatlık verilmiş olması büyük bir olasılık olmakla birlikte daha çok yoksul insanların çocuklarını varlıklı ailelerin yanlarına verdiği genel kabul gören bir kanıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle varlıklı aileler çevre köylerde yaşayan yoksul ailelerin çocuklarını eve evlatlık olarak çocuk bakımı, ev hizmeti gibi sebeplerle yanlarına “almışlardır”. Bu pratiğin benzer ya da daha değişik şekillerde günümüzde de birçok yerde, orta ve üst-orta sınıf ailelerde, ev işlerine ve çocuk bakımına yardımcı olunması için devam ettiği söylenebilir. Ferhunde Özbay çalışmasında, Türkiye’de bugün pazar ekonomisinin yaygınlaşmasıyla akraba olmayan, köle, evlatlık gibi kurumsallaşmış hizmetlilerin büyük ölçüde kaybolduğunu, ama aile kurumundaki eşitsiz ilişkilerin benzer

şekillerde yeniden üretildiğini belirtmektedir. Mesela daha önce yapılan çalışmalar (Durakbaşı, Karadağ, Özsan, 2008), eve evlatlık “alma” geleneğinin hala devam ettiğini bize göstermiştir. Eve “alınan” evlatlıkları, daha sonra daha ayrıntılı görüleceği gibi, en azından ilkokula, hatta nadir de olsa üniversiteye kadar okutan aileler gözlemlenmiştir. Bu daha önceki evlatlık geleneğinden daha farklı bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Ya da şu anda eve gelen yatılı ücretli hizmetliler de bu farklı formlara örnek olarak gösterilebilir.

3. TÜRKİYE'DE ÖZEL ALANIN SOSYAL TARİHİNE İLİŞKİN GÖZLEMLER

3.1. Osmanlı Ailesi

Evlatlık geleneği gibi aile içindeki birçok gelenek ve pratiği anlayabilmek için Osmanlı dönemindeki aile yapısına bakmak gerekmektedir. Bu çalışma bağlamında, evlatlıklar konusunda, Osmanlı Saray Ailesinin anlaşılması önemli ipuçları sağlamaktadır. Çünkü “Osmanlı’da siyasal ve toplumsal hiyerarşinin en üstünde bulunan saray, Osmanlı hanedanının iktidar mekânını oluşturmaktadır. Padişah ve ailesi ise bu konumun önde gelen kişileridir” (Doğan, 2001: 44). Osmanlı ailelerinin bu sistemin bir uzantısı olduğunu düşünmek gerekebilir. Tabii ki Osmanlı toplumunda yaşayan her ailenin aynı şekilde yaşadığını düşünmek yanlış olacaktır. Ama başlangıçta soylu olan bir pratiğin daha sonra daha alt sınıflar tarafından benimsenmesi söz konusudur (Bourdieu, 2006: 17). Osmanlı toplumunda yaşayan ailelerin ekonomik ve sosyal konumlarına bağlı olarak saray ailesini örnek aldığı düşünülebilir.

3.1.1. Aile ve Hane Terimleri

Aile ve hane terimlerini tanımlamak bir kavram karmaşasını önleyecektir. Bu kavramlar çoğu zaman birbirleri yerine kullanılsalar da aslında aralarında farklar vardır.

Aile tanımlarında genellikle akrabalık ve özellikle evlilik ilişkisinin önemli olduğu ve ekonomik bir birim olarak tanımlanmadığı görülmektedir (Duben, 2006: 109). Türk Dil Kurumu’nun Türkçe sözlüğünde aile evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik olarak geçmektedir. Ama aynı zaman kan bağına dayanan akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü için de kullanılmaktadır. Yine aynı sözlükte hane: 1. Ev, konut, 2. Ev halkı olarak geçmektedir. Ama görüldüğü gibi haneyi oluşturan

“ev halkı”nın kimler olduğu muallâkta kalmaktadır (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 2005: 45-842). Berkes, Yasa ve Stirling hanenin temel üretim ve tüketim birimi olduğu konusunda hemfikirlendir (Duben, 2006: 110). Fakat burada gene “hane halkı”nın kimler olduğu sorusuna cevap verilmediği görülmektedir. Osmanlı yönetimi açısından hane, bir vergilendirme birimi olarak değerlendirilmiştir. Yasa ve Stirling de haneyi, ortak bir ikamet birimi olarak ele almaktadırlar. Berkes ise, ortak ikametinin çoğu zaman hanelerin ayırt edici bir özelliği olarak kullanıldığını kabul ettiği halde, bunun, idari bakış açısından kaynaklanan bir vurgu olduğuna işaret eder. Berkes, ortak ikametinin haneye mensubiyetin gerekli bir koşulu olduğunu düşündüğü halde, bunun yeterli olmadığını vurgular. Köylülerin bir haneye mensubiyeti için ayrıca akraba olmak ve aynı zamanda bir üretim biriminin parçası olmak gerektiğinde ısrar ettiklerini belirtir. Köylüler, aynı evde yaşayan bir ırgat veya yanaşmayı hanenin bir ferdi olarak görmezler. Kırsal toplumda, aynı evde yaşayan çırak ve hizmetkârlar da genellikle haneden sayılmamaktadır (Duben, 2006: 111). Ancak kentsel kesimlerde, bazı hizmetkârların haneden sayıldığı anlaşılmaktadır. Fatma Aliye, hanenin esas ailesiyle birlikte yaşayan cariyelere, çoğu zaman hanedeki kadınlara tanınan bazı hakların verildiğini ve bu hakların en önemlisinin çeyiz hakkı olduğunu belirtir. Taşra eşrafı üzerine yapılan bir çalışmada evlatlıkların çeyizlerinin hazırlandığını ve düğünlerinin de yapıldığı görülmüştür (Durakbaşa, Özsan, Karadağ, 2008). Berkes’e göre müstakil ekonomik birlik hanedir. Ayrıca hane “mekân üzerinde akrabalık münasebetlerinin katılmış şeklidir”. Buna göre ortak yürütülen faaliyetler, akrabalık bağının olması ve ortak ikametgâh haneyi belirleyen etkenlerdir (Duben, 2006: 113). Aynı hanede yaşayan kan bağı ile bağlı olmayan evlatlıkların konumunu, eğer evde yaşayan diğer akraba kadınlara verilen benzer haklar üzerinden giderek tanımlarsak birer hane üyeleridir diyebiliriz. Ayrıca Berkesi’in tanımı üzerinden gidecek olursak evlatlıkların ev içerisindeki üretim, yeniden üretim faaliyetlerine çeşitli şekillerde katıldıklarını ve dolayısıyla haneden sayıldıklarını söyleyebiliriz.

3.1.2. Osmanlı Sarayı ve Hane Yaşantısı

Saray, Osmanlı padişahlarının hem devlet işlerini yürüttükleri, hem de ikamet ettikleri yerlerdir (Akgündüz, 2007: 65). Harem ise girilmesi yasak olan yer anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı zamanında evler haremlik selamlık olarak ayrılmıştır. Girilmesi yasak olan harem kısmı, kadınların ikametine tahsis edilmiştir (Akgündüz, 2006: 212). Haremi-i Hümayun padişahın evi ve bir eğitim yeri idi, başlı başına bir kurumdu. Osmanlı Sarayı Birun, Enderun ve Harem olmak üzere üç bölümden meydana geliyordu. Ve Harem-i Hümayun, Haremle birlikte Enderun’u da içine alıyordu. Enderun Osmanlı devletinin erkek yöneticilerinin yetiştiği üst düzey bir okulken, Harem de kadın yöneticilerin yetiştiği bir mektepti. Daha önce de değinildiği gibi, haremde padişahın ailesiyle birlikte, onlara hizmet eden kadın köleler, yani cariyeler ve harem ağaları yaşıyorlardı (Afyoncu, 2006: 76-95).

Saray, padişahın evi olduğu kadar, aynı zamanda devlet işlerinin de yürütüldüğü yerdi. Bu giriftlik birçok şeyi anlatabilir. Mesela Saraçgil, bu durumun bir uzantısı olarak şöyle bir çıkarsama yapmıştır: “Padişah askeri kadroları ve halkı hizmetkârları olarak gördüğü gibi, kendi yaşadığı evin organizasyonunu da devletin organizasyonu ile eş değer tutmaktadır. Bu yüzden de, bütün idari ve askeri personelin sembolik ölçüde de gerçek mekânı saraydı” (Saraçgil, 2001: 30-31). Aslında dikkati çekmesi gereken şey sarayda görev yapan kişilerin Saray “dışında” da bir aile yaşantısı vardı. Bu kişiler arasında cariyeler ve de devşirmeler de vardır. Daha sonra da değinileceği gibi bazı özellikleri kazanan cariyeler sultan tarafından evlendirilmektedir. “Bu nedenle özellikle İstanbul ve Bursa gibi illerin mahallelerinde saraydan çıkma hanımlara çokça rastlanırdı. Saray yaşamını çevreye tanıtmakta Harem’de yetişen bu kadınların önemli rolü olmuştu” (Ortaylı, 2006: 84-85). Harem’deki cariyeler ve Enderun Mektebi’ndeki devşirmeler, bu çalışma kapsamında düşünüldüğünde ayrı bir önem teşkil etmektedir. Çünkü çoğu zaman kölelikten gelen bu uygulamalar, saray dışındaki ailelere de örnek olduğu gibi, (başlı başına kendi yaşantıları da ayrı bir çalışma konusudur) daha sonraki yıllarda da

köklü bir geleneğin temellerini oluşturmaktadır. Saray'daki Harem ve de Enderun birer okuldur. Haremdeki cariyelere ve Enderun'daki devşirmelere çeşitli dersler verilerek özel eğitimden geçirilmekteydi. Daha sonra ayrıntılı bir şekilde görüleceği gibi eve “alınan” evlatlıkların da daha sonraki yaşantıları için evin hanımı tarafından iyi ev kadınlığı üzerinden belirli eğitimlere tabi tutulduğunu görmekteyiz. Evlatlıklar ve cariyelerin temel olarak cariyeye ve evlatlık olma nedenleri yoksulluktan kaynaklanıyordu. Kimi aileler kendi buldukları şartlardan daha iyi olduğunu düşündükleri için kızlarını başka ailelerin yanlarına “vermişlerdir”. Dolayısıyla burada üzerinde çok tartışılabilir bir çıkar ilişkisi vardır. Yoksa aksi takdirde evin hanımı ya da beyi evde “çalışan” evlatlık veya evlatlıklar üzerine belirli bir egemenliği sağlayamayacak ve karşısında bekledikleri itaat ve sadakati göremeyeceklerdi.

Çalışmada daha önce Osmanlı Sarayı'nda cariyelik ve cariyeliğin kullanım alanlarıyla ilgili bilgiler sunulmuştu, ama kısaca, Enderun Mektebiyle bağlantılı olarak tekrar değinmek gerekmektedir.

Cariye ihtiyacı savaşta ele geçen esirler veya esir pazarlarından satın alınan kölelerden sağlanıldığı gibi- Hürrem ile Hatice Tarhan Sultan da hanedanın iki büyük padişahının annesi olarak bu şekilde saraya getirilmiş Ukraynalılardı- yoksulluk ve açlıktan dolayı satılan küçük kızlar da vardı. 18.yüzyıl'dan itibaren birtakım köy ve vilayetlerdeki genç kızların saraya gönderildiği de biliniyor. Saraya getirilen genç kızlar 6-8 yıl sonra evlendirilirdi. Padişah tarafından seçilmedikleri takdirde Harem'de hizmetli olarak kalmaları da mümkün olabilirdi. Ancak çoğunluk saray dışında, en başta Enderun'dan çıkan memurlarla evlendirilirdi. Bazı görüşlere göre, “cariye ve devşirme Enderunluların evlendirilmesindeki amaç geçici bir devlet aristokrasisi yaratmaktır” (Esemeli, 2006: 94). Harem-i Hümayun'da okuma yazma, musiki, raks, dikiş nakış, protokol adabı, süsleme öğretilirdi. Cariyeler gerekli eğitimi aldıktan sonra sırayla önce kalfa, daha sonra da usta olurlardı. Bu sanatları öğrenen genç kızların Valide Sultan tarafından çırağa çıkarılması, yani evlendirilmesi adetti. (Ortaylı, 2006: 84-85).

Enderun Mektebi ise II. Murad zamanında kurulup, zamanla çeşitli değişikliklere uğramakla beraber Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar (1909) varlığını sürdüren bir saray okuludur. Hıristiyan ailelerden devşirilen çocuklar zeki ve gösterişlileri saraya alınarak özel bir şekilde yetiştirilirdi. Devşirme genellikle Hıristiyan çocuklarının alınmasıdır, ama 17. yüzyılın sonlarında Müslüman çocukları da alınmaya başlanmıştır (Saraçgil, 2001: 57).

Enderûn mektebine alınan çocuklara, Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis, kelâm gibi dini dersler, edebiyat, şiir, gramer, Arapça, Farsça gibi dil ve edebiyat dersleri ve matematik, coğrafya, mantık gibi müsbet dersler okutulurdu. Bir taraftan da Osmanlı saray geleneği, protokol kaideleri ve bürokratik işler öğretilirdi. Bunların yanında çeşitli sanat kollarında beceriler kazandırıldığı gibi sportif faaliyetlere de yer verilirdi. İç oğlanı denilen Enderûn talebesi ortak bir kültürü özümseyerek, saray ve padişah hizmetlerinin yürütülmesini sağladılar, böylece Osmanlı Devletinin sarayda, yönetimde, ordu ve bürokraside ihtiyaç duyulan kadrolarının bir kısmı bu şekilde yetiştirilmiş olurdu. Sarayda kademe kademe yükselerek sancakbeyi rütbesiyle taşrada görev alırlardı (Halis, 2008)⁵.

3.1.3. Osmanlı Ailesi ve Hane Yapısı

Osmanlı terimi daha çok Osmanlı imparatorluğunda yaşayan seçkin sınıfları tasvir etmek için kullanılmaktadır. Bu kişiler üç önemli niteliğe sahiptiler, devlete ve padişaha sadakatle bağlılık, Sünni-Hanefi mezhebine aidiyet, imparatorluğa has seçkinler kültürüne sahip olmak. Bu grup içerisinde otorite, sultandan başlayıp hiyerarşik bir şekilde küçülerek elden ele geçiyordu. Bu da karşılıklı lütuf ilişkilerini oluşturuyordu. Padişahın sarayından taşra hizmeti görmek üzere çıkan kul, gönderildiği yerde örgütleniş biçimi açısından sarayı kendine örnek edinen bir malikâne oluşturuyor ve böylece intisap ilişkileri ile kentindi kapısında, padişah ve hanedandan evvel kendisine bağlı kişiler yetiştiriyordu. “İntisap ilişkileri” eşraf

⁵ <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501259&query=devsirme>

ailelerini ve evlatlıklar arasında kuşaklar boyunca süren sadakat ve karşılıklı dayanışma ilişkilerini anlamamız için önemlidir. Osmanlıca bab (kapı) teriminin ifade ettiği gibi, malikânede yer alan herkes, aile ile ilişkisi ne olursa olsun, aile reisine kapılanmış konumda bulunuyordu (Saraçgil, 2001: 31-32). Osmanlı devlet ve aile yapısında itaat ve sadakat gibi değerler Osmanlı Devletinin toplumsal zeminini etkilemektedir. Osmanlı padişahları güçlerini ve “egemenlik haklarını” din ve gelenekten almaktadır. Bu haklarını kendi ailesi ve haremi üzerinde de kullanmaktadır. Aslında Saray dışındaki Osmanlı ailelerine bakıldığı zaman Müslüman ailelerinde babanın bu hakları devraldığı görülür. Padişaha gösterilen itaat ve sadakat benzer şekillerde diğer toplumsal alanlarda da beklenmekteydi. Mesela evde yaşayanların aynı şekilde evin babasına, yaşlısına... itaat ve sadakatin gösterilmesinin beklenmesi gibi.

Osmanlı ailelerinin geniş aile olarak yaşadıkları genel bir kanıdır. Bakıldığı zaman ise merkezi bölgesinde aile yapısının daha dar ve çekirdek aileye daha yakın olduğu belirtilmektedir. Araştırmalar bir bölgeden diğerine, şehirlerden kırsal kesimlere, bir sosyal sınıftan diğerine aile yapıları arasında büyük farklılıklar bulunduğuna işaret etseler de, Türk-Osmanlı gerçekliğinde birkaç nesil bir arada barındıran kalabalık aile, gerek kırsal kesimde gerekse şehirlerde konak ve malikânelerde yaşayan seçkin sınıfa özgü bir olgu olarak kalmaktadır. İstanbul’da yapılmış tek sosyo-demografik araştırmanın sonuçlarına göre, 1884-1906 yılları arasında, geniş aileler, toplam nüfusun sadece %16’sını oluşturmaktadır. Fakat araştırmacıların da belirttikleri gibi, küçük çekirdek aileler arasında da akrabalık ilişkileri son derece güçlü olmaya devam ediyor ve aileler çekirdek yapıda olmalarına karşın yaşamlarını geniş ailenin bağları içinde sürdürüyorlardı. Ortadoğu bölgesinde hâkim üç kuşağa yayılan tipik geniş aile kültürü, Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk-Müslüman toplumunun çoğunluğu için, sadece elit tabakaya ait ve gerçekleşmeyen bir ideal olarak kalmaktadır diyebiliriz (Saraçgil, 2001: 64).

Ortaylı ise Şer’iyye sicillerine ve seyahatnamelere bakarak Osmanlı toplumunda geniş aile tipinin yaygın olduğunu vurgulamaktadır. Bu geniş aile üç kuşağın bir arada yaşadığı ama yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de içeren bir

yapı olduğunu belirtmektedir. Bu durum Osmanlı ülkelerindeki Müslümanlar kadar, gayrimüslimler için de söz konusudur. Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlara göre hane denen birimi meydana getirenlerin nüfusu 5 kişi civarındadır. Ancak hanenin her zaman bağımsız bir aile olduğunu düşünmek hatadır. Çoğunun bir avlunun etrafındaki konutlarda aynı ailenin üç kuşağına mensup haneler bir sosyo-ekonomik ünite halinde yaşarlar. Bu birliği çoğunlukla aynı mahallede bulunan akrabalar tamamlar (Ortaylı, 1984: 79).

Osmanlı imparatorluğunda aileler geniş aile ya da çekirdek aile olarak yaşasalar da cemaatten bağımsız düşünülemezler. Müslüman ailesi cemaatin çekirdeğini oluşturan, onun yeniden üretimini sağlayan ve toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin işlerliğini garanti eden, çok işlevli bir birliktir. Cinselliğin yaşanmasının cemaat yararına organize edilmesi açısından Müslüman ailesinin merkezi bir işlevi varsa da, temsil ettiği dinamiklerin temelinde cinsellikten ziyade iktidar ilişkileri bulunmaktadır (Saraçgil, 2001: 59). Osmanlı ailesinde de kadın ve erkeğin rolleri toplumdaki cinsiyetçi yapıya paralel olarak belirlenmiştir. Erkek kamusal alanda maddi ihtiyaçların karşılanması gibi rolleri üstlenirken, kadın özel alanda çocuklar, ev işleri, ev içi üretim gibi rolleri üstlenmiştir.

Osmanlı ailesi içerisinde evin erkeğe yakınlık ve yaş kriterleri üzerine kurulu yaş kriterleri üzerine kurulu kadın hiyerarşisinin en alt basamağında cariyeler bulunuyordu. Bunları, evlilik tarihleri ve çocuklarının cinsiyetine bağlı bir önem sırası ile nikâhlı eşler takip ediyordu. Anne hem de bir erkek çocuk annesi olmak, kadının yaşlılığı için bir garanti olup, onun bir sonraki kuşak karşısında yetkili bir konuma kavuşmasına da imkan sağlıyordu (Saraçgil, 2001: 66). Weber'e göre "ataerkillik", genellikle hem ekonomik bakımdan hem de akrabalığa dayalı olarak örgütlenen bir kümeyi (haneyi), belli bir kalıt kuralı gereğince belirlenen bireyin yönetmesi durumunu anlatır. Yaşlı erki egemenliğin örgütlenmeye başlamasının hemen ilk aşamasında bu egemenliğin yaşlıların elinde bulunduğu durumu anlatır. Üyelik gelenek sonucu oluşur. Baş eğme erk sahibine karşı bir ödevdir (Weber, 1995: 337). Aynı şey evde çalışanlar, evlatlıklar için de geçerlidir. Evde en yaşlı

çalışan yaşından dolayı artık çıraklık dönemini atlatmış ve kısmen aile üyeleri ve evde çalışan diğer kişiler tarafından belirli saygınlığa erişmiş “erk” sahibi kişidir. Evlatlıklar ileri yaşlarda ailenin emektarı olarak yaşından dolayı bir prestij kazanır. Bu prestiji aynı zamanda yaşı ilerleyen kadın doğurganlıktan, cinsellikten uzaklaşmasıyla da kazanmaktadır.

Gerek çekirdek aile, gerek geniş aile olsun ya da yaşamlarını saray örneği üzerine modelleyen seçkin aileler gerekse de daha mütevazı aileler olsun yaşamlarında değişmeyen temel bazı noktalar vardır. O da gücünü din ve gelenekten alan ataerkillik ve bunla örülü kurulan ilişkiler. Ev içi alana bakıldığı zaman üst sınıf ve üst orta sınıf ailelerde kadın-erkek kölelerin varlığı ağırlıklıydı. Konak haremünün, saray haremlerinden önemli farkı, meşru eşlerin kadınlara özgü hiyerarşinin en yüksek basamaklarında bulunmaları ve kölelerin büyük kısmının bu hanımların özel malı olmalarıdır. Osmanlı toplumunda güzel ve iyi eğitilmiş kızlarla çevrili olmak, önemli bir saygınlık göstergesiydi. Çoğunlukla yüksek tabakadan Osmanlı hanımefendileri, ileride hediye etmek, cariye olarak satmak veya evlendirmek üzere, küçük yaşta kızlar satın alıyor ve bunları eğitiyorlardı (Saraçgil, 2001: 68). Sadece cariyelik geleneği değil aynı zamanda devşirme geleneğine benzer erkek çocukların da küçük yaşlarda evlere alınıp, çeşitli ev hizmetlerinde kullanılmak üzere evlerde kâhya, uşak olarak çalıştırıldıkları söylenebilir. Bu hizmetler daha çok özel alanın kamusal işleriyle alakalı işlerdir. Mesela bahçe işleri, evin büyük alış-verişleri... gibi.

Padişahlar din ve gelenekten aldıkları egemenliklerini devlet ve harem yaşantıları üzerinde kullanmıştır. Saray idaresinde çalışan görevliler de benzer şekillerde kendi aile ve hane yaşantılarında bu pratikleri uygulamışlardır. Ve benzer pratikler taklit edilerek, daha da önemlisi din ve gelenekten aldıkları güçlerle belirli erkler tarafından uygulanmıştır. Ve bu bağlamda Saray’da hâkim olan itaat ve sadakat örüntüleri Osmanlı toplumsal yapısını, aile yaşantısını etkilemiştir.

3.2. Modernleşme Hareketlerinin Ev ve Aile Hayatına Etkileri

Modernleşme, ulus devlet yapısına geçiş, üretim ilişkilerindeki değişiklik, sanayileşme, kentleşme gibi makro yapılardaki değişikliklerle ilintilendirilir. Ve bu makro değişiklikler aynı zamanda mikro yapılarda gözüken farklı pratik ve örüntülerde anlam kazanıyor. Tüm bu makro yapılardaki değişiklikler bağlamında üretilen politikalar ve bu yapıların kendileri, aile ve ev hayatını nasıl etkilemiş olabilir? Modern devletle kadınlar arasındaki ilişki nasıl kuruldu? Modern devlet ve aile arasındaki ilişki nasıl kuruldu? Ve tüm bu değişimler bağlamında “evlatlık kurumu” nasıl değişti, ev içi hizmetler nasıl değişti? Bu bölümde bunlara değinilmeye çalışılacaktır.

Modernleşme sürecini “Batılı” ülkelerden farklı olarak yaşadığımızı kabul etmek sanırım zor olmayacaktır. Modernleşme sürecinin görece uzun olması bu süreç içinde yapılan reformların toplum tarafından ne derece benimsendiği hala tartışılan konulardandır. Osmanlı döneminde bir devleti kurtarmak için, can havliyle boynuna atılan Batı ve batılılaşma projesi, daha sonraları Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiyesi de ikiliklerin, modern-geleneksel, batı- doğu, ilericilik-gericilik gibi bolca yaşandığı bir ortam hazırlayacaktı. Bu ikiliklerden en önemlisini yaşayanlar ise tüm projelerde olduğu gibi gene kadınlardı.

Modernleşme kapsamında gerçekleştirilen “değişikliklerin” aslında ataerkil bir düzlem içinde gerçekleştiğini söylemek mümkün. Bu aslında sadece Osmanlı ya da Cumhuriyet Türkiyesi için böyle değildir. Ulus- devletin kadınlar üzerindeki etkinlik eğilimleri böyledir, yani ulus-devletin kendisi ataerkindir (Berktaş 2008, Kandiyoti, 1995). Ama tabii ki kendi içerisinde ataerkilliğin de dönüşümü söz konusudur. Kandiyoti, farklı akrabalık sistemlerinin kadınların hayat seçeneklerini kısıtlayan, yaşam stratejilerini yönlendiren, direnme ve mücadele biçimlerini etkileyen farklı erkek egemenliği sistemlerini tanımlamış ve bu erkek egemen sisteme Ortadoğu toplumlarında bir ‘cinsiyet rejimi ideal tipi’dir diyerek ‘klasik

ataerkillik adını vermiştir. Bu ataerkilliğin yapısal özelliklerini şu şekilde tanımlamıştır: saygınlık kalıpları yaşa dayanır, kadınlar ve erkekler için farklı hiyerarşiler söz konusudur, cinslerin faaliyet alanları ayrılmıştır, kadınların emeğine ve üreme kapasitelerine evlenerek dâhil olduğu erkek soyu tarafından el konulur. Kandiyoti'nin “klasik ataerkillik” olarak tanımladığı bu sistem, göçebe aşiretlerin gücünü yitirmesi, köylü tarımının pazara açılması ve kentleşme süreçlerinin etkisinde kalarak değişmeye başlamıştır (Kandiyoti, 1995: 368). Gücünü daha çok gelenekten, dinden ve cemaatten alan ataerkillik yavaş yavaş şekil değiştirmeye başlamıştı. Bu süreci anlamak için Cumhuriyet öncesi ve sonrası gibi çok keskin bir ayrım yapmanın yerine ulus-devletin inşa süreci bu çerçevesinde anlamaya çalışmak sanırım daha doğru olacak. Çünkü Tanzimat'tan itibaren aile ve kadınların üzerinde devletin etkisi ve egemenliği gözlemleniyor. Tanzimat'la birlikte başlayan çağdaşlaşma hareketi çerçevesinde Türk kadını, gerek düşünce alanında, gerekse doğrudan doğruya siyasi ve toplumsal haklar yönünde ciddi adımlar atabilmiştir. Kadınların aile içindeki yasal durumları için 1917'de Hukuk-u Aile Kararnamesi bir iyileşme göstergesiydi. Bu kararname, evliliği yasal bir çerçeveye bağlamakta ve kadınlara boşanma hakkı tanımaktaydı; ayrıca çok karılı evliliği, ilk eşin rızasına bağlayarak bir ölçüde sınırlanmaktaydı. 1862'de ilk kız rüştiyesi ve 1869'da zorunlu sıbyan mektepleri açılmıştır. Ayrıca dergilerde eğitilmiş kadınların ailenin ve ulusun daha “iyi” ve “erdemli” anneleri konusu sık sık tartışılmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet'le birlikte ise kadın sorunları açısından ilk ciddi gelişmeler olmuştur (Durakbaşa, 2008; Kırkpınar, 2008; Saraçgil 2005, Berktaş 2008). II. Meşrutiyet doğrudan kadınları ilgilendiren özgürlükler getirmese de Osmanlı kadınları içinde bulunulan özgürlük ortamından yararlanma fırsatı bulmuşlardır. Bu dönemde kadın dergilerinde patlama yaşanmıştır, kadın dernekleri kurulmuştur (Berktaş, 2008; Çakır, 1993; Durakbaşa, 2008).

Kadınlar yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumun etkisiyle Genç Türklerin yaydığı ulusalcı düşünce ve çıkarların bilincinde yurttaşlar haline gelmektedirler. Bu çerçeveden bakıldığında Türk Feminizmi ile Türk Milliyetçiliğinin paralel bir süreç izlediği söylenebilir (Kandiyoti, 1996; Durakbaşa, 2007; Saraçgil, 2005). Müslüman dünyasında “modern” bir aile biçimi

anlayışı, milliyetçi hareketlerin yükselişiyle eş zamanlı gerçekleşiyor ve bu hareketler tarafından beslenmiştir. İlerici erkeklerle kadınların kurdukları milliyetçi /feminist ittifak, eğilimi daha çok işlevsel olan yeni bir kadın ve aile söylemi yaratmıştır. Kadınlar yine kadınlar için değil daha çok annelik ve eş üzerinden önem kazanıyordu. Ancak eğitilmiş anneler ve eşler toplumun ilerlemesine katkıda bulunabilirdi (Kandiyoti, 1996; Berktaş, 1998; Durakbaşı, 1998).

Osmanlı'nın son dönemlerinde milliyetçilik ideolojisinin etkisinde kalan kadınlar Cumhuriyetle birlikte ise gerçek bir ulus-devletle karşı karşıya kalıyor. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte İslami kurumlar yıkılıyor ve laiklik hayatın her alanına girmeye başlıyordu. 1926'da Medeni Kanun kabul ediliyor, çok eşli evlilik kalkıyor ve çocuklar üzerinde eşit velayet hakkı veriliyor, resmi nikah zorunlu oluyor, miras eşitliği sağlanarak kadınların statülerinde yükselme sağlanıyordu. Artık İslam kimliği yerine yeni bir ulusal bir bilinç ve kimlik yerleştirilmeye çalışılıyordu. 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınarak yurttaşlık rolleri tamamlanmıştır. Bunun hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardı. Bir yandan kadınlara yurttaşlık olanağını, kamusal alanı açıyor ama öteki taraftan da kadını devletin istihdam ve nüfus politikalarının aracı haline getiriyor. Aile reisliği, aile bakım yükümlülüğü, soyadı, ikametgâhın seçimi gibi Medeni Kanun'da yer alan maddeler de cumhuriyet ataerkilliğinin bir göstergesiydi (Berktaş, 2004: 17). Meşruluğunu İslamiyet'ten alan ataerkillik, artık modern ataerkillik olarak gücünü İslamiyet'ten almayan ama bunun bir sürekliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kandiyoti, klasik ataerkilliğin, Türk toplumunda bugün hala aile hayatını normatif düzeyde yöneten temel cinsiyet rejimi olduğunu söylemektedir. Ama kentsel alanda ataerkil aile-hane hâkim bir yapı değildir. Kadın cinselliğinin bastırılmasına ve erkek akrabaların kadın akrabaları kontrol altında tutmasına dayanan 'ataerkil ahlak', aile şerefının bir göstergesi ve statü sembolü olarak korunur. Tüm kendine özgü durumlar bağlamında modern anlamda kamusal ve özel ayrımları gerçekleştirmiştir. Berktaş'ın da belirttiği gibi, II. Meşrutiyet'ten itibaren kadınların "kamusal alana fırlamışlıkları" söz konusudur. Aynı zamanda bu Berktaş'a göre çok travmatik bir tecrübedir. Yüzyıllar boyunca kadın mekânı ayrı, erkek mekânı ayrı olmuş; kamusal alanda kadınlar neredeyse hiç yok, ortaya çıktıkları zaman da son derece denetimli bir şekilde çıkıyorlar. Ve

birdenbire o mekânda, yani erkek mekânında kadınlar belirmeye başlıyor. Üstelik Cumhuriyetten sonra bu bir politika olarak teşvik ediliyor. İdeal kadın erdemli kadın, erdemsiz kadın gibi ayrımlar ortaya çıkıyor. Bu kadınların Cumhuriyetçi ataerkil düzene katkılarını arttırmayı amaçladığı gibi, aynı zamanda cumhuriyet ataerkilliğinin kadınları denetleme meselesiyle başa çıkma yollarından bir tanesidir (Berktaş, 2008; Arat, 1998, Kadıoğlu, 1998).

3.2.1. Yeni Sınıflar, Yeni Pratikler

Kadınların pratikleri her sınıfta farklı farklı özellikler taşıdığı gibi köyde, kentte, taşrada yaşayan kadınların da rolleri ve buna bağlı olarak pratikleri değişmektedir. Değişmeyen tek şeyse kadınların rolleri ve pratiklerinin ataerkil bir tanımlama çerçevesinde kalmasıdır. Kadın kentte de olsa, kırdada da olsa, ekonomik olarak işgücüne katılıyor da olsa katılmıyor da olsa kadının asıl “görevi” iyi bir ev kadını olmaktır. Ev kadınlığı kapitalizme birlikte gelen bir kategoridir, ama aslında aynı zamanda çok da tarihsel bir konumdur (Davidoff: 2002, Özbay: 2002). Farklı tarihsel dönemlerde farklı görev ve sorumluluklar ev kadınları için toplumsal olarak belirlenmiştir. Kapitalizmin gelişmesi ve ailenin üretimin merkezinden çekilmesiyle ev kadınlığı özel alanla birlikte tasarlanmıştır. Ama ev kadınlığının toplumsal görev ve sorumlulukları, sadece ekonomik dönüşümlerle değil aynı zamanda resmi ideolojinin ev kadınlığına yüklediği rolle de ilgilidir. Cumhuriyet ideolojisi kadınlara ulusal erdemleri ve özgürlüğü korumak gibi bazı görevler yüklemiştir. Çağdaş bir ulus inşası için kamusal alanda olması gereken kadın, aynı zamanda özel alanda eş ve anne olarak tanımlanmıştır. Cumhuriyet’in yeni kadını modern olmalıydı, batılı hemcinsleri gibi giyinmeliydi ama batılı hemcinsleri gibi “rahat” olmamalıydı. Kamusal alanda nasıl hareket edeceklerini, “oturup kalkmasını” bilmeliydi (Kadıoğlu, 1998; Arat, 1998; Berktaş 2008).

Yapılan bu reformların her sınıfı nasıl etkilediği önemlidir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, aslında yapılan değişiklikler farklı farklı düzeylerde etkilemiştir. Ve bazı sınıflar ise etkilenmekle kalmamış bizzat bu reformların taşıyıcıları olmuşlardı (Saraçgil, 2001: 82). Bu reformların Osmanlı kültürünü yüzeysel bir

biçimde etkilediği hep söylenen ve tartışılan bir konudur. Çünkü iktidar gücünün kendini ifade ettiği simgeler değişime uğruyordu ve bu değişimin yansımaları, yalnız gündelik hayatı ve sosyal ilişkileri yaşama biçiminde değil, kişilerin kendilerini algılayış biçimlerinde de gözlemleniyordu. Bir başka deyişle, Türk-Müslüman toplumunun kültür ve geleneklerine yabancı, onun dışında biçimlenen bir burjuvalaşma sürecine tanık olunuyordu. İstanbullu seçkin ailelerin hayatında birçok geleneksel ev eşyası, yerini Avrupa'dan gelen yeni eşyalara bırakıyordu ve bunun sonucu olarak ev içi ritüeller değişmeye başlıyordu (Saraçgil, 2001: 92).

Cumhuriyet döneminde Osmanlı toplumunda inşa edilmeye başlanan “yeni sınıflarla” birlikte reformlar giderek hızlandı. Ama diğer açıdan bu dönemde cumhuriyet, öğretmenlere, devlet memurlarına, bürokratlara... v.b. eğitilmiş gruplara özellikle yüksek statü sağladı ve sınıflar arası uçurumları da belirginleştirdi. Ve böylece eğitilmiş, elit kadınlar ile eğitimsiz kırsal kadınlar arasında yaratılan keskin ayrım, kadınlar arasındaki statü katmanlaşması, Türk toplumunun yapısal bir özelliği olarak kurumsallaştı (Durakbaşı, 2007: 93). Cumhuriyet rejimi toplumsal hayata kadınlarla erkeklerin eşit katılımını sağlamaya çalışıyor, aynı zamanda da “cumhuriyet ev kadınlarının” yetiştirilmesi için Kız Enstitülerini kuruyordu (Akşit, 2005). Bu enstitüler nasıl iyi ev kadını olunacağı üzerinden genç kadınlara ev kadınlığı öğretiyordu. Cumhuriyet ideolojisinin hayali haline gelen modern ev kadını hem kamusal alanda var olacak, hem de iyi bir ev kadını olacaktı “Modern ataerkillik” aslında tam da buna denmektedir (Kandiyoti, 1996; Bora, 2005). “Kadınların kamusal alandaki ekonomik faaliyetleri de ev kadınlığı görevlerinin bir uzantısı biçiminde olacaktı” (Özbay 1982: 211). Mesela kadınların seçecekleri mesleklerin çalışma saatleri çok önemlidir. Çünkü eve geldiği zaman ev kadınlığı görevini yerine getirecek zamanı kalmalıdır. Ev yaşamı kamusal alana ilişkin pratiklerin öğrenildiği bir alan da oluyor aynı zamanda. Bu pratikler aslında “namus” anlayışı üzerinden şekilleniyor. Mesela kamusal alanda kadının giydiği kıyafet hem modern olmalı hem de “namus” anlayışına uymalı. Günlük hayatta çok sık rastladığımız ve görüşmelerde de karşılaştığımız bir tutum “oturup kalkmasını bilen kız” ya da “kadın”. Aslında bu tam da kamusal alanda hem modern hem de “namuslu” olan kadınlar için kullanılır. Kadınlar, kamusal alana çıkmadan önce,

kadınları tamamen mahrem alana sokarak daha kolay denetleniyorlardı. Ataerkillik kamusal alanda namus üzerinden kadını denetleme yoluna gitmiştir. Nasıl oturup kalkacağını bilmek, nerede nasıl davranacağını bilmek ise ev içindeki küçük kamusal alan temsilleri olan faaliyetlerde pratik ediliyordu. Mesela kabul günleri kamusal alanın önemli bir temsilidir. Bu günlerde kadınların modern davranışları, misafir ağırlama gibi pratikleri aynı zamanda evin içinde kamusal alana geçiş biçimidir (Durakbaşı, 1998: 44). Görüşme yaptığımız kişilerden Gaye Hanım yeni evli olduğu 50’li yıllardan bahsederken *“benim üç gün kabul günüm vardı Didemcim. Ayın 2’si, 12’si 22’si. Üç defa gün olurdu. Ama nasıl koşuştururduk...ondan sonra hiç durmadan gezerdik. Koş koş koş oradan oraya, oradan oraya. Bir günlerimiz olur o zaman benim salon daha büyüktü oturacak yer kalmadı, oturmak mümkün değildi. İmkânı yok salonlar almazdı. O kadar çok gezerdik...Altın günü yoktu o zaman. O zaman sırf ikram, oturulur, konuşulur.”*

3.2.2. “Modern” Ev Kadınları ve Evlatlıklar

Karakışla 1870’lerden başlayarak kalburüstü Osmanlı evlerinde hizmetçiler, aşçılar ve mürebbiyeler görülmeye başlandığını, Avrupalı bir yaşam tarzı sürmek isteyen Osmanlı aydınları ve seçkinlerinin evlerinin eskiden olduğu gibi kölelerle değil, ücretli hizmetçiler tarafından çekip çevrildiğini belirtmektedir. 1908 ve 1918 yıllarına gelindiğinde İstanbul’da hizmetçisi, mürebbiyesi ve aşçısı olmayan ev kalmamış olduğunu, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyetine geçilirken hizmetçi sahibi olmak kalburüstü ve elit yaşam sürmenin önemli ölçütlerinden biri haline geldiğini belirtmiştir. Avrupa etkisi ve Avrupalı modalar toplumsal prestij kaynaklarını etkilemekteydi. Bu dönemde hizmetçilerin yetiştirilmesi için okul benzeri bir kurum henüz kurulmamış olduğu için, Osmanlı hizmetçilerin çoğu besleme olarak alınmış oldukları evlerde evin hanımı tarafından zaman içinde usta-çırak ilişkisi içinde yetiştirilmiş kızlardan oluşmaktaydı. II. Meşrutiyetten sonra Osmanlı toplumunu saran özgürlük, milliyetçik ve girişimcilik dalgalarının getirdiği toplumsal dönüşümlerden hizmetçi sektörü de etkilendi. Klasik dönemden kalma odalık, evlatlık, ahretlik, besleme gibi doğu kurumlarının yerini batılı usulü mürebbiyeler gibi özgür ücretli emekçi gruplarına yerini bırakmaya çalıştı, ama

başarılı olduğu pek söylenemez. Çünkü hizmetçi ihtiyacı olan evlere işçiler sağlayan ve ihtiyaçlara uygun işçiler yetiştirmek için açılan hizmetçi idarehaneleri kısa zaman sonra işlevini yitirerek kapatılmıştır (Karakışla, 2004: 98).

Karakışla, evlatlık, ahretlik gibi geleneksel kurumların yerini batılı tarzda hizmetlilerin aldığını söylemektedir, ama Özbay'ın da belirttiği gibi aslında Türkiye'de Batılı anlamda bir sanayileşme ve orta sınıftan da bahsedilemeyeceği gibi batılı anlamda bir hizmetli kurumuna da tam olarak geçilememiştir. Tarihesi çok eski olan “evlatlık kurumu”nun önemi bu geçiş döneminde ise daha da artmıştır. Kışlalı 1869-1927 yıllarındaki Osmanlı kadın dergilerini incelemiştir. Özellikle yabancı ülkelerde yayınlanan çeşitli kadın dergilerinde yer alan hizmetçilerle ilgili haberler, Osmanlı kadın dergilerinde de “dünyada neler oluyor” gibisinden yer almaya başlamıştır. Aynı dergilerde evin hanımı ve hizmetçiler arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği üzerine yazılar da vardır (Karakışla, 1999: 15-24).

Evlatlıklar, Batılılaşma çabalarının yarattığı ikilikler arasındadır. Ücretli, profesyonel ev işlerinde çalışanlar ile “cehaletin”, “geriliğin” simgesi olan kölelik arasında köprü olarak görev almıştır. Modernleşmeye çalışan “toplum” kendi içinde buna da bir çözüm bulmuştur. “Çok eşlilik nasıl fuhuşu engelleyen bir uygulama olarak algılanıyorsa, kölelik kurumu da fakir kız ve erkek çocuklara bir aile, bir sığınak, iyi bir eğitim sağlayan, çoğu zaman onlara, içinde doğdukları koşullarda hayal bile edemeyecekleri bir geleceği garanti eden bir kurum olarak kabulleniliyordu” (Saraçgil, 2001: 110).

Özbay ise burada, kamusal alanda yer alan kadınların arkasında önemli bir itici güç olarak evlatlıkları, evde orta sınıf kadına yardım eden yardımcılarını göstermektedir.

“Cumhuriyet hükümetleri özellikle kadınlardan çok şey beklemiştir. Onların bir yandan, kamusal alanda erkekler eksikliği nedeni ile üretimde yer alacaklar, öte yandan nüfusun artışını gerçekleştirmek için yeni topluma gürbüz çocuklar yetiştireceklerdir (Özbay, 1992). On çocuk doğurabilen kadına madalya verildiği ilk cumhuriyet yıllarında bu

çocukların Kemalist ideolojiye uygun vatandaşlar olarak yetiştirilmeleri de gerekmektedir. Kız-erkek ayır etmeden çocuklarını okula gönderen, kendisi dışarıda çalışan orta-sınıf kadını aynı zamanda toplumsal değerlere bağlı iyi bir eş, iyi bir ev kadını da olmak zorundadır”.

Kamusal alanda var olabilmek, yalnızca orta sınıf kadınlarına verilen bir ayrıcalık olduğu için evlatlıkların bu alana yönelik yetiştirilmeleri gerekmektedir. Onlardan evdeki diğer kadınların eğitimi ve üretim faaliyetlerini aksatmadan yürütebilecek düzeyde ev işleri yapmaları ve bunu yaparken “modern ev kadınlığı” rolünü öğrenmeleri yeterlidir. Modern ev kadını ütü yapar, alafranga yemek yapar, evi ve ev halkını temiz tutar. Bütün bu faaliyetlerini yaparken ortalarda görünmez. Ev halkı işe ve okula gittikten sonra ve onlar gelmeden bütün işler biter (Özbay,2000). Evlatlık uygulamasının yaygınlaşmasıyla eğitim olanaklarından yararlanan genç kızlar artmıştır. Hatta evde evlatlık olduğu için hiç ev işlerine karışmayan evin asıl kızları, nihayet erkek çocukları gibi kendilerini bütünüyle eğitimlerine ve mesleki gelişmelerine adayabilmişlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında dünya standartlarına göre oldukça yüksek düzeyde bulunan meslek sahibi kadınlar bu ailelerden çıkmışlardır (Özbay, 2003).

Diğer kadın grupları ile karşılaştırıldığında, üst sınıftan ya da seçkin kadınların hayatlarıyla ilgili bilgilerimiz daha azdır. İstanbul’da anne-kız çiftleri ile yapılan kuşaklar arası bir çalışma: örnekleme anneler, kent kökenli ve yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerden geldikleri için Atatürk reformlarının sağladığı eğitim imkânlarından yararlanabilen tipik ilk kuşak Cumhuriyet kuşakları. Bu kadınların %30’u, üniversite eğitimlerini tamamlamışlar, annelerinin kuşağında ise bu oran % 1.2’idi. Ama yalnızca %23’ü çalışmış. Yalnızca %12’sinin düzenli ve kesintisiz bir çalışma hayatı olmuş, kalanı, çocuk sahibi olunca çalışmayı bırakmış (Kandiyoti, 1997: 43).

Öncü ise yapmış olduğu bir çalışmada meslek sahibi kadınların oranlarına dikkat çekmektedir. Tıp ve hukuk alanındaki meslek kadınları üzerine yaptığı

çalışmada, Türkiye’de çalışmakta olan her beş avukattan ve her altı doktordan birinin kadın olduğunu ortaya koymuştur. 1978’de İstanbul Barosu’na kayıtlı üyelerin %28,5’i kadındı ve 1970’te işgücü piyasasındaki doktorlar içinde kadınların payı %21’di. Bu rakamlar Türk kadınlarının hukuk ve tıp gibi saygın mesleklere girişlerinin, A.B.D ve Fransa gibi yüksek düzeyde sanayileşmiş ülkelerdeki hemcinslerinden daha yaygın değilse bile, onlara eşit olduğuna işaret ediyordu. Öncü, bu durumun şöyle bir açıklamasını yapıyor; ucuz ev hizmeti ya da geniş aile ilişkileri biçiminde destek sistemlerine dayanabildikleri yolundaki klasik tez bir yana, bu kadınların mesleklere girişlerinin esas olarak sınıf eşitsizliklerinin ve hızlı büyüme koşulları altındaki kadro yenilemesinin bir sonucu olduğunu söyler (Öncü, 1978). Destek sistemlerinin varlığı kesinlikle kolaylaştırıcı ve gerekli koşulken, bu durum talep değil, arz yaratacağı için, yeterli koşul değildir. Üçüncü dünya ülkelerinde hükümetlerin esas amacı, “azgelişmiş” olan ülkeye gelişmiş sanayi tekniklerinin sokulmasını yönlendirecek eğitimli kadroyu hızla yaratmaktır. Üst ve orta sınıftan kadınlar meslek okullarına girmeye başlamazsa, işçi ya da köylü kökenli kişilerin hızla genişleyen bu uzmanlaşmış ve teknik eğitimli seçkin kadroya devşirilmesi gerekecektir (aktaran Kandiyoti, 1997: 41).

Evlatlık kullanımının hala devam ettiğini daha önce anılan çalışmada (Durakbaşı, Karadağ, Özsan, 2008) gördük. Ev kadını olan “hanım”ın ailelerinde de bu pratiğe rastlanmıştır. Kamusal alanda var olma sadece eğitim üzerinden giderek bakılmamalıdır. Eğitimi tamamlamış ev kadınları olan ya da eğitimini tamamlamamış, kamusal alanda çeşitli şekillerde bulunan kadınların evlerinde de evlatlıkların olduğu görülmüştür. Mesela çeşitli yardım dernekleri ve siyasi partiler içerisinde çalışmak gibi faaliyetler kadınların kamusal alanda ücretli çalışmanın dışında var olabildiklerini gösterir. Üst-orta sınıf ve orta sınıf kadınların modern anlamda kamusal-özel ayrımı göz önünde bulundurulursa, özel alandan uzaklaşmaları evdeki işleri başka yardımcıları sayesinde kolaylaşmıştır. Ayrıca bu sınıfa mensup kadınların zaten eğitim gerektiren mesleklere daha ulaşabilir konumda oldukları önemli bir gerçektir.

3.2.3. Ev İşinin Rasyonelleşmesi

Osmanlı'nın son dönemlerinde evlerde ücretli çalışan kadınların var olduğuna değinilmişti, ama evde çalışanlara emeklerinin karşılığının nasıl ödendiği ise aslında tartışmalı bir konudur. Çalışma kapsamında görüşme yaptığımız kişiler çocukluklarında da evlerinde hizmetlilerin çalıştıklarından bahsetmektedirler ama ücret olarak aylık bir paradan bahsetmemektedirler. Gaye Hanım 81 yaşındadır. Çocukluğunun geçtiği 1930'lu yıllardan şu şekilde bahsetmektedir, *“O zamanlar ücretli değildi benim çocukluğumda. Hani ne derler karın tokluğuna derler ya. Gelirler, her türlü masrafları yapılır yerler, içerler, bazıları bizde kalırlar. Annem onlara ne yapar. Bilezik yapar, altın takar, bankasına parasını koyar fakat aylıkla çalışmazlardı benim genç kızlığımda ama şimdi aylıkla kadın alıyorum.”* Profesyonel ev hizmetine geçiş ise çok daha yakın tarihlere denk gelmektedir. Ev işine ait birçok işin tanımlanması ise pazar ekonomisinin gelişmesi ve özel/kamusal alanların ayrışmasıyla gelişmiştir. 1960'lı yıllar göçle birlikte Türkiye'nin birçok toplumsal dönüşüme sahne olduğu yıllardır. Bu değişim gündelik hayattaki sınıf pratiklerinde de kendini çeşitli şekillerde göstermiştir.

1960'lı yılların başında büyüyen orta sınıfı barındıracak apartman binalarının tek aileye ait müstakil evlerin yerini almasını teşvik eden yasaların çıkarılmasıyla birlikte yeni meslek alanları doğmuştur. Özyeğin'in yapmış olduğu çalışmada ev hizmetlerinin % 83'ü kapıcılık yapan erkeklerin eşleriydi (Özyeğin, 2005: 21). Küreselleşme süreciyle yeni çalışma alanları doğmuş ve bazı çalışma biçimleri yaygınlaştı. Kısa süreli çalışma, ev eksenli çalışma ve diğer esnek çalışma biçimleri yaygınlaşmıştır. “Yeni” emek ya da çalışma biçimleri denen bu çalışma türlerinde kadınlar ağırlıktadır. Hattatoğlu, ev eksenli çalışan kadınlar üzerine yaptığı çalışmasında bu çalışma türü gibi bazı çalışma biçimlerinin neredeyse “kadına özgü” çalışma biçimleri olarak nitelendiğini vurgulamıştır (Hattatoğlu, 2007: 19). Günümüzde Özellikle büyük kentlerde temizlik şirketleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Ev işlerinde ücretli olarak çalışan kadınların bu şirketlere bağlı olarak çalışmaları yaygınlaşmaya başlamıştır. Tabii ki ev işlerinde enformel çalışanlar da söz

konusudur. Ama bu şirketlerin yaygınlaşmaya başlaması bu alandaki değişimleri bize göstermektedir. Büyük kentlerde temizlik şirketleri küçük kentlere daha yaygındır. Küçük kentlerde hala gündelikçiler yaygın şekilde ev hizmetlerinde çalışmaktadırlar. Mesela bu çalışmanın alanı olan Muğla’da bir tane temizlik şirketi vardır. Bu şirket evlere hizmet sağlamamaktadır. Daha çok kamu daireleriyle anlaşmalı olarak hizmet vermektedir. Ev içi hizmetlerde “gündelikçi kadınlar” yaygın olarak çalışmaktadır. Yapılan görüşmelerde bazı üst sınıf ailelerde ise hasta bakımı, çocuk bakımı gibi hizmetlerde Moldovyalı kadınların da çalıştığı belirtilmiştir.

4. MUĞLA'DA KÖLELER, CARIYELER, HİZMETLİLER

Osmanlı ailesi genelde karı-koca ve çocuklardan meydana gelen 4-7 kişiden oluşuyordu. Bununla birlikte, özellikle kasaba ve şehirlerdeki zengin ortamlarda büyük aile tiplerine, mesela karı-koca ve çocukları, kayınvalide, kayınata, kocanın kız kardeşi, süt kız kardeşi, uşak ve cariyelerden oluşan bazen otuz-otuz beş kişilik ailelere rastlanıyordu.

Muğla'ya ait Şer'iyye sicillerinde geçen terekelere bakıldığında Muğla'daki aile yapısının küçük aile tipinde olduğu görülmektedir. Ancak bazen de bu aileye büyükanne, büyükbaba, erkek ve kız kardeşler, torunlar, halalar, teyzeler, muayyene (yardımcı, yardım ve muavenet eden, muavin, refik ve yamak demektir, Şemsettin Sami, aktaran, Keleş) ve gulamlar dahil olmaktadır. Bu oran terekeler içinde çok az yer tutmaktadır. Keleş muayyenler için hizmetçi olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir. Aile reisleri miraslarının sülüsünü (3/1) muayyene ve gayr-i muayyenlerine bırakarak onların haklarını korumak için de vaşi-i muhtar tayin etmişlerdir (Keleş, 2002: 92). Muğla'da incelenen tereke kayıtlarında evlerde çalışan yardımcılara da mirastan pay verildiği görülmektedir.

4.1. Köleler

Osmanlı ailesinde ana-baba, çocuklar ve yakın akrabalar dışında aileye kan bağı olmadığı halde dışarıdan katılan kişiler olduğu görülmektedir. Mesela köle ve cariyeler. Köle istihdamı hür kişi istihdamına tercih edilmekteydi. Köle, varlıklı aileler ve ileri gelen devlet adamları için statü göstergesiydi. Öldüğünde cariyeye ve köle sahibi olanların cariyeye ve köleleri birer birer eşya gibi yazılırdı. Muğla'ya ait sicillerde geçen iki adet zenci cariyeye, beş adet zenci gulam ve bir tane zenci köle vardı (Keleş, 2002). Mesela terekesinde cariyeye, gulam ve köle adı geçen şahıslardan birkaç tanesi, Muğla'nın Bozöyük nahiyesinden Mehmet Oğlu Ömer Ağa'nın terekesinde 3000 kuruş değerinde bir adet zenci cariyesi vardır. Muğla'nın Bali Hoca Mahallesi'nden Abdurrahman oğlu Elhac Beğ'in terekesinde 600 kuruş değerinde bir

adet zenci gulam vardır. Muğla'nın Beyazıt Mahallesi'nden Abdullah oğlu Hasan Kadızade İsmail Ağa'nın terekesinde 1600 kuruş değerinde bir adet zenci gulam vardır. Terekelerin incelendiği bu şahıslar hem toplumdaki saygın kişileri hem de sahip oldukları terekelerinin tutarı itibariyle evlerinde cariye ve hizmetçi olarak köle barındırmaktaydılar. Ölümlelerinden sonra ise bunlar birer eşya gibi terekeye kaydedilerek varislerine miras olarak intikal etmiştir (Keleş, 2002: 92-95).

4.2. Hizmetçiler

Aile içinde yer alan diğer bir unsur da terekelerde sık sık mirasın üçte birinin vasiyet edilmesiyle adları geçen yardımcılarıdır (muayyeneler) dir. İslam Hukuku'na göre, bir kişi eğer tek bir mirasçısı dahi varsa mirasın ancak üçte birini vasiyet edebilirdi. Üçte birinden fazlası için mirasçılarının onayı gerekmektedir. Bir kişi, hiçbir mirasçısı yoksa mirasın tamamını vasiyet edebilirdi. Bir kişinin kendine ait herhangi bir malı vasiyet edebilmesi için, hür, kendi iradesi ile hareket ediyor olması ve borçlu olmaması gerekir. Zimmiye, doğmamış çocuğa, köle veya cariye yapılan vasiyet geçerlidir. Muğla Şer'iyye Sicilleri üzerine yapılan incelemelerde bazı kişilerin miraslarının üçte birini özellikle yardımcılarına bıraktıklarını, bunların hak sahiplerine intikal için de vasi tayin ettikleri görülmüştür. Muğla'nın Orta Mahallesi ahalisinden Ahmet kızı Ayşe'nin vasiyeti gereği 2.410 kuruşluk mirasın üçte biri olan 803 kuruşluk kısmı vasisi Tenekeci Ahmet Ağa'ya yardımcılarına teslim etmek üzere teslim edilmiştir. Muğla'nın Kirammedin Mahallesi ahalisinden olup Köyceğiz'de Dalyan iskelesinde zahire ticcarı olan Abdullah oğlu Elhac Mehmet Ağa'nın vasiyeti gereği 581.806 kuruşluk mirasın üçte biri olan 193, 935 kuruş 40 paralık kısmı vasi muhtar Süleyman Oğlu Mehmet Efendiye yardımcılarına intikal ettirmek üzere teslim edilmiştir (Keleş, 2002: 97-102).

4.3. Köle Satışları

XIX. yy Osmanlı toplumunda en yaygın bağımlılık biçimi ev içi kölelikti. Yüzyılın ortalarında ithal edilen kölelerin çoğu yüksek ve orta sınıflardaki ailelerin evlerinde hizmet etmekteydi. XIX.yy Osmanlı köle nüfusunu besleyen en önemli kaynak, Kafkaslardan gelen Çerkez ve Gürcü kölelerdi. Özellikle Kırım'ın Rusların elinde geçmesinden sonra Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına sürülen Çerkez ve Gürcüleri'in açlık, soğuk, tifo, sıtma ve çiçek gibi salgın hastalıklar nedeniyle bitkin düşmesi halkın köle tüccarlarının eline düşmesine neden oldu. 1850 başlarında hız kazanan Kafkas köle ticaretine Kırım Savaşı (12 Mart 1854- 10 Eylül 1855) nedeniyle tüccarların hız vermesi üzerine, İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne beyaz köle ticaretinin yasaklanması yönünde artan baskıları devlet adamlarının bazı girişimlerine rağmen sonuçsuz kaldı. Ancak beyaz köle ticaretinin yasaklanmasına pek gönüllü yaklaşmayana Osmanlı hükümeti, 1857 Şubat ayında Sultan Abdulmecit'in fermanıyla siyah köle ticaretini yasakladı. Çerkez ve Gürcüler ise, bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskan ve kolonizasyon politikası neticesinde Anadolu, Rumeli ve Orta Doğu'ya dağınık bir şekilde yerleştirilmişlerdir (Erol, aktaran Keleş, 2002).

1806'larda Şeyh Şamil'in Kafkasya'da yenilgiyle sonuçlanan başkaldırısından sonra, bir bölüm Çerkez Türkleri Menteşe Sancağına gelerek, Köyceğiz'in Döğüşbelen Ovasına yerleşirler. Yüzyılın sonlarında ise, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, Köyceğiz'e 300.000 dönümlük çiftlikte, Mısır'dan getirilen köleler çalıştırılıyordu. Sudan kökenli olan bu köleler, daha sonra, Dalaman Çiftliği'nden çevreye yayılarak, Köyceğiz'in Kapnaç Çiftliği ile Gökova Hasan Çavuş Çiftliği'nde de çalışmaya başladılar (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 5868). Menteşe Sancağı'na bağlı olan Muğla 18. yüzyılda oldukça verimli tarım arazilerine sahipti. Bu topraklar "mütesellim" denilen yörenin nüfuzlu ailelerine kiraya verilirdi. Afro-Türkler üzerine yapılan bir çalışmada⁶ Afrika kökenli 70 yaş üstü yaşlılar

⁶ Bkz. Tarih Vakfı'nın yürüttüğü ve 2008 Ağustos ayında bitmiş olan "Sessiz Bir Geçmişten Sesler: 'Afrika Kökenli Türk' Olmanın Dünü ve Bugünü Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması.

ağaların ve beylerin tütün tarlalarında karın tokluğuna çalıştıklarını anlatmaktadırlar. Ayrıca 18. Yy'da Osmanlı Sarayı için at yetiştirmek amaçlı çiftliklerde de Mısır'dan getirilen Sudanlı aileler çalıştırılmıştır.

Kafkasya'dan gelen Çerkez göçmenlerinin yerleştirildikleri yerlerden birisi Muğla'nın Köyceğiz Kazası Döğüşbelen Ovası'dır. Muğla Çerkez ve Gürcüler'in yerleştirildiği bölgelerden birisiydi. Bunun neticesi olarak Muğla'da köle ticaretinin mevcut olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, ölen şahsın terekelerinde “zenci cariye”, “gulam” adıyla kölelerin bir mal gibi telaffuz edilerek kaydedildiklerini görmekteyiz. Bunların odalık mı yoksa ev işlerinde kullanılan birer hizmetçi mi olduklarını bilemiyoruz. Ancak Muğla'da cariye satışı ile ilgili iki belge şöyledir: Gökabad Kazası'nda oturan Çerkez asıllı Guşben Acuh oğlu İspamah Menteşe Sancağı Kaymakamı Mustafa Behçet Efendi'ye, yine Çerkez asıllı, tahminen 10 yaşında, karagözlü, açık kaşlı, ortaboylu Zahiş Adlı cariyesini 53 mecediyeye satmıştır. İspamah, 53 mecediyeyi Mustafa Behçet Efendi'nin vekili, Kaza Müdürü Feyzullah Ağa'dan teslim almıştır. Bu tarihe kadar malı ve mülkü olan cariyesinin bu tarihten itibaren Mustafa Behçet Efendi'nin malı ve mülkü olduğunu beyan etmiştir. diğeri bir belge, Gökabad Kazasında oturan Çerkez asıllı sağsağ adlı kişi malı ve mülkü olan tahminen 8 yaşında, ela gözlü, siyah saçlı, orta boylu Çerkez asıllı cariyesini 60 mecediye tutarındaki 1200 kuruşa Menteşe Sancağı Mal Müdürü Mehmet Fahrettin Efendi'ye sattığını beyan etmiştir. Bu cariye satışında adı geçen kölelerin Çerkez asıllı olmaları bu bölgede yoğun şekilde Çerkez köle ticaretinin devam ettiğine işaret eder. Bu belgelerde isimleri geçen şahıslar devlet görevlisi ve askeri sınıftan, ekonomik durumu iyi olan şahıslardır. Her iki köle tüccarının Gökabad Kazası'nda oturuyor olmaları burada bir köle pazarının mevcut olabileceğini akla getirmektedir (Keleş, 2002:140).

4.4. Muğla’da Sosyal Yaşam

Muğla Osmanlı döneminde 19.yy başında yönetsel bakımdan Aydın Eyaleti’ne bağlı, Menteşe Sancağı olarak adlandırılmaktadır. Kayıtlardaki Menteşe ve Girit arasındaki ticari ilişkiler canlı bir ticaretin olduğunu göstermektedir (Faroqhi, 2006). Muğla ili ise ticaret yollarından uzak, ekonomisi tarıma dayalı küçük bir kasaba olarak geçmektedir (Ekinci, 1985). Ticaret yollarından uzak ama Pazar yerleriyle ekonomik bir işleyişe sahiptir.

Muğla’da yayla yaşantısı, Muğla’nın sosyo- ekonomik yaşantısı için önemli bir döngüyü oluşturmaktadır. Muğla kent merkezi ile Karabağlar Yaylası arasında yaşanan döngü Evliya Çelebi’nin seyahatnamelerinde de geçmektedir (aktaran, Ekinci, 1985). Dolayısıyla bunun çok eski bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Bilinenin aksine yüksekte olmayan Muğla yaylalarına Muğlalılar “yurt” derler. Bu yurtlar ailelerin lakaplarıyla anılır. “Kara Alilerin Yurdu, Berber Ahmetlerin Yurdu...gibi (Dereli, 2008: 62). Muğla üzerine yazılmış kitaplarda ve sözlü tarih anlatılarında sosyal sınıfı fark etmeksizin herkesin yaylalara göçtüğü, Muğla’nın boş kaldığı anlatılmaktadır (Şahin, 2004; Dereli 2008). Birdal Hanım şöyle anlatmaktadır: *“bizim burada yaylamız vardır, Karabağlar yaylası. Seneler oldu artık göçmeyeli, gitmeyeli. Haziran ayı geldi mi hazırlık başlanır, herkes yaylaya gider. Muğla’yı görerseniz in cin top oynardı, kimse yok. Ekim ayının sonunda herkes buraya şey eder. Esas iş o zaman işte. Yaylanın işi çoktur. Üzümler toplanır, sucuklar olur, affedersiniz hayvan beslenir, kesilir. Onun kıymasıydı, sucuğuymuş, onların beslenmesiymiş bilmem ne, tabi bunlar için hep insan lazım. Tabi bu evdeki insanlarla da olmaz işte çiftçiler olacak, karıları çocukları bilmem ne...onlar sizin tarlanızda tütün yapıyorlar, hem çalışıyorlar hem de sizin bu işlerinize bakıyorlar...”*

Muğla’nın yayla yaşantısı birçok işi de beraberinde getirmektedir. Yaylaya göçmek kadınlar için ekstra ev işinin yanında, erzak hazırlamak gibi kışlık mutfak hazırlıklarını da beraberinde getirmektedir. Biray Hanım’ın da bahsettiği gibi *“aslı iş o zaman başlamaktadır”*. Kışın eve dönüş hazırlıkları da, kışlık evin temizlenmesi,

gibi yardım isteyen işlerdi. Bu dönemlerde üst sınıf ve üst orta sınıf ailelerde evde çalışanların dışında dönemlik çalıştırılan kişiler ya da aileler bu işleri yapmaktadır. Bazı üst orta ve üst sınıf aileler Biray Hanım'ın anlattığı gibi yazın yanlarında çalıştırmak için karı-koca ve çocukları da “yanlarına almaktadırlar”.

5. MUĞLA'DA EVLATLIKLAR

5.1. Alan Araştırması, Yöntem ve Veriler

Bu çalışmada Evlatlık Kurumu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kurumu anlamak için geliştirdiğimiz sosyolojik analiz sosyal tarih çalışmasına dayanmak zorundadır. Sosyolojik bakış açısı özellikle ev işi ve ev kadınlığı gibi örüntü ve konumları çözümlememizde çok temel ve önemli bir katkı sağlamaktadır. Mesela ev kadınlığının ve ev işlerinin sosyal sınıfsal nitelikleri, sosyolojik bir bakış açısıyla analiz edilmiştir.

Sosyal Tarih çalışmaları siyasi tarihin dışında kalmış, tarihin konusu olmamış grupların ve gündelik yaşantıların tarihine dikkat çekmektedir. Bu çalışma Muğla'daki Evlatlık Kurumuna baktığı için aynı zamanda bir yerel tarih çalışması ve de daha da önemlisi kadın tarihi üzerine yapılmış bir çalışmadır. Kadın tarihi sosyal tarihle iç içe gelişmiştir (Berktaş, 2006: 25), ama aslında sosyal tarih toplumsal cinsiyeti çoğu zaman görmeme eğiliminde olmuştur. Hâlbuki “kadın tarihi ile sosyal tarih, kadınları tarihsel özneler olarak kabul ettikleri oranda birbirleriyle örtüşürler ya da kesişirler” (Berktaş, 2006: 25). Sözlü tarih ise klasik tarih yazımının dışında kalmış grupların deneyim ve tanıklıklarına başvurarak tarihi yazmanın ve tarih bilinci oluşturmanın modern araçlarından biri olmuştur (Durakbaşı & Şahin, 2007: 2).

Gündelik hayatın tarihi ve buna bağlı olarak evlatlık kurumu, geleneksel tarih yazımının dışında kaldığı için, doğrudan bu konuyla ilgili kaynak bulmanın zorluğu yaşanmıştır. Bu konu üzerine Türkçe literatür içinde Ferhunde Özbay'ın çalışmaları bu çalışmanın da esin kaynağı ve temel referansını oluşturmuştur. Yakın tarihlerde yapılan bu çalışmalar, bu tezin temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Diğer bir temel kaynak ise feminist tarihçi Leonore Davidoff'un çalışmalarıdır. Çünkü ev içi özel alanın tarihi, ev işlerinin tarihselliği üzerine yapmış olduğu çalışmalar “özel alana” ait olan evlatlık kurumunu anlamakta bu çalışmanın önünü açmaktadır.

Bu çalışmada niteliksel yöntemlerden sözlü tarih yöntemi, etnografik gözlem ve yazım teknikleri, görüşme teknikleri kullanılmıştır. Gündelik hayatın ayrıntıları ile sosyo- ekonomik yapıdaki dönüşüm arasındaki ilişkiler, saha araştırmalarında toplanan etnografik verilerin feminist sosyolojik kuramsal yaklaşımlar ışığında ve Türkiye'nin sosyal tarihine ilişkin ikincil kaynaklar, diğer sosyal tarih verileri dikkate alınarak analiz edilmiştir. Sözlü Tarih yöntemi kullanılarak görüşülen kişilerin yaşam öyküleri kaydedilmiştir. Daha çok anlatılan yaşam öykülerindeki ayrıntılar ve ev işleriyle ilgili olarak kadınlar arası ilişkiler analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma yapılırken; sözlü tarih yöntemi dışında, Muğla'nın sosyal tarihine ilişkin belgeler ve halk kültüründen yararlanılmıştır. Bunların yanında daha önce katılmış olduğum eşraf aileleri üzerine yapılan araştırma projesindeki gözlem verilerinden yararlanılmıştır⁷.

Çalışma sırasında kullanılan belgeler; Ünal Türkeş, Erman Şahin, Mehmet Ali Eren gibi yerel tarihçilerin Muğla'nın sosyal tarihine ilişkin yapmış oldukları çalışmalar, folklor derlemeleridir. Bir diğeri ise 122-123-124 nolu Şer'iyye Sicillerinin transkripsiyonunu içeren Tarih Bölümü yüksek lisans tezidir⁸. Ayrıca Muğla'da yapılan sözlü tarih atölyelerinde yapılmış olan sunumlar ve bu sunumların derlendiği kitaplar⁹, popüler halk anlatıları, edebiyat eserleri çalışma sırasında sık sık başvurulmuş kaynaklardır.

Çalışma kapsamında toplam dokuz tane sözlü tarih yapılmıştır. Bu sözlü tarih görüşmelerinden üç tanesi evlatlıklar ile üç tanesi evlatlık büyüten kişiler ile üç tanesi de bu konuya ilişkin tanıklıkları olan kişilerle yapılmıştır. Görüşme yaptığım kişilere daha önce katılmış olduğum eşraf aileleri ile ilgili olan proje bağlamında

⁷ Yürütücülüğünü Prof. Dr. Ayşe Durakbaşı'nın yaptığı "Türkiye'de Taşra Burjuvazisinin Oluşum Sürecinde Yerel Eşrafın Rolü ve Taşra Kentlerinde Orta Sınıflar" adlı proje 2008' de tamamlanmıştır.

⁸ Erdoğan Keleş (2002) XIX. yy Ortalarında Muğla'da Aile Yapısını 122-123-124 numaralı Muğla Şer'iyye sicillerine dayanarak incelemiştir.

⁹ Muğla'da geleneksel olarak yapılan sözlü tarih atölyelerinin ikincisi Prof. Dr. Ayşe Durakbaşı ve Yard. Doç. Dr. Özlem Şahin'in editörlüğünde yayına hazırlanmıştır ve 2007 yılında yayınlanmıştır.

aileler ile kurulan ilişkiler ve ailemin Muğlalı olmasının getirdiği avantajlardan yararlanarak kurduğum bağlantılar sayesinde ulaştım. Ayrıca yaptığım her görüşme diğer bir görüşmeye vesile oldu. Böylece sosyolojide kullanılan kartopu yöntemini kullanmış oldum. Çalışma içerisinde görüşmeleri kullanırken etik bazı değerler çerçevesinde görüşmecilerin gerçek isimleri değil temsili isimler kullanılmıştır. Bunu özellikle bazı görüşmeciler talep etmiştir.

Çalışma aynı zamanda ev içinde farklı konumlara sahip kadınların öznelliklerinin nasıl kurulduğunu anlamaya yönelik bir çalışmadır. Ev içerisinde evin hanımı evlatlıklardan farklı niteliklerde de olsa bir emek harcamaktadır ve hizmet sunmaktadır. Dolayısıyla aynı ev içerisinde farklı sınıfsal konumlarda duran kadınların kendi kimliklerini nasıl kurduklarını anlamak için hem evlatlıklarla hem de evlatlık büyüten kadınlarla görüşülmüştür. Aslında çalışmaya başlarken aynı aileden hem evlatlık, hem de evlatlık büyüten kadınlarla görüşme yapılması planlanmamış, birbirinden bağımsız ailelerdeki kişilerle görüşülme tasarlanmıştı. Çalışmanın ilerlemesiyle aslında çok da seçme şansımızın olmadığını gördük ve sadece ulaşabildiğimiz evlatlıklarla görüşmeler yaptık. Çünkü evlatlıklar görüşme yapmaktan kaçındılar ve görüşme taleplerini geri çevirdiler. Görüşme yapılan evlatlıklar da, evlatlık büyüten kişilerin kendi evlatlıklarıyla kurdukları bağlantılarla gerçekleşmiştir. Görüşmeyi reddeden evlatlıklarsa büyütüldükleri evlerden sorunlu ayrıldıklarını ve konuşmalarının hoş karşılanmayacağını belirttiler. Ya da evlatlıklarla bağlantı kurmasını istediğimiz kişiler, ulaşmaya çalıştığımız evlatlıkların bu görüşmeyle “durumlarının deşifre edileceğini” düşünecekleri için reddedeceklerini söyleyerek bağlantı bile kurmak istemediler.

Görüşme yapılan kişilerden Türkan Hanım 78 yaşında. Gençliğinden bu yana Muğla'nın politik hayatında aktif olarak yer alıyor. Şu anda da belediye meclis üyeliği yapıyor. Aynı zamanda birçok dernekte, çeşitli kadın kuruluşlarında aktif olarak yer almıştır ve hala aktif olarak yer almaktadır. Kendisi ilkokul mezunu. Aileden gelen büyük bir mal varlığı yok. Evlendikten sonra eşiyle birlikte çalışarak birikimlerini yapmışlar. Muğla'nın ticaret hayatında bilinen bir yere sahiplerdir. İş kadınlığı yapmamış, ama zaman zaman özellikle müşteri ilişkilerinde eşine yardım

ettiğini belirtmiştir. Görüşme yaptığımız evlatlıklardan Fatma Hanım, Türkan Hanım'ın büyüttüğü kızıdır.

Fatma Hanım 54 yaşında. Türkan Hanım'ın yanında büyüttüğü kızıdır. Fatma Hanım ilkokul mezunudur ve ev kadınıdır. Türkan Hanımla aynı apartmanda oturmaktadır.

Saadet Hanım 78 yaşındadır. Muğla'nın eşraf ailelerinden birinin kızıdır. Ev kadınıdır. Evlendikten sonra doktor olan eşinin mesleğinden dolayı uzun yıllar Paris'te yaşamıştır. Muğla'da çeşitli yardım kuruluşlarında aktif olarak çalışmıştır ve hala çalışmaktadır.

Zehra Hanım 71 yaşındadır. Saadet Hanım'ın annesinin büyüttüğü kızıdır. Zehra Hanım ev kadınıdır ve oğluyla birlikte yaşamaktadır.

Zeynep Hanım, 76 yaşında. Muğla'nın tanınan ailelerinden birine mensup. Aileden gelen büyük mal varlıkları söz konusu değil. Kendisi ev kadını. Eşi sarrafmış ve aynı zamanda müteahhitlik yapmış. Kendisi aktif olarak çeşitli yardım derneklerinde çalışmış ve hala çalışmaktadır.

Hafize Hanım 68 yaşındadır. Kız Enstitüsü mezunudur ve memurluk yapmıştır. Muğla'nın eşraf ailelerindedir. Muğla'da çeşitli kadın kuruluşlarında ve derneklerde aktif olarak çalışmaktadır.

Gaye Hanım 81 yaşındadır. Muğla'nın eşraf ailelerinden birine mensuptur. İlkokul mezunudur. Ev kadınıdır.

Hatice Hanım, 79 yaşındadır. Okula gitmemiştir. Ev kadınıdır. Muğla'nın eşraf ailelerinden birinde evlatlık olarak büyüyen eşiyle evlendikten sonra bir süre bu aileyle birlikte yaşamıştır.

Biray Hanım 65 yaşlarındadır. Kendisi hiç evlatlık büyütmemiş akrabaları ve yakın çevresinde evlatlık büyüten çok insan vardır. Annesi de bir çok evlatlık büyüttüğü için evlatlıklarla aynı evde büyümüştür. Eşi sigorta müdürlüğünden emeklidir ve şu anda Belediye Başkan yardımcılığı yapmaktadır.

Yapılan görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedildi; CD' lerde ses kaydı olarak saklandı ve görüşme çözümleri yapılarak görüşme metinleri arşivlendi.

5.2. Muğla'da Evlatlık Verme – Alma Geleneği

Gerek görüşmelerde gerek Şer'iyye sicillerinden elde edilen veriler doğrultusunda Muğla'daki üst orta ve üst sınıf ailelerde de ev içerisinde eve kan bağı ile bağlı olmayan hizmetli, gulam ve muayyenler yaşadığı görülmektedir. Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet dönemlerinde Muğla'daki ileri gelen ailelerin evlerinde evlatlıklar vardır. Çalışma kapsamında görüşülen aileler ve daha önce Muğla'da eşraf aileleri üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkarak (Durakbaşa, Özsan, Karadağ, 2008) bu pratiğin oldukça yaygın olduğunu ama günümüzde ise bu pratiğin yavaş yavaş terk edildiğini söyleyebiliriz.

Evlatlık geleneğinin köle kullanımının kaldırılmasından sonra geçiş döneminde yaygın bir pratik olarak kullanılmaya başlandığına daha önce değinmiştik. Cumhuriyet kurulduktan sonra da bu devam etmiştir. Ama aslında farklı farklı evlatlık kullanımına ilişkin formlar söz konusudur. Evde sadece ev hizmetinde çalıştırılmak için eve alınan kızlar Cumhuriyet kadınları tarafından daha farklı şekilde yetiştirilmeye başlanmıştır. Mesela Türkan Hanım 1931 doğumlu, Muğla'da CHP içinde aktif bir şekilde yer alan bir kadındır. Aynı zamanda Muğla'da kadınların kamusal alanda çok fazla görünmedikleri ve görünmelerinin de "ayıplandığı" bir dönemde ticaret hayatında da eşine yardımcı olmuştur. Türkan Hanım "kızını" ilk eve alma nedenini şu şekilde anlatmaktadır: "*Köyde biliyorsunuz çocuklar her türlü imkândan yoksun oluyorlar. Benim idealimde o zamanlar şöyle bir şey vardı, o zamanlar bu turizm okulunun olduğu yerde öğretmen okulu vardı. Bunu ben alıp, okutup köyüne bir öğretmen olarak göndermeyi hayal ederek*

getirdim. Çünkü gittim gördüm o köyü çok bakımsız, yol yok, iz yok. Ben bunu tembih etmişim arkadaşlara...” Cumhuriyet kızı olan Türkan Hanım aynı zamanda bu ideolojiyi oldukça benimsemiş ve bu ideoloji için uzun yıllardan bu yana çalışmaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet ideolojisinin taşıyıcısı olarak görülen bir öğretmen yetiştirmeyi de bu çerçevede bir “görev” olarak benimsemiş gözükmektedir. Özellikle bu kızı köyden seçmesi kuruluş ideolojisini kendi içerisinde pekiştirmektedir.

Görüşme yaptığımız kişilerin neredeyse hepsi eve evlatlık alma pratiğinin Muğla’da çok yaygın olduğunu söylemişlerdir. Biray Hanım şöyle anlatmaktadır, “...çok eskiden benim genç kızlığımda ücretli çalışan yoktu evlerde. Böyle alırdık kızları, yetiştirdik. Benim annem iki tane, 3 tane yetiştirdi. İki tanesi evlendi ayrıldı, bir tanesi de kocaya kaçtı.... Muğla’da her evde vardı bu kızlardan”

Evlatlık olarak evlere verilme yine ortak bir söylem altında kuruluyordu, Zehra Hanım “...6 yaşında geldim. Yani bilmiyorum şimdiki 6 yaşındaki çocuklar çok bilinçli, televizyonlar var radyolar var. Ben hiçbir şey bilmiyorum... Ne yapayım şimdi. Köyde bakamamışlar bana. Kardeşlerim tütün yapıyorlarmış tarlaya tokata gidiyorlarmış annem yatalak babam bakıyormuş. Bakamamışlar babam da ölmüş...”

Türkan Hanım, “9 yaş civarındaydı Fatma’yı aldığım zaman...Milas’ın Ören kasabası Kultak Köyü...köyelerine gittim şöyle bir dam, üstünde tavanı bile yok, şöyle bir ahşaptan dolap yüksekliğinde bir şey yapılmış, ocağın önünde de şu halı kadar bir döşeme var gerisi toprak. 6 çocuk, anne baba bir de babaanne var. Nasıl yaşıyordunuz Fatma dedim bunların bir kısmını kerevet yapmışlar hayvanların olduğu ahırda yatırmışlar. Yemek de yiyorsunuz ya affedersiniz çok bitli geldi yani.”

Fatma Hanımla yaptığımız görüşmede ise eve geliş hikayesini şu şekilde anlatmaktadır. “ Ben şimdi size asıl geliş şeyimi anlatayım. Aslında benim gelişim buraya değil, madem açık istiyosanız, yalan değil. Aslında benim gelişim buraya değil. Şimdi öldü ya bi göz doktoru vardı. Aslında ben oraya gelmişim daha doğrusu

babam getirmiş. Yalnız oraya geldiğim zaman ağızlarından kaçırmışlar, Manisa’da akrabaları varmış oraya göndereceklermiş. Babam bunu istememiş. Beni tekrar alıyo bi dolaşam gelem diye. Sonra bizim bir aile dostumuz vardı burada, aynı zamanda köye gelip gidiyor yerleri var bizim köyde. O da demiş ki “geriye götürmeye gerek yok. Onun yeri hazır burada” diye. Öylemesine geldim burada kaldım. Tabi ilk önceleri zor oldu. Olmadı dersem yalan. Tabi sonra alıştık.”

Biray Hanım, “...mesela çok çocuklu bir aile diyor ki ben buna bakamayacağım, ben bunu vermek istiyorum. İşte o zaman araştırıyorlar, şey ediyorlar, getiriyorlar. Siz de ona artık evlat gibi bakıyorsunuz, büyütüyorsunuz, okutuyorsunuz.” Biray Hanım en son annesinin büyüttüğü kızın eve geliş hikâyesini şöyle anlatmaktadır: “...Kocasından boşanmak istemiş kadın. Babamı bulmuş çarşıda. Babam da emekliydi özel idareden. Babam da biraz cüsseliydi, kelli fellyidi. Diyormuş ki babama, hâkim zannetmiş babamı “sen hâkim misin” demiş. Babam da “evet hâkimim ne var” demiş. “Ben kocamdan boşancam demiş. Yalnız benim 2-3 tane çocuğum var bir tanesi çok küçük ben ona bakamayacağım ben sana vereyim onu” demiş. Babam da “sen onu bana getir, ama kocandan boşanma”. O kız öylelikle geldi. Daha konuşmayı falan bilmiyordu bile... Abimlerin vardı o da küçük geldi, anneleri getirmiş 7 kardeşlermiş...küçük geliyordu kızlar. 4 yaşında, 5 yaşında öyle küçük geliyordu”.

Yapılan görüşmeler çerçevesinde evlatlık olarak eve “gelen”, “alınan” kızlar genellikle köylerden gelmişlerdir. Kentte yaşayan ya da o köyde yaşayan varlıklı ailelerin yanlarına kendi aileleri tarafından verilmişlerdir. Aileler tarafından kızların belirli bir ücret karşılığında mı eve verdikleri sorusu genellikle “para karşılığında verilmedi” şeklinde olsa da kimi zaman “bilmiyorum” diyerek cevapsız kalmıştır. Eve alınan kızların kendi ailelerinde başka kardeşleri de vardır. Mesela Zehra Hanım’ın diğer kız kardeşi de evlatlık olarak başka bir aileye verilmiştir, ama ağabeyleri ya da erkek kardeşleri verilmemiştir. Evdeki erkek çocuklardan ziyade kız çocukları evlatlık olarak verilmeyi tercih ediliyorlardı. Bu içinde bulunulan cinsiyetçi bir toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Kızların ev işlerine “yatkinliği” bu işlerde

çalışabileceği fikri ve erkeklerin “kendi başlarının çaresine bakabileceği” düşüncesi genellikle kızların evlatlık olarak verilme nedenleri arasındadır.

Yapılan görüşmelerde kızların çok küçük yaşlarda eve alındığı görülmüştür. 2 yaşında eve alınan kızlar da vardı. Kızların küçük yaşlarda evlere alınması tercih ediliyordu. Çünkü eğer kız ne kadar küçük yaşta gelirse “eğitilmesi” o kadar kolay oluyordu. Ayrıca kızların küçük yaşta eve alınmasının sebebi evdeki çocuklara “yoldaş”, “arkadaşlık” yapması gibi bir amaç da taşımaktadır. Mesela Biray Hanım abisi'nin küçük yaşta eve aldığı Meahat'tan şöyle bahsetmiştir: *“Şimdi Abimlerin vardı o da küçük geldi anneleri getirmiş 7 kardeşlermiş onlar da abimin çocukları çok küçüktü onlarla beraber büyüdü gitti. O da aynı biri kızamık olur ötekide olur, biri boğmaca olur öteki de olur, o zaman kadın vardı evde çocuklara bakan. Çocuklar büyüdükten sonra o artık onların ablası oldu, o 2- 3 yaş daha büyüktü onlara ablalık yaptı artık. Onlarla oynar okula gider gelir şey ederdi, evin işlerini de öğrendi abladan. Çok güzel yemekler yapardı, çok güzel pastalar yapardı. Bir misafir gelse dakkada sofralar hazırlanır, zevkliydi çok güze sofralar falan... iki oğlan çocuğuydu ama onlarla oynardı, o çocukları oyalardı. Mesela biz üç kişi onları bırakır, aşağıda annem oturuyordu aşağıya inerdik. Bilirsin ki o çocuklara bakıyor, gönül rahatlığıyla inersin. Böyle büyümüş olanlar da var.”*

Biray Hanım kendisi de aslında çocuklara “yoldaş” olması için eve bir kız çocuğu “almayı” istemiş, ama eşi buna karşı çıkmıştı. *“... İşte biz Aydın'dayken Yavuz dedim bir tane kız çocuğu bulalım da çocuklarla şey yapsın oyalansın baksın...katiyen dedi ben o sorumluluğu almam dedi. Ben onun hakkını ödeyemem sonra dedi. Bir de bu var. Hak ödeme işi var bir de. Ne kadar iyi baksanız, hoş tutsanız onda bir ayrıcalık oluyor tabi.”*

5.3. Ev İşinin Örgütlenmesi: Kadınlar Arası İş Bölümü

Davidoff'un belirttiği gibi ev kadınlığı birçok faaliyeti ve aynı zamanda tavrı kapsamaktadır (Davidoff, 2002: 143). Bu faaliyetler ve tavırlar ev kadınlarının sınıfsal konumlarına göre değişmektedir. Evdeki hizmetli kadınlar 'bedensel' işleri yaparken, 'evin hanımı' ise eve ilişkin daha zihinsel faaliyetlerle (evin dekorasyonu, aileyi bir araya getirmek, yemeklerin hazırlanması) ilgilenmektedir. Bora yuva işinin, kuşaklar boyunca ailenin tarihini, aynı zamanda toplumsal tarihi kurmayla ilgili bir şey olduğunu ve orta sınıf kadınlığının üretilmesinde önemli olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda ev işinin evdeki hizmetliye devredilmesinin önemli bir rolü olduğunu çünkü yuva işinin o şekilde sürdürülebilmesinin, "çalışan"ın ev işini yapmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Yani, 'orta, orta üst sınıf kadınların yuva işi anlayışlarının önemli bir bölümü, ev işinin devredilmesiyle mümkün hale gelebiliyor' (Bora; 2007: 85). Kadınların deneyimleri ne olursa olsun, ilk olarak "ev hanımı" olarak tasarlanmaları ve "ev hanımlığının" ideal bir durum olması her kadının öznelliğinin kurulmasında son derece önemli bir etken olmuştur (Bora 2005: 60). Yani kadınların kendi öznelliklerini kurmalarında "ev" ve "ev işi" oldukça önem kazanmaktadır.

Üst ve üst orta sınıf kadınlarının faaliyetleri daha çok statü faaliyetleridir. Mesela misafirleri "yemeğe almak". Ya da misafirler geldiği zaman ikram organizasyonunu yapmak. Saadet Hanım'ın evine görüşmeye gittiğimizde evde uzun yıllardan bu yana çalışan Şehnaz adında 70 yaşlarında bir Hanım vardı. Saadet Hanım bizimle görüşme yaparken Şehnaz Hanım ikramlarda bulunuyordu. Ama aslında ikramları organize eden Saadet Hanım'dı. Çünkü Şehnaz Hanımı zaman zaman yanına çağırıp kulağına mutfaktan tuzlu pastayı da getirmesini fısıldıyordu veya birer tane daha misafirlerin tabağına kek dilimlerinden koyması için kaş göz işaretleri yapıyordu. Bizden sonra başka misafirlerin geleceğini nazik bir şekilde dile getiren Saadet Hanım, görüşmenin ilerleyen saatlerinde fark ettirmeden saatine bakıyordu, çünkü aslında bizden sonra organize etmesi gereken başka misafirler gelecekti.

Eve gelen evlatlıkların yetiştirilmesi de genellikle evin hanımı tarafından üstlenilen bir faaliyettir. Saadet Hanım: *“Ev işlerinde çok iyi eğitiliyorlardı...kendimiz eğitiyorduk, evdeki kişiler büyük olarak kim yön verecekse veya ondan bir önceki evde büyüyen. Mesela bu Akyolda bahsettiğim Zehra’ yı İstanbul’da yetiştirmiş bir aşçımız vardı Hafize Teyze diye bu kadarcık bir kadın fakat bir cevher. Bu Zehra 18 yaşına kadar gramafon çaldı, oynadı falan Zehra hiçbir iş yapmadı, ama o teyze ayrıldı sonra bizden. Artık Zehra hiçbir iş yapamaz çünkü hiçbir şey yapmadı dedik. Meğer o almış teyzeden o yemekleri falan o kadar güzel öğrenmiş ki anında girdi mutfağa her şeyi bilmiş olarak yaptı. Yani böyle eğitimler aldılar çok güzel mutfak işleri, temizlik her şey falan dört dörtlük yetiştiriyorlardı...annem de ilgileniyordu, annem hiçbir iş yapmazdı, ama çok güzel yaptırmasını bilirdi. ”*

Zehra Hanım ev işlerini yapmaya 17-18 yaşlarında başladığını belirtmiştir. *“O 20 yaşında evlendi Ayşe dediğimiz. Ona da ev aldılar yukarıda Saburhane’nin üstündedir. Onun kızları da, torunları da şimdi öğretmen falan, çok iyiler, durumları. Ondan sonra, evlendikten sonra bu kadını aldılar aşçı dediğimiz. Dışarıdan gelip gidiyorlardı. Dışarıdan olmadığı zamanlar, yaşlandığı yapamadığı zaman, çıktığı zaman dışarıdan alıyorduk. Sonra da ben alıştım. Kendimiz niye yapmayalım diye yapıyorduk. Öğrendim.”*

Zehra Hanımın büyüdüğü evde aşçı bir kadın varmış ve bu kadın aslında yemek dışında temizlik işlerini de yaparmış. Ev çok büyük olduğu için badana yapılacağı zaman ya da buna benzer işler yapılacağı zaman o an evde yaşamayan ama daha önce bu evde büyüüp evlenmiş ama hala aileyle bağları süren evlatlıkların gelip yardım ettiğini söyledi.

Türkan Hanım ise “kızını” ev işlerine geç sokmuştu ve onu daha çok kendisi “eğitmişti”. *...16 yaşına kadar ben buna bir şey yaptırmadım. Sonra annem dedi ki kızım bu nasıl öğrenecek dedi. Gel kızım ben bulaşık yıkayayım sen çatalları kurula, çatal bıçak kurulamaya başladı. Bir gün baktım mutfak dolabının yanında aralıkta*

benim mutfak bezleri tıkmış. Açtım baktım burnu kanamış onlara silmiş atmış oraya. Sonra Fatma bak bunları böyle yapma burnun kanadığı zaman ben sana pamuk vereyim dedim, tuvalet kâğıtlarından alabilirdin, peçeteden de alabilirdin falan o geçti. Annem dedi bak Türkan dedi, ben buna bazı şeyleri öğreteceğim dedi, kabak kızartırken, biber kızartırken öğren. Şimdi çok güzel yemek yapar. Sonra ben el işlerine doğru yönlendirmeye başladım, bak Fatma ne yaparsan yap çeyizini ben çok şey alcam sana bunları yaparsan öyle olur falan. Kaneviçe işlerdi bi. Ama ne yaptı sonra okumayı gördü, gelen gazeteleri okudu ben Cumhuriyet, Milliyet falan alırdım. Sonra gazeteler resimlenmeye başladı o daha çok dikkatini çekti şimdi bir gidin yoklayın genel kültürü benden daha iyidir. Örgü verdim yapamadı. ...”

5.4. Aile Üyeleriyle Evlatlıklar Arasındaki İlişkiler

Duben Türkiye’de uzun yıllardan bu yana hem kırsal hem de kentsel alanlarda çekirdek aile oranının yüksek olmasına rağmen, geniş aile ve geniş akrabalık ilişkilerin tüm toplumsal sınıflar için önemli olduğunu vurgulamıştır. Kentleşme ve sanayileşmenin giderek artmasına rağmen akrabalık ilişkilerinin önemini koruduğunu ve modern Türkiye’nin toplumsal yapısının belirli yönlerinin akrabalık ilişkilerinin temelini oturduğunu belirtmektedir. Duben kentlerde akraba olmayanlar arasında akrabalık koduna (*kinship idiom*) göre yürütülen geniş bir toplumsal ilişkiler yelpazesi söz konusu olduğunu ve bu kodun büyük ölçüde gerçek akrabalık sistemine dayanılarak üretilen karşılıklı ilişkileri düzenlediğini ve bu kodun çeşitli öğelerinin henüz ayrıntılı olarak da araştırılmadığını belirtmektedir. Duben *Kent, Aile Tarih* adlı çalışmasında kentteki eski ailelerde aile ve akrabalığın son derece önemli olduğunu belirtmiştir (Duben; 2002). Daha önce Muğla’yı da ele alan *eşraf ailelerini* de kapsayan çalışmada eşraf aileler için bu akrabalık bağlarının son derece önemli olduğunu ve hatta evdeki yaşayan evlatlıklarla Duben’in akrabalık kodu dediği ve akrabalıktan kaynağını alan, üretilen ilişkilerin olduğu görülmüştür (Durakbaşa, Özsan, Karadağ; 2008)¹⁰

¹⁰ Yürütücülüğünü Prof. Dr. Ayşe Durakbaşa’nın yaptığı “Türkiye’de Taşra Burjuvazisinin Oluşum Sürecinde Yerel Eşrafın Rolü ve Taşra Kentlerinde Orta Sınıflar” adlı proje 2008’ de tamamlanmıştır.

Görüşülen evlatlıklardan Fatma Hanım da, Zehra Hanım da oğullarına “dede”lerinin isimlerini vermişlerdi. Zehra Hanım, “...yani ablama da çok düşkündü, bana da çok düşkündüm. İki tane kızım var derdi. Üstlerine geçik değilim ama o beni çok severdi, ben de onları çok severdim. Her şey karşılıklı.” Ayrıca Zehra Hanım oğlunun ismini neden Ahmet koyduklarını şu şekilde anlatmıştır: “Oğlumun ismi de Ahmet. Çocuğum yok başka ismimi taşıyacak diye kendi adını koydu. Ben şey yapamadım yani sezeryanla oldu. Ayıldıktan sonra oğlunuz oldu dedi, o zaman bakınmaklar (sezeryan) yok, oğlum oldu dedi ben dedi Ahmet koycam dedi. Çünkü babamın adı da Ahmetti.”

Hitap biçimleri de aile bağları ve evin hanımıyla ilişkileri ile ilgili ipuçları vermektedir. Genelde evlatlıklar kendisini büyüten evin hanımına anne diye hitap etmektedirler. Evin çocuklarına da abla, ya da ağabey diye hitap ediyorlar. Ama yaşı ailenin çocuklarından büyükse isimleri ile hitap etmektedirler. Evlatlıkların çocukları evin hanımına ve beyine anneanne veya dede diye hitap ediyorlar. Gaye Hanım: “...anne, baba, abla... bana anne der, Hasan Amcana baba der. Öbürleri de bana abla der, ağabey derler, babama anneme anne baba derler. Muğla’da hanım billa dedirirler. Bizde katiyen öyle şey olmaz. Anne baba derler. Annecim, babacım biz böyle bu şekilde. Bir giydiğini bir daha giymez. Evin kızı. Ben kendi kızıma bile keydirmem fevkelade evin kızı gibi büyüttük.”

Türkan hanımı randevu almak için aradığımda telefonu açan kişi “annem evde yok buyurun ben kızıyım” demişti. Eve büyütmek için aldığı Fatma, kendisini “kızıyım” diye tanıtmayı tercih ediyordu. “...şimdi burada konuşmayı ben onun için istedim. Bir kere benim Şah’tan(Muğla’nın yerel bir Televizyon kanalı) ile konuşmamı istediler de o gün hiç yanımdan ayrılmadı. Şimdi bu konu açılınca üzülür diye. Kaç çocuğunuz var diye sordular ben de iki dedim, ağzımdan çıkıvermiş bulundu. O da bozuldu..”. Fatma Hanım evlendikten sonra başka bir eve kiracı olarak girmiştir. Ama “baba”sı öldükten sonra “annesini” Yalnız bırakmak istememiş ve geri dönmüştür: Türkan Hanım şu şekilde anlatmaktadır: “Şimdi beni bekleyecek Onur’un yanında Güllü vardı Yalçın ölünce. Hayır anne dedi ben beklerim. Kızım

kocan var, iki çocuğun var sen beni bekleyemezsin Güllü gelmeyecek ben bekleyeceğim der. Şimdi beraber yatarız biz.”

Evin hanımı yukarıda da görüldüğü gibi, daha çok evin organizasyon işleriyle ilgilenmektedir. Eve gelen kızların yaşları hakkında ortalama bir şey söylemek zor. Çünkü 1, 1.5 yaşında gelen kızlar da var 9-10 yaşlarında gelen kızlar da var. Eğer evde başka evlatlıklar varsa yeni gelen evlatlıkla usta-çırak ilişkisi çerçevesinde bir ilişki kurularak ev işleri öğretilmektedir. Ama evin hanımı da eğer evde başka bu işi öğretecek kimse yoksa kızlara nasıl ev kadını olacağı öğretilir. Genellikle eve gelen evlatlıklar belli bir yaşa gelince evlendirilir. Dolayısıyla belki de aslında tam ev işlerinde verimli olacağı zaman evlendirilir. Peki o zaman bu kızlar neden çeyizleriyle birlikte evlendirilir? Ve gideceği bile bile neden bu kadar ev işi öğretmek önemli olabilir? Aslında kızların evlendirilmesi o evle ilişkisinin tamamen biteceği anlamına gelmemektedir. Daha öncelerde değindiğimiz gibi evlatlıklar artık yaşlandıkları zaman bile ailelerle ilişkileri kesilmemektedir. Ayrıca Özbay'ın da belirttiği gibi evlendirmek ve çeyiz vaadi aslında aileden biri olmanın önemli bir koşuluydu. Evlatlıklar evlendikleri zaman ise büyüdükleri evdeki öğrendikleri ev kadınlığı üzerinden kendi kimliklerini inşa ediyorlar ve bu aynı zamanda büyüdüğü ev içinde önemli oluyor. Çünkü aynı zamanda o evin de temsilcisi haline geliyor. Zehra Hanım *“Evlendik ertesi gün el öpmeye gidiliyor ya, anne dedi çok güzel öğretmişsiniz, çok güzel eşim oldu dedi. İlkten öyle bir şey görmemiş. Teşekkür ederim diye onlara teşekkür etti. Ne bileyim çok bilgili, çok görgülü değilim ama işte yaşayıp gidiyoruz...Ben şimdi orada büyüdüğümünden sındayı hiç duymamışım. Bu kelimeler yoktur oralarda. Sında ne? Makas. Birisi dedi ki bir gün annem elbise diktiriyor kızım dedi o sındayı aliver dedi. Bağlamacıların bu doktor vardır geçen gün öldü ya. Onun bir yengesi vardı o meşhur terziydi. Annemler de ona diktiriyorlardı beni de götürüyorlardı. Düğün vardı beni de götürdüler genç kız olukgelirin böyle. 18 yaşlarında vardım. Kızım dedi sındayı aliver dedi. Şöyle bi bakındım o vakte kadar sında nedir hiç duymadım. Teyze dedim sında ne? Sen dedi koca kız olmuştun sında ne bilimamın dedi. Bilmiyorum ben dedim. Makas önünde dedi. Sen dedim makas aliver desene bana dedim. Ben ne bileyim sındayı hiç duymadım dedim. Bir de başka bir yerde o neydi hatırlamıyorum, onu da hiç*

duymamışım. Abuuu dediler kız bişi bildiği yok. Eyi yerde büyümüş eyi annesi babası ama heç bişi bildiği yok dedi. Benim kızım dedi her yeşi bilir dedi annem.”

Çalışmanın sınırları itibariyle sadece kadın evlatlıklarla yapılan görüşmeler ele alınmıştır, ama aslında erkek çocuklarının da ailelere evlatlık olarak verilesi söz konusudur. Erkekler bu ailelerde daha çok kâhya olarak çalışmaktadırlar. Yusuf Bey bir aileye 4 yaşında evlatlık olarak verilmişti, ailenin ev işleri hariç neredeyse her işini yaparmış. Çiftçilik, tütüncülük gibi. Eşinin adı da Hatice. Hatice Hanım ben eve gittiğimde başka bir kız vardı büyütme diyor. Bütün yemekleri falan o yapardı, daha sonra üstüne almış dediler... Nedenini anlatmadılar ama çok kırdıkları bir şeyler yüzünden o evden çeyizlerini bile almadan gitmişlerdi. Tek dediği şey “*el kapısı çekilmiyor*”. Ayşe Hanım bir sene nişanlı kalmış ve bu süre zarfında evin hanımı olan Hafize Hanım ona ev kadınlığını öğretmek için yanına almıştır. “*köylü çocuğu bu dedi Hafize anam bir şey bilmez bu öğrensin diye göndermedi. Nakış dikiş öğrendim, kaneviçe öğrendim, kursa gittim. Öyle yanları vardı.*”

5.5. Aile Bağları: Evlatlık ve Emektarlık

Küçük yaşlarda eve alınan kızlarla eğer sadakat üzerinden bir anlaşmazlık olmamışsa, evlenmişlerse bile karşılıklı ilişkiler uzun yıllar sürmektedir. Açıkça söylenmese de cariyeler ve evlatlıklar evin kızı değillerdir ama aileden birileridir. Kamusal alanın gelişmediği kapitalizm öncesinde onları evden göndermek, İslam yasalarına uyan toplumlarda kadınlara “boş ol” demekten de daha zordur. Çoğu geçmişleriyle bağlarını koparmış olan bu kadınlara “git” derken bir yer –ev- bulunması gerekir. Oysa örneğin bu hizmetçi, daha farklı bir yerdedir Özbay’ın belirttiği gibi el kızı/evin kızı ikileminin içinde pek sokulmaz. O düpedüz eldir. “Aileden” sayılmaz. Evden ayrılır ve ilişkileri biter (Özbay, 2002: 20).

Yapılan görüşmelerde evlatlıkların büyüdükları aileyle ilişkilerinin sürdüğü sıkça vurgulanmıştır. Meral Hanım, “*...Sürüyor tabi sürmez mi, ama aileden kimse*

yok. Eskiden böyle evlatlıklara tarla verilirdi, tarla çok. Hem babaannemgilinkine, hem anneannemgilinkine evlenirken tarlayla gittiler”.

Antalya’dan Ayşe Feyzoğlu¹¹ “...bir yandan o çocuk büyüyor, bir yandan geleceği de sağlanıyor. Çeyizi yapılıyor, evlendiriliyor ve sonra aileyle beraber aileyle beraber devam ediyor. Bizim Hatçe Abla, halamın yanında büyüyen Hatçe Abla 70’i geçti Hatçe Abla. Hatçe Abla evlendi, çocukları oldu, torunları var ama bizim hala hatçe ablamız yani. Ne zaman bayram, seyran her an gelip gidilir yani o ailenin bir ferdi olarak devam ediyor.

Saadet Hanım *ben o Düğerek’teki arsa açılırsa ona da bir arsa vereceğim oradan annemin arzusuymdu bu çünkü. Orada bir ev yapsınlar güzel bir arsa vermeyi planlıyorum...yani hala biz onunla ilgilimiz. Bir şeyimiz olsa koşar gelir candan. Zehra misafirim gelecek desem gelir yardım eder Şehnaza, her şeyimizi halleder.*

Fatma Hanım da, Zehra Hanım da hala ailelerle ilişkilerini sürdürmektedirler. Ama tam tersi örnekler de karşımıza çıkmıştır ve anlatılmıştır. Mesela görüşme talebini reddeden evlatlıkların çoğu kendilerini “büyüten” ailelerle görüşmemekteydiler ve bir “kırgınlık” söz konusuydu. Zehra Hanım evlendikten sonra “ailesinin” ona verdiği evde oturmuştur, ama “annesinin” rahatsızlandığı dönemde eşiyle birlikte “annesinin”ne bakmak için bir müddet tekrar büyüdüğü evde yaşamıştır. Çünkü “annesinin” kendisine ancak “Zehra’nın iyi bakacağını” söyleyerek onu yanında istemiştir. Fatma Hanım ise “babası” vefat ettikten sonra ısrarla “annesinin”nin yanında olmak istemiş eşi ve çocuklarıyla annesinin apartmanına taşınmıştır. “Abla”sı ve ağabey”sinin çocuklarını büyütmekte “yardımcı” olmuştur. *“Bazen takılıyorum şimdi bu Hakan Abininkini de büyütüyorum. Geçenlerde takıldı. Ayşe Teyze bu kaçınıcı dedi (Türkan Hanım’ın büyük torunu). Oğlum evlenin dedim sizinkilerini de büyütüyim ondan sonra kendiminkilere bişi diyemem dedim. Annenizi*

¹¹ 2008 Temmuz ayında başlayan, benim de bursiyer olarak çalışma imkânı bulduğum “Türkiye’de Ev İşinin Sosyal Tarihine Bir Bakış: Ev Hanımları, Kadın Akralar, Hizmetçiler, Evlatlıklar” adlı 108 K 070 nolu Tübitak projesi kapsamında farklı illerde de görüşmeler yapılmaktadır. Feyzoğlu ile yapılan görüşme Antalya’da yapılan görüşmelerden bir tanesidir. Farklı illerden benzer örnekler olduğunu göstermek için bu örneklere zaman zaman tez içerisinde yer verilmiştir.

büyüttüm oğlum, dayınızı büyüttüm, sizi de büyüttüm dedim şimdi evlenin çocuğunu da büyüteyim dedim ondan sonra emekli oluyom gari dedim. Bazen takılıyorum ben emekli oluyorum gari dedim. Çocuk mocuk yok diyom. Sevmesem milyar verseler gene de bakmam. Bu ufak da çok kıpırdadı.” Fatma Hanım da “Ayşe olmasaydı burada Nazan’ın çocuk bakması çok zordu. Ele teslim edilecek bir çocuk değil. Kadın var ama ele teslim edilecek çocuk değil.”

Evlatlıkların aileden olmalarını meşrulaştıran en önemli unsur evlendirme ve çeyizlendirmeleri vaadidir. Ayrıca kaçıp gitmediklerinde, evlendirilmeseler bile ya da kendileri evlenmek istemezlerse, ömürleri boyunca aile ile oturmaya hak kazanırlar (Özbay, 2002: 21). Hiç evlenmemiş ve ömürleri boyunca o ailenin içerisinde yaşamış olan evlatlıklar yaşlandıkları zaman o aile içerisinde çok daha farklı bir konuma gelmektedir. Hatta zaman zaman ailenin en saygın üyelerinden biri olduğu da anlatılar arasında vardır. Biray Hanım kendi akrabalarında tanıklık ettiği emektarları hatırlamaktadır: *“annemin işte bir yengesi vardı onların emektarları vardı. Ben onu çok iyi bilirim. Onun ayrı bir odası varı, odasına kimseyi sokmazdı. Azıcık titiz, huysuzdu. Canı isterse iş yapardı, canı istemezse iş yapmazdı. Bazı şeyler ona sorulur onun onayı olmayınca olmazdı yani. Vardı böyle birkaç tane ailede. Bir tane vardı Irazdı adı. Iraz Ana denirdi ona....Hiç evlenmemiş oluyor onlar. Evlenmemiş oluyorlar, ama evin hanımından daha çok böyle tafralı mafralı hani böyle, eğer ona bir şey danışılmazsa küser, konuşmaz öyle şeyleri olur onların. Her şey danışılacak yani, ben çocukluğumda hatırlıyorum ona danışmadıktan sonra yaparsanız bitti, küser. İlk önce ona danışacaksınız, çocuklar gidecek ona hürmet edecek yani böyle vardı.”* Bu saygınlık cinsellik üzerinden ve yaş üzerinden gerçekleşmektedir. Çünkü evdeki evlatlığın yaşlanmasıyla artık ailenin “koruması” gereken üretken bir kadın bedeni ortada yoktur. Korunması gereken değil, koruması gereken bir konumdadır artık. Yaş aynı zamanda tecrübeyi beraberinde getirmektedir. Küçük yaşlarda eve gelen genç kadın o aile bireyleriyle geçmiş bir ortak tarihi farklı tecrübelerle de olsa paylaşmıştır. Çocukları büyütülmüştür, belki torunları bile büyütülmüştür. Evde anne dediği evin hanımının vefat etmesi bazen bu konumu daha da pekiştirmektedir. Çünkü ailenin “asıl üyeleri” çoğu zaman “annemin emaneti” diye bahsettikleri emektarları saygıyla “taşımaktadırlar”. Saadet

Hanım ise annesinin büyüttüğü Zehra Hanım'la hala ilişkilerinin sürdüğünü belirtirken şunu eklemektedir: “...Ben o Düğerek'teki arsa açılırsa ona da bir arsa vercem oradan. Annemin arzusuydu bu çünkü...”

Evlatlıkların kendi aileleriyle görüşmelerine çoğu zaman izin verilmiştir, ama tabi ki tersi anlatılar da anlatılmıştır ve karşılaşılmıştır. Mesela Hatice Hanım, eşinin kendi ailesiyle hiç görüştürülmediğini anlatmıştır. Fatma Hanım ise “Yani ben geldim öyle bir yabancılık gibi değil, buradaki kardeşlerimle de şeyimiz yok. Kardeşiz yani. Aile olduk biz burada. Ne köydekilerden koptum ne de buradakilerden dediğim gibi işte arada bi gidersem teyzemin kızı vardı burada Sevil onunla”.

Zehra Hanım “kendi ailesiyle” olan ilişkisini şu şekilde anlattı: “Görüştim. Onlar gelir giderler ben de giderim. Evvelisi gün hadi dediler, onun hanımı börek yapıyorum hala gel dediler. Gittik. Onlar da onlara gelirler. Biz de onlara gideriz. Haşır neşiriz öyle”.

5.6. Sadık Kızlar, Vefalı Kızlar

Sadakat aileye uzun yıllar bağlı kalmak, “namus” ve ekonomik değerlerle tanımlanmaktadır. Türkan hanım: “...Çok dürüst, çok sadık. Kasanın anahtarı elindedir. Daha bir gün beş kuruş ziyan ettiğini bilmem. Şimdi Pazar günü bazen gidemem ben anne şu kadar arttı der. Ben senden hesap sormuyorum derim. Çok sadık çıktı...ondan sonra annesi rahmetli bu daha evlenmeyecek mi? Sanki öyle bir hava yarattılar ki sanki ben kullanmak için evlendirmek istemiyorum. Bu da kızım böyle altta o zaman işyeri bitişik 10 tane ameleye çay götürüyor birinle hani hiç bir şeyi olmadı çok da dürüst büyüdü yani. Hiçbir ilişkisi olmadı.”

Evlatlıkların evlendikten sonra da büyüdüğü aileyle ilişkisini kesmemiş olması onların çok vefalı olarak anlatılması için yeterliydi. Edebiyatta köle ve evlatlıkların aileden biri olarak sayıldıklarına ilişkin daha çok sayıda yorum vardır: onlar kimi zaman aile üyelerinin sırdaşı, arkadaşı olurlar; hastalanan, yaşlananlara

evin kızından daha büyük bir sadakatle bakarlar. Karşılığında da aynı sadakati görürler (Özbay, 2002).

5.7. Modern ev kadını destekçisi

Modern ev kadını hem kamusal alanda var olacak, hem de “evinin işlerini” hiç aksatmadan düzenli olarak yapacaktı. Bu Cumhuriyet ideolojisinin kadınlardan beklentileri arasındadır. Görüşme yaptığımız, evlatlık büyüten üst-orta sınıf ve orta sınıf kadınların hepsi kamusal alanda ücretli bir işte çalışmamışlardır. Bir tanesi hariç diğerleri çeşitli derneklerde çalışmaktadırlar. Yardımseverler Derneği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, çeşitli kadın derneklerinde aktif olarak çalışmaktadırlar. Dernekler ve çeşitli yardım faaliyetleriyle kamusal alanda yer alan kadınlar aynı zamanda modern yaşantının gerektirdiği birçok ev içi faaliyeti de yerine getirmek durumundadır. Ev davetleri, kabul günleri bunlardan bir kaçıdır. Hem kamusal alanda var olmak hem de ev işlerini bir arada yürütmek görüştüğümüz kişiler için çok zor olmamıştır. Çünkü onların evlerinde çocuklarına “yoldaş” olacak, “kendi kızları gibi” yardımcı olacak evlatlıkları vardı. Evde evlatlık bulunması bir statü, seçkinlik göstergesidir. Aynı zamanda bazı üst-orta ve orta sınıf kadınların “kız yetiştirme” gibi bir misyon üstlendiklerini de gördük. Eve aldıkları kızları ne kadar modern yetiştirirlerse evin hanımlarının prestiji de o kadar pekişecektir. Eve gelen kızların isimlerini değiştirmek Özbay’a göre eve gelen kızların geçmişle bağlantılarını kesmeyle, kimlikleriyle ilgili bir durumdur (Özbay, 2002).

Hem evlatlıklarla yapılan görüşmelerde, hem de evlatlık büyütenlerle yapılan görüşmelerde eşitlik söylemi çok hâkim bir söylemdi. O “bizden biri” diye anlatılan evlatlıkların kimlerle evlendikleri üzerinde verilen cevaplardan anlaşılıyor ki aslında ailelerin kendi sınıfsal statülerinden çok farklı sınıfsal konuma ait kişilerle evlenmemişler. Bazı çok uç örneklere de rastladık. Mesela Gaye Hanım’ın annesinin büyüttüğü en son üç tane kızdan biri doktorla, biri astsubayla, biri de seramik fabrikasının müdürüyle evlenmişlerdi.

Saadet Hanım, “bir tanesi anneannemin evlendirdiği ziraat bankacısının odacısı vardı laz bir çocuğu çok iyi bir çocuğu nur içinde yatsın onunla evlendi üç kızı oldu. Bizim hala onlarla, çocuklarla irtibatımız devam ediyor hiçbir zaman kopmadık. Bir kısmını çiftçiyle evlendirdik. Benim iki tane büyüttüğüm kızım vardı pek rahat oturmadı. 18 yaşında sipariş bir koca bulduk, dayımın tütün amelelerinden biriydi onunla evlendirdik. İki tane oğlu oldu, ama rahat durmadı, komşuyla anlaşta bir gecenin içinde kayboldular...bir tane daha büyüttük o da hayırlı çıkmadı. O da şimdi şeyde Emecikte oturuyor kendi köyü. Ama hepsini evlendirdik....Şimdi hala benimle beraber büyüyen bir kızımız var Akyol’da babam ona ev almıştı. Biraz geç evlendi o beğenmedi isteyenleri falan 40 yaşlarında evlendi. Onun için babam hem o evi aldı, hem 20 tane bilezik verdi, 20 tane altınıyla beraber evin içini de döşedi içgüveysi bir damat aldık...”

Zehra Hanım ise kendinin uzun yıllar evlenmek istemediğini anlatmıştır: “...Beni çok isteyenler oldu. Öğretmenler istedi, subaylar istedi, çarşıdan esnaf istedi. Ben dükkânda duruyordum, dükkâna gelip gidiyordum oradan görmüşler ama istemedim”.

Biray Hanım ise ağabeyinin evlendirdiği kızın evlilik hikayesini şöyle anlatmıştır: “...kocası iyi çıkmadı. Şimdi diyorum ya sen burada büyüyorsun işte evlendirmezler, iyi birine vermezler bilmem ne bunlar böyle bir şey çıktı mı evlenmek istiyorlar. Çıktı birkaç talibi çıktı kendisi reddetti. Ondan sonra bu çocuk çıktı benzin istasyonunda lastik mastik bişeyler yapıyordu. Bunu istiyorum dedi. O zaman çocuğun işi vardı, başını sokacak evi vardı iyiydi. Evlendirdi, fakat çocuk işten çıktı, üst üste de çocukları oldu. Tabi o aileye üzüntü oldu. Abimler bakıyorlar şey ediyorlar ama. Şimdi kocası da bir işe girdi. Tabi o evde yetiştiği şekilde, evde gördüğü şeyleri bulamadı. Mutsuz oldu...”

Biray Hanım “....Ne kadar kendi evladın gibi tutayım da deseniz mutlaka bir ayrıcalık oluyor yani.” “Evin kızı” olan evlatlıkların kimlerle evlendirildiği ya da evlendiği, hukuki olarak mirastan pay alıp almadığı söz konusu olunca aslında ne kadar “evin kızı” olup olmadığı tartışma konusu oluyor. Görüşmelerde evlatlıklara

çeyiz olarak arazi, apartman dairesi gibi yerler verildiği söyleniyor, ama aslında ailenin mirasına hukuksal olarak ortak olamadıklarını da sorularımız karşılığında öğrenebiliyorduk.

Eve gelen kızların isimlerinin değiştirilmesi Özbay'ın da dediği gibi evlatlıkların geçmişle bağlantılarını kesmek olsa da aslında sınıfsal bir anlamı olduğu da söylenebilir. Çünkü köyden, kente, “modern bir aileye” “alınan” kız ilk olarak ismiyle ayak uydurmaya başlar.

5.8. Büyüyen Küçük Kızlar: Yaşam Güzergâhları

Evlatlıklar evlenmediği zaman o ailenin içerisinde ömür boyu yaşayabiliyorlar. Daha önce de bahsedildiği gibi artık o ailenin emektarı oluyorlar. Eğer kızların kocaya kaçıp gitme gibi bir durum yoksa ya da evden çeşitli problemler yaşamayarak ayrılmadıysa ömür boyu karşılıklı ilişkileri sürmektedir. Mesela anlatılardan bir tanesinde evlendikten sonra kocası büyüttüğü aileyle görüşmesini istememiş. Ama genelde anne dediği evin hanımı vefat etse bile onun çocuklarıyla, torunlarıyla genellikle karşılıklı ilişkilerini sürdürüyorlar. Üst orta sınıf- orta sınıf ailelerde yetişen kızlar bu aileler sayesinde sınıf atlama şansını yükseltiyorlar. Yetiştikleri evlerdeki bir yaşam sürmek isteyen kızlar eş seçmekte zorlanıyorlar ve genelde arzu ettikleri yaşam tarzlarına ulaşamıyorlar. Ama istisna örnekler de karşımıza çıkıyor mesela Gaye Hanım, “...annem böyle arardı kızım 18 yaşına girdi, aman iyi bir ailenin oğluna verelim evlendirelim diye evlendirmeyi düşünürdü hani evde hizmet yaptırmayı değil de onlara yuva kurayım diye onları arardı. Neyse birini bi astsubayla evlendirdik biz ismi Semihaydı. İzmir’de oturuyor kocası sizlere ömür vefat etti. Onun üç çocuğu var. Ondan sonra biri bir doktorla evli, bir kızımız gene Eskişehir’de orada Seramik Fabrikasının müdürüyle evlendi. Bir oğlu var matbaası var şeyde. Çok iyi durumları. Babam onlara yardım etti. İzmir’den arsa aldılar, ev yaptılar. Öbür bir kızımız daha vardı”.

Evlatlıklar büyüdükleri ailelerin sınıfsal konumlarından zaman zaman yararlanma imkânını bulabiliyorlar. Sosyal sermayeleri içinde büyüdükleri ailelerin

ilişki ağları, ahbablık ilişkileri sayesinde oldukça kuvvetli oluyor. Mesela hastalık durumları anlatılarda dikkat çeken bir konuydu. Biray Hanım: *“şimdi biraz hasta. Guatr şeyi çıkmış. Daha önce para sıkıntıları vardı abim ona çok ısrar etti gitceksin, gerisi bana ait falan diye. Ocağın ortasında guatr ameliyatı olacak...”*

Zehra Hanım, *“...yani benim bel kaymam var, ayağım ameliyatlı. Fulya ablamın kızı yaptırdı İzmir’de. Belimden ameliyat yaptırılum dediler o zaman istemedim”.*

Saadet Hanım, *“...yazık işte o da hasta, kızım götürdü ameliyatını yaptırdı, diz kapağı değişti, ama hala daha biz onun her şeyiyle çok ilgilimiz.”*

Gaye Hanım *“...biz ama ameliyat geçirdiğinde özel odalarda hatta birinde birisi yatıyormuş Hasan yalvardı bu hani koğuştta yatmasın aman çok ayıp olur nolur bir gün evvel çıkında biz özel odada yatırılum. Böyle ihtimam gösterdik. Ona rağmen sonra duyduğuma göre 12-13 kişilik koğuştta doğurmuş. Ben çok üzüldüm. Bize haber vermediler. O şekilde bizimle aramız açıldı. Hala gelmiyorlar, görüşmüyoruz.”*

5.9. Evlatlık Kurumuna İlişkin Tepkiler: Gerilimler, İç Çatışmalar

Hemen hemen her görüşmede evlatlık geleneğinin eskiden çok yaygın olduğunu, gerek evlatlıklarla yapılan görüşmelerde gerekse evlatlıklarla yaşamış, evlatlık almış kişiler bu pratiğin yaygın olduğunu hemen hemen her evde olduğunu söylemişlerdir. Ama görüşmelerde asıl vurgulanan konulardan diğeri “diğer evlerde” evlatlıklara yapılan kötü muamelelerdi. Zaten bu müesseseyi onaylamayanlar bu kötü muameleler yüzünden bu geleneğin bir yandan çok ilkel bir gelenek olduğunu vurgulamıştı. Hafize Hanım *“...kapı kızı derlerdi, sadece evde çalışırlar, hatta mutfaktan çıkmazlardı, sofraya oturmazlar, kılık kıyafetleri, elbiseleri çok temiz değildir, çünkü giymedikleri eski kıyafetleri verirler, evin hanımı o gün ne yapacaksa söyler onu yaparlar. Gelen kapı kızına evde başka kapı kızı yoksa işleri evin hanımı öğretir karın tokluğuna çalışıyorlar”.*

Zeynep Hanım, “birçok kişiler vardı Muğla’da zengin aile derken iyi bir birey olarak tanınmıştır Muğla’da ayağı çorapsız, ayakları şişmiştir suyun içinde temizlik yapmaktan...bu çocuk yapmak değil işte, olmaz.”

Görüştiğim evlatlıklardan Zehra Hanım da bu kötü muameleyle ilgili şunları söylemiştir: “Ben iyi aileye düştüm yani bu Abide Hanım gibi şöyleydi böyleydi döverdi hapsederdi. Bizim karşımızda bir ev var hani Zihni Derin mi deniyor oraya? Ablamın karşısında yapılan yere. Orada İlhamiler diye birsi vardı yaşlı bir kadın kız öldü yani yaşlandı çok 70- 80 yaşında bizim çocukluğumuzda bile yaşlıydı. Onlarda da kaç tane kız büyüdü tarhanaları bulgurları ayrı oluyor derdi. Onun yiyeceği tarhana, bulgur nedir yani? Yaz buydeysinden (Buğdayından) yapıyormuş ayrıca kuruyup yoğruluyormuş onlara altındaki yanan ateşle zaten şey olur senin yediğinden o da yese ne oluyor? Ben öyle bir şey görmedim... Yalınayaktı, yani ne bileyim Şükrü Bey yapma dese de yapıyordu. Yani biz çocukluğumuzda ben görüyordum yani. Gözümle görüyorum, aynı mahalledeyiz çünkü. Lastik ayakkabılar vardı, onlardan yani yurtık pırtık üstü başı çeket yok falan felan öyle bir şeydi”.

Feyzoğlu, Kız Enstitüsü mezunu bir öğretmendir. Türkan Hanımla benzer ekonomik ve sınıfsal sermayelere sahip olan Feyzoğlu’nun kızı ise annesini ve evlatlık kurumunu şu şekilde anlatmaktadır: “annem bir cumhuriyet kızı, çok severek çocuklarını doğurdu, büyüttü, idealistti, inançlıydı, güçlüydü, Türkiye’nin ilerisi için ne yapabilirim diye çırpınan bir kuşaktı onlar o yüzden yeni bir ışıktı annem. Annem ve annemin temsil ettiği kuşak....Evlatlık müessesesi annemin evinde yoktu, asla annem böyle bir şeye izin vermedi. Ama tabi her zaman bize yardımcı olacak, ücreti ödenerek karşılanmış evde yardımcı insanlar hep vardı. Ama büyük, öyle çocuk hiçbir zaman... yani evlatlık müessesesi zaten anlayışına ters olduğu için bizim eve girmedi. Annemin evine girmedi, ama benim babaannemin ve halamın evlerinde geleneksel olarak o müessese aynısıyla işliyordu ve 3-5 tanesi bir arada işliyordu...bizim evde karın tokluğuna çalıştırılmak üzere gelmiş evlatlıklar yoktu”

Zeynep Hanım, “...evde hastalarım varken, bakılabilirken evde iki kadınla idare ettim. Çünkü 28 sene hasta baktım. Annem, babam, kayınvalidem, nedem(ne yapayım) derken...bunlar bakılırken yardımcı aldım. Öyle boğaz tokluğuna bir insan

büyütmem. Elin çocuğunu alıp büyütürsen onun ekmeğini alıp eline vermen lazım. İstifade edemezsin. Ben maaşlı insan aldım o yüzden. Birisinin kaderiyle oynayıp evde iş yapmaya mahkum edemezsin...kesinlikle eğer bir çocuğu büyütebileceksen, imkanın varsa adam gibi kişiliğini verip, eline mesleğini vereceksin. Hizmetçi olarak kız büyütmeye ben kız büyütmeye demiyorum, hatta insanlık demiyorum”

Hafize Hanım “*tam bir sömürü düzeni...şu anda Muğla’da yok gibi geliyor*” derken, Saadet Hanım “*Semra Hanım yine valinin eşi bu Muğla’nın bu usulüne bayılıyorum dedi, bir kız çocuğunu alıyorlar, onu eğitiyorlar, büyütüyorlar ve kendi evlatları gibi evlendiriyorlar bir çoğu onların evini de veriyor. Bizde de hakikaten bu böyle bir gelenek. Benim anne babam zamanında 3-4 tane kız evlendirdi hepsinin evleri yapıldı....eskiden böyle evlerde kızlar, kadınlar aylıkla çalıştırılmazdı bir boğaz tokluğuna çalışırlar ama vicdan sahibi olan büyükler atalar onları kendi evlatları gibi hem evlilik masraflarını hem de evlerini kurarlardı. Bizim pek çok annem, babaannem, anneannem zamanından 3-4 tane evlenmiş kızlarımız ve onların torunlarıyla biz hala haşır neşiriz. onlar öldüler bir kısmı....”.*

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi görüşülen kişiler arasında evlatlık kurumunu bir sömürü düzeni, ilkel bir uygulama olarak görenler olduğu gibi, bu kurumun çok özel, işlevsel ve yok olmakta olan “güzel geleneklerimizden” biri olarak tanımlayanlar da oldu. Yakın tarihlere kadar evlatlık kurumunun Muğla’da kullanılıyor olması aynı zamanda Muğla’da çok büyük bir burjuvazinin olmadığını bize gösteriyor. Ucuz emek formu açısından düşünüldüğü zaman evlatlık kurumunun, emeğin satın alınmasından daha çok tercih edilir bir emek formu olduğu söylenebilir. Evlatlık kurumu, satın alınmayan ev içi emeği meşrulaştırmaktadır aslında.

Evlatlık kurumuna nasıl bakıldığının dışında aslında kurumun kedisi de içerisinde birçok gerilimleri barındırmaktadır. Evlatlıklarla ve evlatlık büyüten kişilerle yaptığımız görüşmelerde, evlatlıkların aileleriyle ilişkilerini kesmemiştii. Ama eve “alınan” kızların kendi aileleriyle görüşürülmek istenmedikleri gibi

örnekler de çok sık örnek gösterildi. Görüşmelerine izin verilsin verilmesin bu durumun eve gelen kızlar için hep hatırlayacakları bir “anı” olarak kalmaktadır.

Zehra Hanım, “...Sonra hemen beni bir ay mı yalan söylemeyeyim çocuğum yani 2 ay mı? Hemen babam ölüyor kalpten. Sonra kardeşimin küçüğü askerden geldiği zaman beni almaya geldi buraya. Ben çocuğum nerede hoş tutulursa orada. Gitmem dedim. Biz ele çocuk vermeyiz dedi kardeşim, 2-3 defa geldi. Bu annem de vermem dedi. Biz ona alıştık, o bizim kızımız vermeyiz dediler. Sonra büyüdüm bir daha geldiler almaya biz elin yanında çocuk büyütmeyiz diye. Şu Hasgül Kasaplar var ya çarşıda, onlar benim kardeşlerimin çocukları. Erkek kardeşimin çocukları. Öz halalarıyım ben onların. Onlar sonra geliştirmişler köydeki malları mülkleri, çalışmışlar, burada da var evleri orada da var evleri. Hepsi iyi insanlardır. Ben gitmem dedim. Gitmedim ve kaldım ve güzel büyüdüm, iyiydim.”

Biray Hanım “...mesela benim bu bahsettiğim Çiğdem olsun, Melahat olsun annesi geldi mi kapıyı böyle şey ederlerdi, sokmazlardı. Acaba neden bıraktın gibilerinden mi? Artık onu anlayamazsın ki. İşte kızım yapma, etme, hayır gelmeyecek, benim annem değil o falan diye böyle kapıları kapatır ve katiyen yanlarına sokulmazlardı. Ben bu ikisinde gördüm bunu. Abimin büyüttüğü Meral sonra sonra neden veriler? Öbürlerine bakıp da beni neden verdiler. Bunların da üç tanesini dağıtmışlar. Oğlanlar evde kızlar dağılmış. Hani neden bizi verdiler diye ondan kinliydi. Babası geldiğinde katiyen önüne çıkmazdı çocuk yani. Katiyen.”

Görüşmelerde, aileleriyle görüşmeye devam eden evlatlıkların ise kendi ailelerine gidememekle, geldiği evde kalmak arasında yaşadıkları duyguları kendileri de tanımlayamıyordu. Zehra Hanım: “...Sonra kardeşimin küçüğü askerden geldiği zaman beni almaya geldi buraya. Ben çocuğum nerede hoş tutulursa orada. Gitmem dedim. Biz ele çocuk vermeyiz dedi kardeşim, 2-3 defa geldi. Bu annem de vermem dedi. Biz ona alıştık, o bizim kızımız vermeyiz dediler. Sonra büyüdüm bir daha geldiler almaya biz elin yanında çocuk büyütmeyiz diye. Şu Hasgül Kasaplar var ya çarşıda, onlar benim kardeşlerimin çocukları. Erkek kardeşimin çocukları. Öz halalarıyım ben onların. Onlar sonra geliştirmişler köydeki malları mülkleri,

çalışmışlar, burada da var evleri orada da var evleri. Hepsi iyi insanlardır. Ben gitmem dedim. Gitmedim ve kaldım ve güzel büyüdüm, iyiydim. Bu evi aldılar dayadılar, döşediler. Bir evlilik yaptım. Bir oğlum var Allah bağışlarsa. Açıköğretimin 4. Sınıfına geçti. 25 yaşında. Geç evlenince geç oldu. Bir tane kayıp yaptım. Bunu aramakla, yani tedaviyle oldum. İyi çocuğum da iyi. Babası vefat etti. Bu Kasımın 28'inde 3 sene oluyor. Bir gecenin içerisinde rahatsızlandı 29'unda toprağa verdik. Çocuğumla beraber yaşıyorum. İyi çocuğum da iyi, kendim de iyiyim. İyiyim çok şükür". Zehra Hanım görüşmede sık sık iyi yetiştiğini ve şu anda iyi olduğunu belirtiyordu, ama zaman zaman "kaderim böyleymiş" diyerek de aslında çok küçükken kendi ailesinin yanına dönmemekle doğru bir kara verip vermediğini kendi içinde düşündüğünü belli ediyordu.

Çalışmada görüşme yapılan kişiler tanıklık ettikleri evlatlıklarla ilgili kötü muameleleri teyp kapatıldıktan sonra anlatmaya başlıyorlardı. Hemen hemen her görüşmeci "bazı evlerde" evlatlıklara karşı yapılan cinsel istismarlara değiniyorlardı. Yine "bazı evlerde" evlatlıklara emek üzerinden yapılan kötü muameleleri de daha çok teyp kapatıldıktan sonra anlatılmayı tercih ediyorlardı.

6.SONUÇ

Çalışmada ilk olarak evlatlık kurumunun tarihçesi irdelenmeye çalışılmıştır. Uzun yıllar köle kullanımı olan bir toplumda bu pratiğin birden konulan yasalarla ortadan kalkmadığını gördük. Özellikle Müslümanlık dininin bu uygulamayla ilgili çok sert kuralları da yoktu. Dolayısıyla yasalarla kölelik kullanımı kaldırılrsa da bu pratik bu yasaların konulmasından sonra bile, Cumhuriyetin ilk yıllarında da el altından bir müddet sürmüştür. Bu dönemlerde evlere alınan kadın köleler çeşitli şekillerde kullanılmışlardır. Ama literatürde ortak bir kanı da kadın ya da erkek kölelerin Osmanlı'nın yaygın bir sanayisi olmadığı için kölelerin daha çok ev hizmetlerinde kullanıldığı üzerinedir. Köleliğin yasaklanmasıyla savaşların ve göçlerin de etkisiyle öksüz, yetim kalan daha çok kız çocukların “varlıklı” aileler tarafından ev hizmeti için evlere alındığı gördük. Köleliğin kaldırılmasıyla “evlatlık kurumu”nun profesyonel ev hizmetçiliği kurumuna geçişte bir ara kurum olarak değerlendirenler olmuştur (Neyzi, aktaran Özbay, 2002)). Ama aslında köleliğin yaygın olduğu zamanlarda da evde köle olmayan ve eve alınan kız çocuklarının olduğunu düşünüyorum. Çünkü “evlatlık almak” İslam hukukuna çok ters bir durum değildi ve üstelik köleliğin olduğu zamanlarda da öksüz ve yetim, yoksul çocukların eve alınması aileler için bir statü göstergesi sayılabilirdi. Çünkü Muğla'nın incelenen 19. yy'a ait Şer'iyye sicillerinde “varlıklı” kişilerin tereke kayıtlarında köleler hem de evdeki hizmetçiler de vardı. Ama köleliğin yasaklanmasıyla “evlatlık” kullanımının daha da fazlalaştığı söylenebilir. Köleliğin tamamen ortadan kalkmasıyla birlikte ise tam olarak kapitalist ilişkilerin gerçekleşmediği Türkiye Cumhuriyetinde ise ev işlerinde ucuz emek olarak evlatlık kullanımı daha çok tercih edilen bir pratik olmuştur.

Evlatlık kullanımı başlı başına o kadar çok şeyi anlatmaktadır ki Ferhunde Özbay bunun bir kurum olduğunu vurgulamıştır. Bu çalışmada “Evlatlık Kurumu” kadın emeği tartışmalarıyla beslenerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Çünkü özel alandaki kadın emeği, literatürdeki bu tartışmalar sayesinde görünür olmaya başlamıştır. Ama evlatlık kurumu sadece emek açısından değil sınıf tartışmaları bağlamında da birçok

şeyi anlatmaktadır. Özellikle Davidoff ev kadınlığı ve ev işinin tarihselliğine ve de sınıfsallığına vurgu yaparak, evlatlıklarla evin “hanımları” arasındaki ilişkileri anlamamıza yardımcı oldu (Özbay, Davidoff, Bora).

Muğla’da yaptığımız gözlemler, veri incelemeleri ve görüşmelerde ev hanımları ve evlatlıklar arası ilişkileri daha yakından inceleme fırsatımız oldu. Evlatlık büyütmüş, evlatlıklarla büyümüş ve evlatlıklarla görüşmeler yaptık. Çalışma kapsamında toplam 9 tane sözlü tarih yapılmıştır. Bu sözlü tarih görüşmelerinden 3 tanesi evlatlıklar ile 3 tanesi evlatlık büyüten kişiler ile 3 tanesi de bu konuya ilişkin tanıklıkları olan kişilerle yapılmıştır. Görüşme yaptığım kişilere daha katılmış olduğum eşraf aileleri ile ilgili olan proje bağlamında aileler ile kurulan ilişkiler ve kendimin ve ailemin çevresi ile ulaştım. Ayrıca yaptığım her görüşme diğer bir görüşmeye vesile oldu. Böylece sosyolojide kullanılan kartopu yöntemini kullanmış oldum. Çalışma içerisinde görüşmeleri kullanırken etik bazı değerler çerçevesinde görüşmecilerin gerçek isimleri değil temsili isimler kullanılmıştır. Bunu özellikle bazı görüşmeciler talep etmiştir.

Hemen hemen kurulan tüm eşitlik söylemlerinin altında aslında ev içindeki pratiklerle bu söylem kolaylıkla yıkılıyordu. Mesela evdeki evlatlıkla da evlatlıklar daha çok ‘bedensel’ işleri yaparken, ‘evin hanımı’ ise eve ilişkin daha zihinsel faaliyetlerle (evin dekorasyonu, aileyi bir araya getirmek, yemeklerin hazırlanması) ilgilenmektedir. Zaman zaman evlerde birden fazla evlatlık da bulunduğu anlatılmıştır. Böyle durumlarda en son eve gelen evlatlığa “ev işlerini” öğretmek evdeki en büyük, daha deneyimli olan diğer evlatlığa kalıyordu. Evlatlık “evin kızı” olduğu, hizmetçi olmadığı için ev içindeki emekleri karşılığında doğrudan bir para ödenmiyordu. Ama evlendirildiklerinde çeyiz yapmak bir ödeme biçimiydi aslında.

Özbay’ın da belirttiği gibi köle ve evlatlıkların aileden olmalarını meşru kılan en önemli unsur evlendikleri ve çeyizlendirmeleri vaadidir. Görüşülen kadınların hepsi eve gelen evlatlıkların evlendirmelerinin bir gelenek olduğunu belirtmişlerdir. Çeyizi ve düğünü yapılmayan kadınlar ise evden kaçan kadınlar olmuştu. Evden kaçma hikayesi görüşmelerde sık sık anlatılan hikayelerdendi. Genelde bir erkekle

kaçan genç kadın çeyiz ve düğün hakkından mahrum kalıyordu. Ailenin bulduğu kişiyle evlenen evlatlık ise hayatı boyunca büyüdüğü aile ile ilişkileri devam etmişti. Evlenmeyen evlatlıklar da aile ile birlikte oturmaya hak kazanmıştı. Görüşülen evlatlıkların hepsinde evleneceği kişiyi büyüdüğü evdeki büyükler buluyordu. Görüştüğüm evlatlıkların iki de hiç evlenmek istememiş hatta bir tanesi 40 yaşında evlenmişti. Gerçekten evlenmek istemediklerini, kimseyi beğenemediklerini belirtmişlerdir. Bu da “bulunan” damat adaylarının kendilerine büyüdüğü evdeki “rahatı” sağlayamayacakları düşüncesinden ileri geliyordu. Çünkü “bulunan” damatlar evlatlıkların yaşadığı ailelere göre sınıfsal olarak daha alt sınıflara “aittiler”. Ev hanımları evdeki “onlardan biri” olduklarını söyledikleri “kızlarının” (evlatlıkları) öznelliklerini kurarken fark ettirmeden kendi öznelliklerinininkinden aynı şekilde kurulmasına izin vermedikleri söylenebilir. Gerek ev işlerindeki farklılık, gerekse evlatlıkların evlilikleri karşımıza çıkan ev açık örneklerdendir.

Cumhuriyet öncesi ve daha önceki dönemlerde yetiştirilen evlatlıklarla ilgili, evlatlık yetiştirmekle ilgili farklar olduğu söylenebilir. Evlatlık kullanımıyla ilgili formlar değişmiştir denebilir. Bunun Cumhuriyet Dönemi ev kadınlığının değişen pratiklerinden evlatlıkların da nasibini almasından dolayı olduğu söylenebilir. Evlatlıkları okula göndermek, topluma modern ev kadınları yetiştirmek evin hanımları için önemli olmuştur. Gelişen pazar ilişkileri ve uzmanlaşmaya dayalı bir iş bölümü, eğitim imkânlarının yaygınlaşması ve kız çocuklarına atfedilen anlamın görece azalmaya başlamasıyla birlikte bu kurumun Muğla’da yok olduğunu söyleyebiliriz.

Duben’in belirttiği kurgusal akrabalık bağları çok yaygın olarak karşımıza çıkmıştır. Görüştüğüm evlatlıkların çoğu evin hanımına anne diye hitap ediyordu. Anlatılarda hâkim olan önemli konulardan biri de evlatlıklara kötü muameleyle ilgiliydi. Görüştüğüm evlatlıklar kendilerini bu konuda çok şanslı görüyorlardı. Fakat bu anlamda evlatlık kurumu içinde birçok gerilimi barındırmaktadır. Evlatlıklara kötü muameleler, evden ayrılış hikâyeleri, daha sonraki hayatlarında büyüdüğü evlerin yaşam standartlarını yakalayamama kendi içlerinde duygusal bir kırılma da yaşatmıştır. Kimi zaman evlenmeyerek ömür boyu “kendini adadığı” aileyle, aile

üyeleri ile birlikte yaşamaya hak kazanmış ve saygın bir konum da elde etmişlerdir. Ailenin çocukları, torunları annelerinin emanetlerini saygıyla anlatmaktadırlar.

Bu çalışmanın devamı olarak veya bu çalışmanın vermiş olduğu fikirlerle ileride evlatlıklarla ilgili görüşmeler artırarak varlıklı ailelerle yoksul aileler arasında süregiden yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin Türkiye'nin sosyal sınıf yapısıyla ilgili yeni bilgilere ulaşmamızı sağlayacak, evlatlıklar ve onların eğitim gören çocuklarının yaşam güzergahlarının sosyal hareketlilik örüntülerine dair ilginç veriler sağlayabilecektir. Araştırma toplumsal cinsiyet araştırmasıdır. Ama erkek evlatlıklarla da görüşmeler yapılarak daha sonraki çalışmalar farklı boyutlar kazandırabilir. Örneğin, evlat edinme pratikleri ve evlatlıklar, evlat edinilen evlatlıklar, üvey evlat vs. gibi farklı "evlat" kategorileri incelenebilir. Çocuk emeğinin kullanımı ve sömürüsünün değişik formları üzerine eleştirel çalışmalar da yapılabilir.

KAYNAKÇA

ABBAS, Ç. (2007) *Muğla ve Çevresi Sözlü Kültürü ve Toplumsal Değerleri*, Muğla Belediyesi Yay., Muğla.

AFYONCU, E, Harem, “Mahrem Dünya Harem”, *National Geographic*, Ağustos sayısı, Ss: 76-95.

AKGÜNDÜZ, (1997) A., *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Hare*, OSAV yay., İstanbul.

AKGÜNDÜZ, A. (2007) *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, Timaş Yay., İstanbul.

AKGÜNLÜ, V. L. (2008) *Muğla'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Renk Ofset, Muğla.

AKŞİT, E.E. (2005) *Kızların Sessizliği*, İletişim Yay., İstanbul.

ARAT, F.Z., 75. *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, “Kemalizm ve Türk Kadını”, Ss: 51-88

BAŞYURT, E., (2006) *Ermeni Evlatlıklar*, Karakutu yay., İstanbul.

BAUMAN, Z. (2003) *Modernlik ve Müphemlik*, Ayrıntı yay; İstanbul.

BERKTAY, F. (2006) *Tarihin Cinsiyeti*, Metis yay; İstanbul.

BERKTAY, F. (2008) “Osmanlı – Türk Modernleşmesinin Özneleri, Simgeleri, Küskünleri: Kadınlar” , *Toplumsal Tarih*, Ss: 38-44.

BERKTAY, F. (1998) *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, “Cumhuriyet’in 75 yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak”, 1-28. Türkiye İş Bankası Yay.

BOURDIEU, P. (2006) *Pratik Nedenler*, Hil Yayınları, İstanbul.

BORA, A. (2005). *Kadınların sınıfı*, İletişim yay., İstanbul.

COUNCE, S. (2001) *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, Tarih Vakfı Yurt yay; İstanbul.

ÇAKIR, S. (1996) *Osmanlı’da Kadın Hareketi*, Metis yay; İstanbul.

ÇETİN, F. (2005) *Anneannem*, Metis Yay., İstanbul.

DANACIOĞLU, E. (2002) *Geçmişin İzleri*, Tarih Vakfı Yurt yay; İstanbul.

DAVİDOFF, L. (1995) *Worlds Between*, Polity Press; Cambridge, UK.

DAVİDOFF, L. (2002) *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet*, İletişim Yay., İstanbul.

DAVİDOFF, L. ve CATHERİNE H. (1998) *Family Fortunes*. Hutchinson. Londra.

DELPHY, C. (1992) “*Baş Düşman*” , (der) Gülnur Savran & Nesrin Tura, Kadının Görünmeyen Emeği, Kardelen yay., İstanbul.

DERELİ, T. (2008) *Bizim Yaşadığımız Muğla*, Akare Matbaacılık, İzmir.

DONOVAN, J. (1997) *Feminist Teori*, İletişim Yay., İstanbul.

DOĞAN, İ. (2001) *Osmanlı Ailesi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara.

DURAKBAŞA, A. (2007) *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm* İletişim yay; İstanbul.

DURAKBAŞA, A.(1998) 75. *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve “Münevver Erkekler””, Ss: 29-50.

DURAKBAŞA, A. (2001) Tarih Yazımının Yeni Olanakları, Aile Tarihi ve Yerel Tarih, *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim, Yerel Tarih Grupları Deneyimi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yay., İstanbul.

DURAKBAŞA, A. & Şahin, Ö. (2007). *Yerel Tarih, Yöntem ve Deneyimler, II. Sözlü Tarih Atölyesi*, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla.

DURAKBAŞA, Karadağ, Özsan (2008) Türkiye’de Taşra Burjuvazisinin Oluşumu Sürecinde Yerel Eşrafın Rolü ve Taşra Kentlerinde Orta Sınıflar. Henüz yayımlanmamış araştırma raporu.

DUBEN, A. (2002) *Kent, Aile, Tarih*, İletişim yay; İstanbul

DUBEN, A. (1998) İstanbul Haneleri, İletişim Yay; İstanbul.

EREN, M. A(2007) Muğla’da İlkler ve Kurtuluş Savaşı Sonrasındaki Muğlalı Zeybekler, içinde (der.) Durakbaşa, A. & Şahin, Ö. *Yerel Tarih, Yöntem ve Deneyimler, II. Sözlü Tarih Atölyesi*, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla.

ESEMELİ, D.(2006) “Mekandaki İktidar”, *National Geographic*, Ağustos Sayısı, Ss: 94.

EKİNCİ, O. (1985) *Yaşayan Muğla*, Bilimsel Eserler Kolektif Şirketi, İstanbul, Ss: 20.

ERDEM, H. (1997) *Osmanlı’da Köleliğin Sonu*, Kitap yay., İstanbul.

ERDEM, H. (2004) “Osmanlı Köleliği Üzerine”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:126, Ss: 96–97.

FREİRE, P. (2006) *Ezilenlerin Pedagojisi*, Ayrıntı yay; İstanbul.

GÜNEŞ, G. (1999) “Kölelikten Özgürlüğe İzmir’de Zenciler ve Zenci Folkloru” *Toplumsal Tarih*, Sayı: 62, Ss: 4–11.

HABERMAS, J. (2007) *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, İletişim Yay., İstanbul.

HARTMAN, H. (2006) *Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği*, Agora Kitaplığı; İstanbul.

HATTATOĞLU, D. (2007) “Küreselleşme (yeni) Emek Biçimleri Yoksulluk ve Kadın”, *Amargi*. Sayı 6. Güz.

KALAYCIOĞLU, S.; RİTTERSBERG -T. (2001) *Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar*, Su yay; İstanbul.

KANDİYOTİ, D. (1997) *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis yay; İstanbul

KARAKIŞLA, Y. S., (1999) “ Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 63, Ss. 15–14

KARAKIŞLA, Y. S., (2004) “Müslüman Osmanlı Evlerinde Avrupalı Mürebbiyeler (1901)”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 126, Ss: 98-100.

KARAKIŞLA, Y. S. (1999) “Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: “Ermeni” mi, “Türk” mü?”, *Toplumsal Tarih*, sayı 69, Ss: 46-55.

KELEŞ, E. (2002). XIX. yy Ortalarında Muğla'da Aile Yapısı (122-123-124 numaralı Muğla Şer'iyye sicillerine göre, yüksek lisans tezi.

KURT, A. (1998) *Osmanlı Ailesi*, Uludağ Üniversitesi yay., Bursa.

KÜMBETOĞLU, B. (2005) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem*, Bağlam yay; İstanbul.

MARSHALL, G. *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.

NEYZİ, L. (2004) *Ben kimim/ Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, İletişim yay; İstanbul.

ORTAYLI, İ. (2000) *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan yay; İstanbul.

ORTAYLI, İ. (1984) "Osmanlı Toplumunda Aile", *Türkiye'de Ailenin Değişimi*, Türk Sosyal Bilimleri Derneği Yay., Ankara. Ss: 79-89.

ORTAYLI, İ., (2006) "Padişah'ın Evi", *National Geographic*, Ağustos Sayısı, Ss: 84-85.

ÖZBAY, F. (1982) "Ev Kadınları", *Ekonomik Yaklaşım* 3(1) AİTİA, Ss: 209-225, Ankara.

ÖZBAY, F., "Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması", *Türkiye'de Ailenin Değişimi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay. Ss: 35-65.

ÖZBAY, F. (2003) “1911-1922 Yıllarında Anadolu’nun Kimsesiz Kız Çocukları”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ss: 105-118.

ÖZBAY, F. (2002) “ Evlerde El Kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler”, içinde Davidoff, L., *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, İletişim yay; İstanbul, Ss: 13-47.

ÖZBAY, F. (1999) *Türkiye’de Evlatlık Kurumu: Köle mi Evlat mı?* Boğaziçi yay; İstanbul.

ÖZBAY, F. (1998) *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, “Türkiye’de Aile ve Hane Yapısı: Dün, Bugün, Yarın”. Türkiye İş Bankası Yay.,

ÖZSOY, H. (2007) Hikayelerin Eşliğinde Aile Tarihi, *Yerel Tarih, Yöntem ve Deneyimler, II.Sözlü Tarih Atölyesi*, Muğla Belediyesi Kültür yay, Ss: 45-56.

ÖZYEĞİN, G. (2005) *Başkalarının Kiri*, İletişim yay; İstanbul.

PALALI, İ. (2005). *Tehcir Çocukları*, Su Yay., İstanbul.

SAVRAN, G. (2004); *Beden Emek Tarih*, Kanat Yay., İstanbul.

SAVRAN, G. -Tura, N.(der) (1992) *Kadının Görünmeyen Emeği*, Kardelen yay.

SAYDAM, A. (1996) “Esir Pazarlarında Yasak Ticaret: Hür İnsanların Satılması”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 28, Ss: 43-49.

ŞAHİN, E. (2004) *Muğla Yazıları*, Muğla Üniversitesi Basımevi, Muğla.

ŞAHİN, Ö; SEVER, M; BORA, A; TAN, M. (2007) *Cumhuriyette Çocuklar* Boğaziçi Üniversitesi yay; İstanbul.

ŞEN, Ö. (2007) *Osmanlı'da Köle Olmak*, Kapı Yay., İstanbul.

ŞEN, Ö. (1994). “19. yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Köle Ticaretinde Kafkasya Göçmenlerinin Rolü”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı 6, Ss: 171- 193.

TEKELİ, İ., *Tarih İçinde Muğla*, Muğla Belediyesi yay. (ilk basım 1993).

TEKELİ, Ş. (1995) *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İletişim yay; İstanbul.

TİLLİON, G. (2003) *Harem ve Kuzenler*, Metis yay; İstanbul.

TÜRKEŞ, Ü. (1973) *Kurtuluş Savaşı'nda Muğla*

TÜRK DİL KURUMU, TÜRKÇE SÖZLÜK (2005), Ss: 45-842

THOMPSON, P. (1999) *Geçmişin Sesi*, Tarih Vakfı Yurt yay; İstanbul.

İLYASOĞLU, A.; AKGÖKÇE, N (der.), (2001) *Yerli Bir Feminizme Doğru*, Sel yay; İstanbul.

QUATERT, D; ZÜRCHER, J. (1998) *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İletişim yay; İstanbul.

VİGORELLO, G. (1996) *Temiz ve Kirli: Ortaçağ'dan günümüze Vücut Bakımının Tarihi*, Kabalcı yay; İstanbul.

WEBER, M., (1995) *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, İmge Kitabevi, Ankara.

Yurt Ansiklopedisi (1983), cilt:8, S.s:5868, Anadolu Yay.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : *Didem oşkun*

Doğum Yeri : *Muğla/ Merkez*

Doğum Yılı : 12.02.1983

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1996-2000 : _____

Lisans 2001-2006 : _____

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

19...-19.... : _____

19...-19... : _____